

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:

ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΟΥ ΕΥΡΗΣΙΑΗ ΛΟΥΚΙΑΗ

(Α.Μ.: 1012201903028)

**Θέμα: «Οι ζυμώσεις στη Βαλκανική Χερσόνησο και η ανάδειξη του
Μακεδονικού Ζητήματος (1877-1949)»**

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	2
Εισαγωγή.....	3
Α' Κεφάλαιο	
Το έναυσμα του κατακερματισμού των Αυτοκρατοριών	6
1.1. Από τον Άγιο Στέφανο στη συνθήκη του Βερολίνου (1877-1878).....	8
1.2. Η ανάδυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας και η δημιουργία των ΕΜΕΟ (1893)	11
Β' Κεφάλαιο	
Οι πρώτες αναδιαμορφωτικές πολεμικές συρράξεις.....	19
2.1. Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908).....	19
2.2. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (8 Οκτωβρίου 1912-18 Ιουλίου 1913)	23
2.3. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918)	26
2.4. Το Ελληνικό κράτος του 20ου αιώνα	31
Γ' Κεφάλαιο	
Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-1945).....	38
3.1. Η περίοδος της τριπλής κατοχής και η αντικατοχική δράση.....	41
3.2. Η εμφάνιση της Τιτοϊκής Γιουγκοσλαβίας και τα Ελληνικά αντιστασιακά κινήματα	49
Δ' Κεφάλαιο	
Σύγχρονες εξελίξεις	58
Επίλογος.....	69
Πηγές και Βιβλιογραφία	74
Περίληψη.....	82

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια της Διπλωματικής μου εργασίας στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες Θεωρήσεις και Προοπτικές» του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου με έδρα την Καλαμάτα, στο οποίο εισήχθη το 2019 και φοίτησα ως το 2021.

Η δύναμη της Ιστορίας σαν ανθρωπιστικός κλάδος επιστήμης αναδεικνύεται στο γεγονός πως μας δίνει τα εχέγγυα να μάθουμε συνάμα για το παρελθόν, για τις ρίζες μας και για το τι είναι πιθανό να συμβεί στο μέλλον. Αν και η φράση «η Ιστορία επαναλαμβάνεται» είναι ευρέως γνωστή, θαρρώ πως μια πιο δόκιμη αντίστοιχη της είναι πως η φύση των ανθρώπων επαναλαμβάνεται. Επομένως ανατρέχοντας σε ιστορικές αναδρομές μπορούμε να βρούμε τα μονοπάτια του μέλλοντος.

Το προκείμενο ακαδημαϊκό θέμα πήρε σάρκα και οστά σε αρχικό πνευματικό στάδιο παρακολουθώντας τις εξελίξεις της ψήφισης της συμφωνίας των Πρεσπών στην Ελληνική Βουλή. Ως άνθρωπος που αποτελεί «κομμάτι» της νέας γενιάς, η οποία θα πάρει στα χέρια της λίαν συντόμως την κοινωνία που θα μας παραδώσουν οι προκάτοχοί μας, με συνεπήρε σαν πολίτης ακράδαντα η θεματολογία, με κράτησε με αμείωτο ενδιαφέρον και με παρακίνησε φθάνοντας στο σημείο να επιχειρήσω την αποπεράτωση μιας διπλωματικής εργασίας.

Κλείνοντας θα ήθελα να ευχαριστήσω πρωτίστως τον κ. Θανάση Χρήστου, Καθηγητή του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και Διευθυντή του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας: Νέες θεωρήσεις και Προοπτικές» και κατά επέκταση τη γραμματεία του ΠΜΣ. Ο κ. Χρήστου είναι ένας εξαιρετος άνθρωπος, επιτρέψτε μου να εκφράσω χαριτολογώντας μια «κινητή βιβλιοθήκη» που είχα την τιμή να γνωρίσω ήδη από τα πρώτα φοιτητικά μου χρόνια, αναγνωρίζοντας παράλληλα τον αξιοθαύμαστο χαρακτήρα του και τις αρετές από τις οποίες διακατέχεται. Μακάρι να υπήρχαν και άλλοι και να συνεχίσουν να υπάρχουν ακαδημαϊκοί άνθρωποι σαν και εκείνον.

Τέλος ευγνωμονώ όσους με βοήθησαν ή έστω συμπορευτήκαμε σε αυτό το ακαδημαϊκό ταξίδι ακόμα και την οικογένεια μου, την μητέρα μου Δέσποινα και το θείο μου Παναγιώτη που χωρίς αυτούς, αυτό το ταξίδι δεν θα ήταν δυνατό. Αυτή η διπλωματική εργασία είναι αφιερωμένη σε αυτά τα πολυαγαπημένα μου άτομα.

Εισαγωγή

Η αφετηρία του Μακεδονικού Ζητήματος ανάγεται στο χωροταξικό πρόβλημα, που ανέκυψε με τη Συνθήκη του Βερολίνου, το 1878, μετά το τέλος του Ρωσο-Οθωμανικού πόλεμου. Άμεση συνέπεια ήταν οι διπλωματικοί και πολεμικοί αγώνες στη Βαλκανική Χερσόνησο ανάμεσα στα τότε κράτη της Ελλάδας, Βουλγαρίας, Σερβίας και της τότε Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι προστριβές οφείλονται στην εθνική συνείδηση του κάθε ξεχωριστού κράτους, προσπαθώντας η κάθε μία να επιβάλει τη δικιά της στις υπόλοιπες με απώτερο στόχο την εθνική ανεξαρτησία. Η αλυτρωτική πολιτική ήταν το κύριο μέσο χρήσης των νεοσύστατων βαλκανικών λαών για εδαφικό επεκτατισμό, εκμεταλλευόμενοι την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που έχασε τα ευρωπαϊκά της εδάφη. Ο έλεγχος του μακεδονικού χώρου ήταν ανέκαθεν το μήλο της έριδος. Σημεία αναφοράς αποτελούν η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και το Συνέδριο του Βερολίνου που ξετυλίγουν τη πρώτη σημαντική περίοδο της διπλωματικής εργασίας, το εφελτήριο, δηλαδή, του διαμερισμού του κέντρου των Βαλκανίων, τη Μακεδονική Χερσόνησο.

Οι βαλκανικές αναταράξεις που δημιουργήθηκαν από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου επέτρεψαν στους Βούλγαρους την ιδέα της αποπεράτωσης της Μεγάλης Βουλγαρίας ιδίως μετά την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας (1870). Οι φιλοδοξίες δεν ήταν μεγάλες μόνο για τη Βουλγαρία αλλά και για τη Σερβία που βρισκόταν σε μεγάλη αντιπαράθεση με το Μαυροβούνιο. Η πανσλαβιστική ιδέα ταυτιζόταν με τα σχέδια της Ρωσίας για έξοδο στην Μεσόγειο και έλεγχο των Στενών. Η Βαλκανική Χερσόνησος ήταν ένα καζάνι που έβραζε και η πρώτη έκρηξη μετουσιάζεται με τον Μακεδονικό Αγώνα (1904-1908) μεταξύ ελληνικών και βουλγαρικών ένοπλων σωμάτων, των ΕΜΕΟ (1893). Μνεία πραγματοποιείται για ελληνικές ομάδες που δημιουργήθηκαν εκείνη την εποχή όπως η Επιτροπή Μακεδονίας και η Οργάνωση Θεσσαλονίκης. Ο Μακεδονικός Αγώνας έχει να κάνει με την προσάρτηση πληθυσμών είτε μέσω της παιδαγωγώησης από τα σχολεία ή με τη αρωγή του κλήρου και από τις δύο αντίπαλες πλευρές. Καταστάθηκε από την Επανάσταση των Νεότουρκων και για τη τρέχουσα διπλωματική εργασία πρόκειται για το μεγαλύτερο πειστήριο της, αφού πρόκειται για τη ραχοκοκαλιά της.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα έρχεται στην επιφάνεια ο όρος των Βαλκανίων, υποδηλώνοντας από τη χροία της ονομασίας τους, την ανυποληψία που τους περιτριγύριζε καθώς δεν επαρκούσαν τα ευρωπαϊκά κριτήρια. Το ελληνικό κράτος

μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) βγήκε κερδισμένο εδαφικά και πληθυσμιακά, δημιουργώντας καλύτερες προϋποθέσεις για κοινωνική, οικονομική και πολιτική ανάπτυξη μετά τη Συνθήκη Ειρήνης στο Βουκουρέστι (1913). Τα Βαλκάνια θεωρούνται μια πρωτόγονη περιοχή, η οποία μαστίζεται από ενδημική εθνοτική βία ενώ κατηγορούνται εσφαλμένα για το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918). Η Βαλκανική Χερσόνησος αποτελούσε το επίκεντρο του ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων λόγω της στρατηγικής της θέσης, οι οποίες επιθυμούσαν το σενάριο του πολέμου, κυρίως ως πλάνη, καθώς παράλληλα επέβλεπαν την μαζική παρασκευή των όπλων στους Βαλκανικούς Πολέμους. Η ένταξη της Ελλάδας στον Μεγάλο Πόλεμο επιτυγχάνθηκε μετά το τέλος του Εθνικού Διχασμού ανάμεσα στον Ελευθέριο Βενιζέλο και το Βασιλιά Κωνσταντίνο. Η κατακλείδα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου υποδηλώνει την κατάρρευση των Αυτοκρατοριών, εκείνων της Ρωσίας, της Αυστροουγγαρίας, της Γερμανίας και των Οθωμανών, που πέρα από την απώλεια της πολυεθνικής τους ταυτότητας, κατέρρευσαν και τα πολιτικά συστήματα των διακυβερνήσεών τους. Επίσης με την ανταλλαγή πληθυσμών, το ελληνικό στοιχείο ενδυναμώθηκε σημαντικά στην Μακεδονία με την άφιξη Μικρασιατών προσφύγων και την απομάκρυνση των μουσουλμάνων. Ολοκληρώνοντας το δεύτερο κεφάλαιο, μπορεί η Ελλάδα να άφησε πίσω της την Μεγάλη Ιδέα με τον βίαιο ξεριζωμό του 1922, μετά τις επιτυχίες των Βαλκανικών Πολέμων και του Μεγάλου Πόλεμου, χωρίς όμως την τεχνογνωσία, τα ήθη και τα έθιμα και την κουλτούρα αυτών των πληθυσμών δεν θα μπορούσε να πορευτεί με ορθά εχέγγυα, σε ένα σύγχρονο κράτος.

Το τρίτο κεφάλαιο ασχολείται με το φάσμα του Δεύτερου Παγκόσμιου Πόλεμου (1939-1945) και τα παρεπόμενα του, φέρνοντας στην επιφάνεια τα πρόσφατα κατάλοιπα που είχαν αφήσει πίσω τους οι προηγούμενες ένοπλες συμπλοκές μετά τον Μεσοπόλεμο. Η αντικατοχική δράση την περίοδο της τριπλής κατοχής έχει τεράστια σημασία όσον αφορά το Μακεδονικό Ζήτημα διότι σλαβόφωνοι πληθυσμοί εισχώρησαν στα αντάρτικα ένοπλα τμήματα του ΕΑΜ. Η ανέλιξη αυτών των τμημάτων, μέσω της πίεσης των Γιουγκοσλάβων Παρτιζάνων, δημιούργησε την οργάνωση ΣΝΟΦ, που μετονομάστηκε ΝΟΦ με έδρα τα Σκόπια λόγω των ελληνικών εμφύλιων αναταράξεων που υπήρχαν μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το κομμουνιστικό κόμμα αποτέλεσε τη ψυχή του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος εκείνη την εποχή, απορροφώντας και την σκληρή κριτική που δέχτηκε στο πέρασμα του χρόνου. Κύριο μέλημα ήταν να εκδιωχθούν

Γερμανοί και Βούλγαροι επιδρομείς από την κατεχόμενη Μακεδονία. Την ίδια χρονική περίοδο ο Γίοςπι Μπροζ, γνωστός ως Τίτο, κάνει αισθητό το στίγμα του, γιατί αναγνώρισε το «Μακεδονικό έθνος» και συμπεριέλαβε στη Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, τη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας προκαλώντας τις πρώτες ελληνικές αντιδράσεις με το θέμα της ονομασίας.

Η αυλαία της διπλωματικής εργασίας ολοκληρώνεται με το τέταρτο κεφάλαιο το οποίο πραγματεύεται τις σύγχρονες εξελίξεις του φαινομένου του Ανατολικού Ζητήματος από το πρίσμα του ευρωπαϊκού κοινού αισθήματος και πως αυτό μέχρι και τη σημερινή εποχή ταλανίζει την κοινή γνώμη. Πραγματοποιούνται περιεκτικές τοποθετήσεις καθώς αυξάνεται η χρονική περίοδος στην ιστορική αναδρομή αποπερατώνοντας την εργασία.

Η παρούσα διπλωματική στοχεύει ως προβληματισμό πως το διακύβευμα του Μακεδονικού Ζητήματος στις μέρες μας δεν είναι η ονομασία της γειτονικής χώρας πλέον ως «Βόρεια Μακεδονία», παρά η αναγνώριση με τον όρο «μακεδονική» όσον αφορά την εθνότητα και τη γλώσσα της. Το θέμα της ονομασίας μπαίνει σε δεύτερη μοίρα όταν ελλοχεύει ο κίνδυνος καπηλείας πολιτισμικών ιστορικών ριζών ώστε να επιβιώσει κοινώς ένα κράτος-πιόνι για τα συμφέροντα μεγαλύτερων κρατών. Το ζητούμενο πλέον μετά το πέραςμα της Συμφωνίας των Πρεσπών, χωρίς να χρειάζεται να βρεθεί η χρυσή τομή, γεγονός που φαίνεται ουτοπικό, να υπάρχει μια κοινή γραμμή της ελληνικής πολιτείας για να μην διχοτομείται πάνω από όλα ο ίδιος ελληνικός λαός.

Α' Κεφάλαιο

Το έναυσμα του κατακερματισμού των Αυτοκρατοριών

Οι αυτοκρατορίες είναι διαφορετικά πολιτικά συστήματα από τα έθνη-κράτη. Δεν επιδιώκουν την ομογενοποίηση ούτε προσπαθούν να κυβερνήσουν. Μάλλον, επιδιώκουν να ελέγξουν διαφορετικούς πληθυσμούς μέσω του ελέγχου διάφορων θεσμών. Οι αυτοκρατορίες διαλύονται με μοναδικούς τρόπους και υπό ποικίλες συνθήκες. Κάποιες αυτοκρατορίες ξεπερνούν τις άλλες, και κάποιες επιλέγουν τον εξαναγκασμό έναντι της συνεργασίας. Η οθωμανική υπόθεση είναι σημαντική για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι αυτοκρατορίες επιβιώνουν και πώς φτάνουν στο τέλος τους.

Οι αυτοκρατορίες γενικά καταρρέουν είτε ως αποτέλεσμα μιας μεγάλης στρατιωτικής ήττας είτε όταν τα συστατικά τους μέρη, όπως οι περιφέρειες, αρχίζουν να αποκτούν ανεξαρτησία, όπως γίνεται στη σύγχρονη εποχή. Αυτό ίσχυε ιδιαίτερα όταν ο εθνικισμός ως πολιτική ιδεολογία έφτασε στο απόγειό του τον δέκατο ένατο και τον εικοστό αιώνα. Έγινε σαφές ότι η διατήρηση του ελέγχου σε διάφορες κοινότητες υπό ένα αυτοκρατορικό σύστημα ήταν απλώς πολύ δαπανηρή. Καθώς ο εθνικισμός έγινε η παγκόσμια μόδα, το αυτοκρατορικό πλαίσιο αντιμετώπισε την απονομιμοποίησή του. Από αυτή την άποψη, η στρατιωτική αδυναμία μιας αυτοκρατορίας παρέχει την πιο κατάλληλη στιγμή για περιφερειακή αναταραχή και απόσχιση. Οι Οθωμανοί με γνώμονα τη στρατηγική διαίρει και βασίλευε χώρισε τη Βαλκανική χερσόνησο σε τρία βιλαέτια, της Θεσσαλονίκης, του Κοσσυφοπεδίου και του Μοναστηρίου.¹

Τόσο η Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και η Αυτοκρατορία των Αψβούργων, για παράδειγμα, έληξαν ως αποτέλεσμα ανεπιτυχών μεταρρυθμίσεων, πολέμων και εθνικιστικών αναταραχών. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1878, 1896, 1912–13) προκάλεσαν σημαντική απώλεια ανθρώπινου δυναμικού για τους Οθωμανούς αλλά προκάλεσαν και οικονομική ασφυξία στα ήδη κατεστραμμένα κρατικά ταμεία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Επιπλέον, ενέπνευσαν τον πληθυσμό να εκμεταλλευτεί την οθωμανική αδυναμία. Το κράτος καθίσταται αναποτελεσματικό όταν είναι πολύ αδύναμο να αντισταθεί στις εσωτερικές και εξωτερικές προκλήσεις και οι πιο ισχυρές

¹ Γεώργιος Παπαβύζας, *Αγώνες στον Ελληνικό Βορρά: Μακεδονία 1862-2007*, Αθήνα 2007, σ.43

ομάδες αρχίζουν να απειλούν την αυτονομία του. Η ισορροπία δυνάμεων μετατοπίζεται σταδιακά σε βάρος της κρατικής αυτονομίας. Νέες κοινωνικές ομάδες εμφανίζονται με ένα κύμα αιτημάτων για αναδιάρθρωση του πολιτικού συστήματος και ακόμη και των πολιτικών ορίων του εν λόγω κράτους. Οι αρχές της αυτοδιάθεσης και του εθνικισμού έρχονται σε ευθεία σύγκρουση με τη λογική της αυτοκρατορίας. Από αυτή την άποψη, τα εθνικιστικά κινήματα είναι πολύ αποτελεσματικά στην απονομιμοποίηση του αυτοκρατορικού συστήματος.²

Ο Ρωσο - Οθωμανικός πόλεμος του 1878 και η Συνθήκη του Βερολίνου που ακολούθησε ήταν ένα σοκ, τόσο στο επίπεδο των κρατικών θεσμών όσο και σε ολόκληρη την οθωμανική αυτοκρατορία.³ Ήταν επίσημος για το ύστερο οθωμανικό κράτος, με αρκετές κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις. Η Συνθήκη του Βερολίνου άλλαξε τη διάταξη του χάρτη, καθιστώντας αδύνατο για τους Οθωμανούς να υπερασπιστούν μόνοι τους τις βαλκανικές τους φιλοδοξίες. Οι μακροχρόνιες εξεγέρσεις και οι πόλεμοι πυροδοτήθηκαν από αυτή την αδύναμη γεωγραφική θέση.

Λίγο πάνω από 5 εκατομμύρια άνθρωποι, σχεδόν οι μισοί από τους οποίους ήταν μουσουλμάνοι, ή τα δύο πέμπτα του συνολικού πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναγκάστηκαν να φύγουν. Έχασε επίσης σημαντικά έσοδα αν και αντισταθμίστηκε εν μέρει από τον φόρο που κατέβαλαν οι υπόλοιποι υποτελείς και τη συμφωνία των νέων ανεξάρτητων κρατών να αναλάβουν ένα μέρος του οθωμανικού δημόσιου χρέους. Όσον αφορά την Αγγλία, η ρωσική απειλή είχε αποδυναμωθεί, αλλά για την Οθωμανική αυτοκρατορία το Συνέδριο του Βερολίνου ήταν μια τρομερή ήττα, στερώντας της εδάφη, ανθρώπους και οικονομικά δυνάμει ό,τι είχε απομείνει.⁴

Οι χριστιανικές κοινότητες, ιδιαίτερα οι αρμενικές, υπέθεταν ότι το οθωμανικό κράτος ήταν πολύ αδύναμο και ότι ήταν η σειρά τους να δημιουργήσουν μια πατρίδα μέσω επανάστασης, ο σουλτάνος, με τη σειρά του, δεν δίστασε να χρησιμοποιήσει όλα τα απαραίτητα μέσα για να καταστείλει τις εξεγέρσεις.

Μετά το 1878 η Βρετανία υποστήριξε τους Αρμένιους για να αποτρέψει τη ρωσική επιρροή και επίσης να αποτρέψει μια πιθανή ρωσική διείδυση στην

² Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge 1977, σ. 177

³ Edouard Driault, *To Ανατολικό Ζήτημα: Από τις απαρχές του έως τη Συνθήκη των Σεργβών*, τ.1, Αθήνα 1997, σ. 482

⁴ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge 1977, σ. 191

Ανατολία. Η Βρετανία χρησιμοποίησε το ζήτημα της «αρμενικής μεταρρύθμισης» για να πάρει περισσότερες παραχωρήσεις από το Οθωμανικό κράτος και επίσης για να κερδίσει την κοινή γνώμη μεταξύ των Αρμενίων καθώς και στην ίδια τη Βρετανία. Ωστόσο, η Βρετανία μιλούσε μόνο για το θέμα της μεταρρύθμισης και της ευημερίας των Αρμενίων, καθώς το Λονδίνο δεν έκανε κανένα συγκεκριμένο βήμα για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Αρμενίων. Μη παρέχοντας καμία οικονομική υποστήριξη στο χρεοκοπημένο Οθωμανικό ταμείο, το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για μεταρρυθμίσεις, και αντ' αυτού επιμένοντας στην αποπληρωμή του χρέους, η Βρετανία κορόιδευε τις μεταρρυθμιστικές συνομιλίες. Θα ήταν λάθος να συμπεράνουμε από τις βρετανικές πρωτοβουλίες ότι η Βρετανία ήταν υπέρ μιας ανεξάρτητης Αρμενίας.⁵

1.1. Από τον Άγιο Στέφανο στη συνθήκη του Βερολίνου (1877-1878)

Μέχρι το 1830 αναδύθηκε ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος και ταυτόχρονα δημιουργήθηκε ένα αυτόνομο σερβικό κράτος. Τα βόρεια σύνορα της Ελλάδας βρισκότουσαν πάνω στη γραμμή του Αμβρακικού και Παγασητικού Κόλπου, αφήνοντας έτσι μεγάλο μέρος εξώ του ελληνικού πληθυσμού.⁶ Οι Οθωμανοί είχαν παραχωρήσει την αυτονομία του Μαυροβουνίου από τον δέκατο όγδοο αιώνα. Η αυτονομία του Μαυροβουνίου επιτεύχθηκε επειδή είχε απομακρυσμένες σχέσεις με τους Οθωμανούς και όχι χάρις κάποιας επίδειξης ισχυρής εξέγερσης. Το Μαυροβούνιο βρισκόταν εκτός από τη σφαίρα επιρροής των Οθωμανών.

Οι επιτυχείς ενοποιήσεις πρώτα των Ιταλών και μεταγενέστερα των Γερμανών αποτέλεσαν πρότυπα για αντιγραφή για τους λαούς των Βαλκανίων. Κάθε βαλκανικός λαός οραματιζόταν την αποκατάσταση των μεσαιωνικών αυτοκρατοριών στις οποίες στήριζε τις εθνικές του ιδέες. Οι Έλληνες ήθελαν να επαναφέρουν εκ νέου Βυζαντινές εποχές. Οι Βούλγαροι αναζήτησαν τα όρια της Πρώτης Βουλγαρικής Αυτοκρατορίας ενώ οι Μαυροβούνιοι και οι Σέρβοι επιχείρησαν να αναγεννήσουν την αυτοκρατορία του Στέφαν Ντουσάν του Ισχυρού. Το 1877 λαμβάνει μέρος ο πιο πρόσφατος Ρωσοτουρκικός Πόλεμος με άμεσο επακόλουθο να πραγματοποιηθούν

⁵ M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, "War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin." *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Utah 2011, σ. 17-19

⁶ Christopher M. Woodhouse, *Η Ιστορία ενός λαού: Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008, σ. 197.

αναταράξεις στα Βαλκάνια. Ένα χρόνο προηγουμένως οι βαλκανικές δυνάμεις της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Βουλγαρίας είχαν ξεκινήσει ήδη εξεργέςεις εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ώστε να ιδρύσουν ανεξάρτητα εθνικά κράτη κυρίως στη δυτική βαλκανική χερσόνησο. Η Ρωσική Αυτοκρατορία επενέβη στα Βαλκάνια παίρνοντας το μέρος των βουλγαρικών δυνάμεων. Η ρωσική επικράτηση επικυρώθηκε με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου το 1878, τερματίζοντας τις εχθροπραξίες ανάμεσα στις δύο Αυτοκρατορίες. Παρεπόμενα αυτής της απόφασης υπήρξαν η γέννηση ενός ανεξάρτητου Βουλγαρικού κράτους ενώ την ίδια ώρα καρπώθηκαν εδαφικές εκτάσεις η Σερβία και το Μαυροβούνιο.⁷ Αυτή η συνθήκη, ενώ αγνοούσε και τους ισχυρισμούς της Ελλάδας, επεδίωκε να ιδρύσει μια «Μεγάλη Βουλγαρία», που εκτείνεται σε έκταση 164.000 km² και περιλαμβάνει πληθυσμό 4.580.000 κατοίκων, εκ των οποίων 3.900.000 ήταν Έλληνες και Τούρκοι και μόνο 600.000 Βούλγαροι.⁸

Αυτή η εθνολογικά αδύνατη διευθέτηση, αν και αντικαταστάθηκε από τη συνθήκη του Βερολίνου τρεις μήνες αργότερα, ήταν και έκτοτε παρέμεινε το μεγαλύτερο γεγονός στη βουλγαρική ιστορία, παρά τους παραλογισμούς αυτής της συνθήκης, έχει διαμορφώσει το βουλγαρικό εθνικό ιδεώδες και έχει ενθαρρύνει τους Βούλγαρους να επιδιώξουν μια θέση στη Μακεδονία την οποία ούτε εθνολογικοί ούτε άλλοι λόγοι τους δικαιώνουν. Δικαίως μπορεί να ονομαστεί το προοίμιο του Μακεδονικού αγώνα.

Η ρωσική πολιτική την περίοδο από το 1875 έως το 1878 στη Βαλκανική χερσόνησο συνέδραμε τις τοπικές εξεργέςεις που σημειώθηκαν στη Βοσνία τον Ιούνιο του 1875 και στη Βουλγαρία την άνοιξη του 1876, τόσο άκαιρα όσο και κακώς οργανωμένα κινήματα που υποκινήθηκαν από τη Ρωσία και ο Σερβοβουλγαρικός πόλεμος της ίδιας χρονιάς. Αυτά τα περιστατικά ήταν, απλώς η συνέχιση των προσπαθειών που είχαν ήδη γίνει στο παρελθόν από τους Ρώσους για να επεκτείνουν την επιρροή τους στη νοτιοανατολική Ευρώπη⁹. Η αναβίωση της βουλγαρικής εθνικής συνείδησης το 1835 και η χειραφέτηση αυτού του έθνους από την τροχιά του

⁷ Χρήστος Νεράτζης, Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, Λευτέρης Παπακώστας, *Το Μακεδονικό Ζήτημα: Από το έπος του Μακεδονικού Αγώνα στη συμφωνία των Πρεσπών*, Αθήνα 2019, σ. 62

⁸ M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin.* "War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin, Utah 2011, σ. 42

⁹ Ναλτσάς Χριστόφορος, *Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και ο ελληνισμός*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 23

Οικουμενικού Πατριαρχείου μέσω της ίδρυσης Βουλγαρικής Εξαρχίας στην Κωνσταντινούπολη το 1870 ήταν επιτυχημένες κινήσεις της ρωσικής πολιτικής. Το επόμενο βήμα ήταν ο σχηματισμός ενός μεγαλύτερου σλαβικού κράτους ή —σε περίπτωση αποτυχίας— η δημιουργία της εντύπωσης ενός τεράστιου σλαβικού στοιχείου που υπάρχει ακόμη και στο νότιο τμήμα της χερσονήσου. Οι ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις είχαν αγνοηθεί εντελώς από τη βρετανική εμπνευσμένη διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης τον Δεκέμβριο του 1876, η οποία, ωστόσο, δεν υιοθέτησε ούτε ένα γαλλικό ούτε ένα ρωσικό σχέδιο διευθέτησης που να προτείνει τη σύσταση δύο αυτόνομων βουλγαρικών ημικυρίαρχων περιοχών, η μία εκ των οποίων τουλάχιστον περιείχε μεγάλες περιοχές που κατοικούνται κυρίως από Έλληνες.¹⁰

Η υπογραφή της Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου όμως συνάντησε αρνητική ανάδραση από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η αύξηση της ρωσικής επιρροής την εποχή εκείνη μέσω του νεοσύστατου βουλγαρικού κράτους της συγκρούστηκε με ζωτικά συμφέροντα των άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων στη ζώνη αυτή και με πρωτοβουλία της Γερμανίας συγκλήθηκε το Συνέδριο του Βερολίνου. Η επικράτηση να μειωθούν οι απαιτήσεις της Ρωσίας και να επέλθει η ηρεμία στις τάξεις των Βαλκανίων, ιδίως από την πλευρά της Αυστροουγγαρίας και της Μεγάλης Βρετανίας, ανάγκασε τις Μεγάλες Δυνάμεις να αποδεχτούν την προσφορά του Όττο φον Μπίσμαρκ να φιλοξενήσει τη συμφωνία στην Γερμανία. Ο Μπίσμαρκ υποσχέθηκε να υπηρετήσει ως «τίμιος μεσίτης, που θέλει πραγματικά να κάνει επιχειρήσεις».¹¹ Έτσι κάλεσε τους εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων να συναντηθούν στη γερμανική πρωτεύουσα. Ο σκοπός του Μπίσμαρκ ήταν να μειώσει κατά το μεγαλύτερο μέρος το μέγεθος και την ανεξαρτησία του νέου βουλγαρικού κράτους. Τα κύρια χαρακτηριστικά της τελικής διευθέτησης ήταν η δημιουργία ενός «αυτοδιοικούμενου» πριγκιπάτου της Βουλγαρίας υπό την κυριαρχία της Πύλης στην περιοχή μεταξύ του Δούναβη και των Βαλκανικών βουνών και της διοικητικά αυτόνομης περιοχής της Ανατολικής Ρωμυλίας στην περιοχή μεταξύ του Βαλκάνια και της Ροδόπης. Η τεράστια περιοχή της Μακεδονίας με το κυρίαρχο ελληνικό της στοιχείο αφέθηκε υπό τουρκική κυριαρχία υπό την εξουσία του σουλτάνου. Έτσι το Ανατολικό Ζήτημα έμελλε να εξελιχθεί σε ένα καθαρά «Μακεδονικό Ζήτημα», το οποίο οι Βούλγαροι, υποστηριζόμενοι έντονα από τη ρωσική πολιτική, προσπάθησαν να λύσουν μόνοι τους και εναντίον του Ελληνισμού με ειρηνικά μέσα ή βίαιη δράση τα επόμενα

¹⁰ Ναλτσάς Χριστόφορος, *ό. π.*, σ. 27-59

¹¹ William Norton Medlicott, *Congress of Berlin and After*, London 2013, σ. 22

χρόνια. Συνήθη φαινόμενα ελληνοβουλγαρικών διεκδικήσεων επρόκειτο η κατοχή εκκλησιών και κατάληψη σχολείων, καταλυτικοί θεσμοί που βοηθάνε την αφομοίωση πληθυσμών.¹²

Το Βερολίνο αποφάνθηκε στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου Σερβικού κράτους ενώ η Αυστροουγγαρία στέρησε τα πρόσφατα επικυρωμένα εδάφη του Μαυροβουνίου από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Τα κεκτημένα αυτά εδάφη ανήκαν κατά την πραγματικότητα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ενώ καιροφυλακτούσαν επίσης η Σερβία και το Μαυροβούνιο για τη διεκδίκηση τους. Το 1881, οι Μεγάλες Δυνάμεις ενέκριναν ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και τμήματος της νότιας Ηπείρου στην ελληνική επικράτεια.

Οι Βούλγαροι σύντομα συνήλθαν από το σοκ των ηττών τους. Ο Ιβάν Ευστράτιεφ Γκέσσοφ, πρώην πρωθυπουργός της χώρας, δήλωσε χαρακτηριστικά: «Η Βουλγαρία δεν είναι μόνο κατακερματισμένη, αλλά και μαχαιρωμένη στην καρδιά. Η επιχείρηση, ή καλύτερα να πούμε αυτή η σειρά επιχειρήσεων, που επιβλήθηκε στη Βουλγαρία, μας προκαλεί τρομερούς πόνους και θα μας σακατέψει για μεγάλο χρονικό διάστημα, αλλά δεν θα αποβεί μοιραία για εμάς».¹³ Οι Βούλγαροι δεν ήταν μόνοι στις απογοητεύσεις τους για την συνθήκη του Βερολίνου. Οι Έλληνες, οι Μαυροβούνιοι και οι Σέρβοι αντιλήφθηκαν επίσης στη Συνθήκη του Βερολίνου ένα εμπόδιο στις εθνικές τους φιλοδοξίες. Μετά την αναθεώρηση του Αγίου Στεφάνου και τα πορίσματα του Βερολίνου, όλοι οι βαλκανικοί λαοί προσπάθησαν να αφήσουν πίσω τους τις υπογεγραμμένες συνθήκες και να επιτελέσουν από όνειρο σε πράξη, το καθένα ξεχωριστά την εθνική ομοιογένεια.

1.2. Η ανάδυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας και η δημιουργία των ΕΜΕΟ (1893)

Από τους πρώτους που αντέδρασαν κατά της διευθέτησης της Συνθήκης του Βερολίνου ήταν οι Βουλγαρικές Δυνάμεις. Το 1885 κήρυξαν μονομερώς την ένωση της Βουλγαρίας με την Ανατολική Ρωμυλία.¹⁴ Οι Μεγάλες Δυνάμεις άφησαν τα πράγματα να εξελιχτούν για λίγο από μόνα τους χωρίς την παρέμβασή τους ακόμα

¹² Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού: Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 221.

¹³ William Norton Medlicott, *Congress of Berlin and After*, London 2013, σ. 208

¹⁴ Χρήστος Νεράτζης, Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, τ. 1, Αθήνα 1984, σ. 137

και αν διαταρασσόταν η συνθήκη του Βερολίνου. Στον ορίζοντα των βαλκανικών δρώμενων προέκυψε ο Σερβοβουλγαρικός πόλεμος που ξεκίνησε από τους Σέρβους, έχοντας στο πλευρό τους τη στρατιωτική βοήθεια της Αυστροουγγαρίας. Μάλιστα χωρίς αυτή οι Σέρβοι θα είχαν ταπεινωθεί καθώς αποσόβησαν την εισβολή των Βουλγαρικών δυνάμεων στα εδάφη της Σερβίας. Η έχθρα ανάμεσα σε αυτά τα σλαβικά κράτη αποτέλεσε τροχοπέδη στη δημιουργία μιας βαλκανικής συμμαχίας ενάντια στη συνθήκη του Βερολίνου και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αντιστοίχως και οι σχέσεις μεταξύ Μαυροβουνίου και Σερβίας δεν ευδοκιμούσαν για τη σύσταση μιας ομαλής βαλκανικής συνύπαρξης και αναλωνόντουσαν και αυτά με τη σειρά τους σε μικρών εκτάσεων εχθροπραξίες.

Το 1891, ο Χαρίλαος Τρικούπης έθεσε αιφνιδίως μια τριπλή συμμαχία ανάμεσα σε Βουλγαρία και Σερβία. Τα σλαβικά κράτη αποστασιοποιήθηκαν από την πρόταση του Έλληνα Πρωθυπουργού καθώς δεν ταίριαζαν τα συμφέροντά τους στο Αιγαίο και όσον αφορά την Μακεδονία ερχοντούσαν σε ρήξη. Μια ενδεχομένη συνεργασία βαλκανικής φύσεως είχε μπει στα σκαριά, όταν Βούλγαροι επαναστάτες κατά την περίοδο ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας είχαν βρει στήριξη από τη Σερβία. Εν τέλει το 1897 Βούλγαροι και Σέρβοι οδηγήθηκαν σε μια προσωρινή συνεργασία για το μέτωπο της Μακεδονίας.

Η Ελλάδα την ίδια χρονική περίοδο επιχείρησε να ενσωματώσει την Κρήτη με τον υπόλοιπο κορμό της. Οι Οθωμανοί με σχετική ευκολία όμως κατέστειλαν την ελληνική προσπάθεια. Οι Μεγάλες Δυνάμεις μεσολάβησαν στη συγκεκριμένη περίπτωση για να αποτρέψουν την Κωνσταντινούπολη από το να αποκομίσει σημαντικά κέρδη από αυτή τη νίκη και να διατηρήσουν τη διευθέτηση του Βερολίνου. Αφενός παραχωρήθηκε αυτονομία κάτω από την εποπτεία των Μεγάλων Δυνάμεων στο νησί της Κρήτης, αφετέρου όμως εμποδίστηκε ρητά η προσάρτηση με την υπόλοιπη Ελλάδα. Μάλιστα για τη διατήρηση της τάξης στο νησί έγινε αποβίβαση ξένων στρατευμάτων μετά από πρωτοβουλία των Μεγάλων Δυνάμεων. Η ελληνική αστοχία, στρατιωτικά και από διπλωματικής άποψης κατέδειξε τις αντιξοότητες που έμελλε να αντιμετωπίσει οποιοδήποτε βαλκανικό κράτος στην αντιμετώπιση της φθίνουσας πορείας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η άνοδος των εθνοτήτων, η ευρωπαϊκή πολιτική εξουσία και η επικείμενη διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας είχαν μετατρέψει τα Βαλκάνια σε πεδίο

σκληρού εθνικού ανταγωνισμού.¹⁵ Τα γεγονότα, ειδικά σε εκείνη περιοχή της χερσονήσου, γνωστή με το όνομα Μακεδονία είχαν γίνει θέματα διεθνούς ενδιαφέροντος. «Το Μακεδονικό Ζήτημα» τράβηξε την προσοχή της κοινής γνώμης σε όλη την Ευρώπη και, μέχρι σήμερα, παρουσιάζει ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα στον μελετητή της βαλκανικής ιστορίας.

Εκτός όμως από την Μακεδονία όλη την Βαλκανική χερσόνησος είχε μπει σε τροχιά εδαφικών ανακατατάξεων από τα Βαλκανικά κράτη.¹⁶ Συγκεκριμένα, οι Βούλγαροι εποφθαλμιούσαν τη Θράκη, οι Έλληνες τα νησιά του Αιγαίου, ιδιαίτερα την Κρήτη, και την Ήπειρο, οι Σέρβοι τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και οι Μαυροβούνιοι τη βόρεια Αλβανία. Οι απαιτήσεις των Ελλήνων, των Βούλγαρων και των Σέρβων στην Μακεδονία ταυτίζονταν. Τα οθωμανικά βιλαέτια, κοινώς γνωστές και ως επαρχίες, της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου συγκροτούσαν τον πυρήνα της Βαλκανικής Χερσονήσου. Η πρώτη χώρα που ίδρυσε μια ομάδα για να κυνηγήσει τις αξιώσεις στην Μακεδονία ήταν η Σερβία με την Εταιρεία του Αγίου Σάββα το 1886. Η Μακεδονία και για τα τρία ομόθρησκα κράτη αποτελούσε γη *irredenta*, δηλαδή περιοχή ιστορικά ή εθνοτικά συνδεδεμένη με μια πολιτική μονάδα αλλά υπό τον πολιτικό έλεγχο μιας άλλης. Το 1870 η Μακεδονία μπήκε σε έναν κυκλώνα αναταράξεων, όταν μετά από παρακινήσεις των Ρώσων, οι Οθωμανοί παρείχαν τη δυνατότητα σχηματισμού μιας ανεξάρτητης Βουλγαρικής Ορθόδοξης Εκκλησίας από το Ελληνικό Πατριαρχείο στην Κωνσταντινούπολη. Καθ'αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκε η Βουλγαρική Εξαρχία η οποία απαρτιζόταν από εκκλησίες στη Βουλγαρία και επεκτεινόταν ακόμα και σε περιοχές της Μακεδονίας. Μετά το τέλος του Ρωσοτουρκικού πόλεμου ήρθε το προσκήνιο ένα *de facto* ανεξάρτητο Βουλγαρικό κράτος. Σε όλο το υπόλοιπο του δέκατου ένατου αιώνα, όλες οι Βαλκανικές δυνάμεις δεν αποδέχτηκαν το *status quo* της Μακεδονίας από τους Οθωμανούς Τούρκους αλλά και μεταξύ τους. Η μεγαλύτερη επαναστατική ομάδα, η ΕΜΕΟ (Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση) οργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1893.¹⁷ Υιοθέτησε το σύνθημα «Μακεδονία για τους Μακεδόνες» και ενώ είχε εκφράσει την τοποθέτηση μιας αυτόνομης Μακεδονίας μέσα στα σύνορα

¹⁵ Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις Σλαβόφωνων Πληθυσμών (1912-1930): Ο πόλεμος των στατιστικών*, Αθήνα 2003, σ. 35

¹⁶ Βλάσης Βλασίδης, *Ταυτότητες στην Μακεδονία*, Αθήνα 1997, σ. 64

¹⁷ Χρήστος Νεράτζης, Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, τ. 1, Αθήνα 1984, σ.175

της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ώστε να αποφευχθεί η ενσωμάτωσή της με τη Βουλγαρία. Η Βουλγαρική κυβέρνηση στο αντίπαλο στρατόπεδο ίδρυσε την Ανώτατη Επιτροπή ή Εξωτερική Οργάνωση το 1895 προκειμένου να εκτροχιάσει το έργο της ΕΜΕΟ. Οι Έλληνες συντέλεσαν την Εθνική Εταιρεία το 1894 προκειμένου να διαδοθούν οι ελληνικοί στόχοι στη Μακεδονία. Αυτό το σύνολο των ομάδων είχαν προφανώς προπαγανδιστικούς σκοπούς ενώ χρησιμοποιήθηκαν επίσης ως παραστρατιωτικές οργανώσεις.¹⁸ Οι Οθωμανικές αρχές επάνδρωσαν επίσης εκείνα τα ευνοϊκά για αυτούς στοιχεία του πληθυσμού και προώθησαν την ισλαμική προσέγγιση. Ο ανταγωνισμός για τη Μακεδονία μεταξύ των βαλκανικών κρατών εμπόδισε μια βαλκανική συμμαχία στραμμένη κατά των Οθωμανών.¹⁹

Η ειρηνική διείσδυση ξεκίνησε μέσω των Εξαρχίων που διαστρεβλώθηκαν από τους Βούλγαρους για πολιτικούς σκοπούς και την προσπάθειά τους να μετατρέψουν τους Έλληνες σε υποτελείς της βουλγαρικής εκκλησίας, ένδειξη βουλγαρικής εθνικιστικής μισαλλοδοξίας, μέσω εκκλησιών και σχολείων, ιερέων και δασκάλων και υποσχέσεις και κονδύλια που εστάλησαν από τη Βουλγαρία όμως δεν είχε επιτυχία λόγω της αριθμητικής υπεροχής του ελληνικού στοιχείου, που κυριαρχούσε επίσης στην εκπαίδευση και στην κοινωνική και εμπορική ζωή.²⁰ Τελικά αποφασίστηκε και τέθηκε σε εφαρμογή η επιβολή των βουλγαρικών επιδιώξεων με τη βία μέσω ενόπλων συγκροτημάτων, γνωστών με το όνομα «κομιτατζήδες», και η χρήση κάθε είδους πίεσης εναντίον εκείνου του τμήματος του πληθυσμού που επέμενε να διατηρήσει την ελληνική του ταυτότητα και την προσήλωση στο Πατριαρχείο. Φυσικά, η κύρια προσπάθεια στράφηκε εναντίον εκείνων που μιλούσαν μια ιδιόμορφη σλαβική γλώσσα (συμπεριλαμβανομένου ενός σημαντικού αριθμού ελληνικών, τουρκικών και αλβανικών λέξεων) που θεωρούνταν από τους Βούλγαρους και ως ένδειξη βουλγαρικής καταγωγής. Όποιος δεν ήταν διατεθειμένος να προσχωρήσει στην Εξαρχία υπέστη την οργή των συγκροτημάτων με πρώτα και κύρια θύματα τους Έλληνες ιερείς και δάσκαλους, επιφανείς χωρικούς και έμπορους. Μερικές φορές η οργή έφτανε μέχρι την καταστροφή ολόκληρων χωριών.

¹⁸ Γεώργιος Μίντσης, Εθνολογική σύνθεση της Μακεδονίας (Αρχαιότητα, Μεσαίωνας, Νέοι Χρόνοι), Αθήνα 1997, σ. 227

¹⁹ Χρήστος Νεράτζης, Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, Λευτέρης Παπακώστας, *Το Μακεδονικό Ζήτημα: Από το έπος του Μακεδονικού Αγώνα στη συμφωνία των Πρεσπών*, Αθήνα 2019, σ. 154

²⁰ Michael G. Papaconstantinou, *The struggle of Hellenism over Macedonia: a survey of recent bibliography*, Thessaloniki 1960, σ. 129-142

Απέναντι σε αυτή την άκρως επικίνδυνη κατάσταση για τον Ελληνισμό, η πρώτη βίαιη αντίδραση ήρθε από τους ίδιους τους Μακεδόνες, οι οποίοι κουρασμένοι από το σύστημα παθητικής αντίστασης και τον δισταγμό της ελληνικής κυβέρνησης να παράσχει υλική και ηθική υποστήριξη, δημιούργησαν την πρώτη ελληνική ένοπλη ομάδα αποφασισμένη να απαντήσει στη βία με τη βία. Είναι πολύ ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι οι πρώτοι αρχηγοί και μαχητικές μονάδες ήταν οι σλαβόφωνοι Έλληνες, αυτοί ακριβώς που υπέφεραν κυρίως από την πίεση των κομιτατζήδων.²¹ Η θέση της ελληνικής πολιτικής παράλληλα ήταν να ενισχύσει έμπρακτα και οικονομικά την ελληνική παιδεία και τον ελληνικό κλήρο στην περιοχή της Μακεδονίας ακόμα και να προβεί στην αποστολή ελλήνων γιατρών και στη δημιουργία τακτικής συγκοινωνίας μέσω σιδηροδρομικού δικτύου με την υπόλοιπη Ελλάδα.²²

Η περιοχή του Σαντζάκ στο Νόβι Παζάρ, η οποία γεωγραφικά ανήκε στο βιλαέτι του Κοσσυφοπεδίου και βρισκόταν μεταξύ των εδαφικών συμφερόντων του Μαυροβουνίου και της Σερβίας, ήταν ζήτημα διαμάχης μεταξύ τους. Στις αρχές του 20ου αιώνα βρισκόταν υπό την αυστριακή κυριαρχία, αλλά οι Οθωμανοί ανέκτησαν γρήγορα τον έλεγχο της διοικητικής περιοχής. Αλβανοί, Σέρβοι, Τσιγγάνοι, Βλάχοι, Τούρκοι και Μουσουλμάνοι Σλάβοι ήταν μεταξύ των διαφορετικών πληθυσμών που αποτελούσαν την κομητεία του Σαντζάκι και την επαρχία του Κοσσυφοπεδίου συνολικά. Όπως είναι σαφές, τέτοιες πολυεθνικές περιοχές είναι δύσκολο να ενσωματωθούν απρόσκοπτα στις εσωτερικές λειτουργίες ενός κράτους.

Με το πέρασμα του χρόνου, η Μακεδονία είχε μπει στο στόχαστρο όλων των μνηστήρων που ανήκαν στα Βαλκάνια. Οι Οθωμανοί κράτησαν την ισχύ τους στη Μακεδονία εκμεταλλευόμενοι τις αντίπαλες βουλγαρικές, ελληνικές και σερβικές φατρίες. Σε πρώτο σκέλος οι Βούλγαροι, έχοντας την μεροληπτική στάση της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης, σημείωσαν κέρδη στη Μακεδονία. Οι Βούλγαροι έβαλαν γερά θεμέλια στην ακλόνητη θέση τους συνάπτοντας στρατιωτική συμμαχία με τη Ρωσία στις 14 Ιουνίου 1902, που προέβλεπε σε ενδεχόμενο ρουμανικής επίθεσης άμεση στρατιωτική συνδρομή.²³ Το 1903 πήρε μέρος μια

²¹ Γεώργιος Μόδης, *Μακεδονικός Αγών και Μακεδονικοί αρχηγοί*, Θεσσαλονίκη 2007, τ. 2, σ. 323

²² Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού: Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 249

²³ E. C. Helmreich, C. E. Black, *The Russo-Bulgarian Military Convention of 1902*, Chicago 1937, σ. 471–482

εξέγερση κατά του οθωμανικού καθεστώτος στη Μακεδονία, γνωστή ως την εξέγερση του Ίλιντεν, χάρις της γιορτής του Προφήτη Ηλία όπως είναι γνωστή στη Βουλγαρία.²⁴ Με επικεφαλής την ΕΜΕΟ, κατέληξε σε ήττα και έδωσε τη δυνατότητα στις ελληνικές και σερβικές φατρίες να βελτιώσουν την κατάστασή τους. Η βουλγαρική πολιτική ελίτ ενθουσιάστηκε όταν έμαθε για την αποτυχία της ΕΜΕΟ στο Ίλιντεν. Η Βόρεια Μακεδονία ήταν το επίκεντρο της Βουλγαρικής Εξωτερικής πολιτικής εκείνη την εποχή σύμφωνα με την κοινή γνώμη, όπως αναφέρει ο τότε πρωθυπουργός της Βουλγαρίας, Stojan Danev.²⁵ Οι Βούλγαροι δεν είχαν καταφέρει αυτό το χρονικό διάστημα να επέμβουν με στρατιωτικές επιχειρήσεις στο οθωμανικό βίλαετι του Μοναστηρίου, πράγμα που θα αλλάξει όμως έχοντας σημείο αναφοράς το Ίλιντεν. Οι Μεγάλες Δυνάμεις με αφορμή την εξέγερση θέλησαν να διευθετήσουν τις βαλκανικές διενέξεις. Ως αποτέλεσμα, δημιούργησαν το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα Myrsteq, το οποίο είχε ειρηνευτικό χαρακτήρα και σχεδιάστηκε για την ευρωπαϊκή περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Χρησιμοποιήθηκε για την υποστήριξη της συνθήκης του Βερολίνου, αλλά ποτέ δεν κέρδισε πραγματικά την προσοχή της οθωμανικής κυβέρνησης.²⁶

Οι Βούλγαροι πραγματοποίησαν συμμαχία με τη Σερβία τον Απρίλιο του 1904, έχοντας γνώση τους πως υστερούν σε σύγκριση με τους συναγωνιστές τους.²⁷ Οι Καραγεωργέβιτς είχαν έρθει στην εξουσία στο Βελιγράδι τον προηγούμενο χρόνο μετά από μια ισχυρή εθνικιστική συνωμοσία εντός του στρατού, γνωστή ως Μαύρο Χέρι, που είχε δολοφονήσει τον προηγούμενο βασιλιά, Αλέξανδρο Ομπρένοβιτς και την γυναίκα του. Ο Πέτρος Α' Καραγιώργεβιτς, ο συνεχιστής του θρόνου, ήταν πολύ εθνικιστής και κατά της δυναστείας των Αψβούργων. Ο βασιλιάς Πέτρος βρήκε συνοδοιπόρο στις εθνικιστικές φιλοδοξίες του στο πρωθυπουργό Νικόλα Πάσιτς. Η Σερβοβουλγαρική συμφωνία του 1904, στην πραγματικότητα, αφορούσε οικονομικά και πολιτικά ζητήματα. Συμπεριλήφθηκε βέβαια και παράμετρος στο ενδεχόμενο στρατιωτικής επίθεσης από τρίτο κράτος να παραχωρηθεί ανταποδοτικά συνδρομή στις περιοχές της Μακεδονίας και του βίλαετιού του Κοσσυφοπεδίου και από τις δύο

²⁴ Γεώργιος Παπαβύζας, *Αγώνες στον Ελληνικό Βορρά: Μακεδονία 1862-2007*, Αθήνα 2007, σ. 72

²⁵ Sergej Cvetkovski, Goran Zendelovski, *The territory of Macedonia in meeting the aspirations of the Balkan states and great powers*, Skopje 2013, σ. 73-970

²⁶ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *Ο Μακεδονικός Αγώνας και τα γεγονότα στη Θράκη (1904-1908)*, Αθήνα 1998, σ. 105

²⁷ Richard Cooper Hall, *The crisis in Bulgarian foreign policy 1911-1913*, Ohio 1986, σ. 23

συνεργάζουσες πλευρές. Τελικά παρέμεινε απραγματοποίητη λόγω των αустροουγγρικών πιέσεων και λόγω της ύφεσης των σερβοβουλγαρικών σχέσεων. Λόγω επιφυλάξεων για τη συμμαχία, οι Βούλγαροι τη σαμπόταραν δημοσιοποιώντας τις συμφωνίες πριν οι Σέρβοι είναι έτοιμοι.

Όταν η Σερβία και το Μαυροβούνιο πολέμησαν για άλλη μια φορά για τον έλεγχο του σερβικού εθνικιστικού κινήματος, πυροδότησε μια σειρά γεγονότων που κορυφώθηκαν με την άνοδο του Πέτρου Α΄ στον σερβικό θρόνο. Ποιο από τα δύο έθνη θα έπαιρνε το τιμόνι για τη δημιουργία μιας «Μεγάλης Σερβίας» ήταν το αντικείμενο της συνεχιζόμενης σύγκρουσης μεταξύ τους. Αν και μπορεί να υπήρχαν γεωγραφικές και πληθυσμιακές ανισορροπίες που έγειραν τη πλάστιγγα υπέρ των Σέρβων, το Μαυροβούνιο είχε αρκετά πλεονεκτήματα. Ο πρίγκιπας Νικόλα του Μαυροβουνίου είχε καταφέρει μέσω των γάμων των θυγατέρων του να γίνει πεθερός με κάποιους σημαντικούς Ευρωπαίους βασιλικούς. Έτσι δημιούργησε σχέσεις με τους βασιλιάδες της Ιταλίας, της Σερβίας και τη Ρωσική οικογένεια Ρομανόφ χρησιμοποιώντας τις διπλωματικές τεχνικές της εποχής. Σε περίπτωση που το Μαυροβούνιο αντιμετώπιζε την ήττα, αυτές οι συνδέσεις θα ήταν κρίσιμες.

Ούτε οι Καραγεώργεβιτς ούτε οι Πέτροβιτς Νιεγκόσεσ είχαν ακόμη δημιουργήσει κληρονόμο που φαινόταν ικανός να συνεχίσει την υπόθεση. Ένας διπλωμάτης περιέγραψε τον διάδοχο Danilo του Μαυροβουνίου ως «τόσο καλό όσο και τρελό».²⁸ Μια άλλη διπλωματική πηγή ανέφερε ότι ο διάδοχος του θρόνου Γεώργιος Καραγεώργεβιτς δεν ήταν κατάλληλος για κανένα «σεβάσμιο σαλόνι». Ωστόσο, οι Σέρβοι πρότειναν συμμαχία στο Μαυροβούνιο το 1904, αλλά η σερβική πρόταση ουσιαστικά αγνοήθηκε σε μεγάλο βαθμό.

Η ήττα της Ρωσίας στον πόλεμο με την Ιαπωνία και το ξέσπασμα της επανάστασης στη Ρωσία το 1905 συγκλόνισε τα σλαβικά βαλκανικά κράτη, που θεωρούσαν προστάτη τους το μεγαλύτερο σλαβικό κράτος. Ο Βουλγαρικός στρατός συνειδητοποίησε ότι η εξωτερική στρατιωτική βοήθεια, δηλαδή η ρωσική, μπορεί να μην ήταν διαθέσιμη για την αντιμετώπιση γεγονότων στα Βαλκάνια. Οι Ρώσοι βρισκόντουσαν σε μια μεταβατική περίοδο και αντί να βοηθήσουν όπως στο παρελθόν για το σκοπό της Μεγάλης Βουλγαρίας, προτίμησαν να ανασυντάξουν και να αυξήσουν τις δυνάμεις τους. Ο βουλγαρικός στρατός προσπάθησε να ενισχυθεί

²⁸ Great Britain Foreign Office, *British Documents on the Origins of the War 1898–1914*, London 1927-38, σ. 540-604

περαιτέρω για να προετοιμαστεί για τον μελλοντικό πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.²⁹

²⁹ Richard Cooper Hall, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, London 2000, σ. 113

Β' Κεφάλαιο

Οι πρώτες αναδιαμορφωτικές πολεμικές συρράξεις

2.1. Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908)

Από ελληνικής πλευράς, το Μακεδονικό Ζήτημα ήταν ο υποχρεωτικός αγώνας του Ελληνισμού για να διατηρήσει τη θέση του ενάντια στη βουλγαρική διείσδυση η οποία ήταν επηρεασμένη έντονα από τις πολιτικές των ξένων δυνάμεων, η έκβαση του αγώνα οφείλεται πρωτίστως στη συντριπτική από κάθε άποψη υπεροχή του ελληνικού στοιχείου στον επίμαχο χώρο, στη ζωτικότητα και στη θέλησή του για αντίσταση. Η βοήθεια που δόθηκε από το Βασίλειο της Ελλάδος στο τελευταίο στάδιο του αγώνα (1904-1908) θα ήταν διαφορετικά άκαρπη.³⁰

Το Βασίλειο της Ελλάδος, αντιμετωπίζοντας τα αποτελέσματα του ατυχούς ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, είτε δίσταζε να παρέμβει στον αγώνα στη Μακεδονία είτε δεν είχε αντιληφθεί ξεκάθαρα τη σημασία των γεγονότων. Είναι, όμως, αλήθεια ότι όλοι στην ελεύθερη Ελλάδα είχαν πλήρη εμπιστοσύνη στην αριθμητική υπεροχή του ελληνικού στοιχείου στη Μακεδονία, του οποίου η αντοχή κάποιες φορές υπερεκτιμήθηκε. Στις αρχές αυτού του αιώνα οι Έλληνες πρόξενοι στις κατεχόμενες πόλεις της Μακεδονίας πίστευαν ακράδαντα την ορθότητα της «σωστής» πολιτικής της ελεύθερης Ελλάδας με στόχο τη διατήρηση των φιλικών σχέσεων μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και η επίσημη κυβέρνηση της Ελλάδας πίστευε στην ικανότητα των Τούρκων να αποκαταστήσουν την τάξη και να προστατεύσουν από τα δεινά τον Ελληνικό πληθυσμό της περιοχής.

Μια αλλαγή της κατάστασης επήλθε όταν, με πρωτοβουλία ιδιωτών, ιδρύθηκε στην Αθήνα η «Επιτροπή για τη Μακεδονία». Νεότεροι διπλωμάτες όπως ο Ίων Δραγούμης, ιδιώτες όπως ο Περικλής Αργυρόπουλος ή αξιωματικοί του Ελληνικού Στρατού όπως ο Παύλος Μελάς μπήκαν στη Μακεδονία μεταμφιεσμένοι σε ειρηνικούς έμπορους, περιόδευσαν τη χώρα και όταν επέστρεψαν στην Αθήνα, έδωσαν σήμα συναγερμού.³¹ Ο Περικλής Αργυρόπουλος στο βιβλίο του «Ο

³⁰ Michael G. Papaconstantinou, *The struggle of Hellenism over Macedonia: a survey of recent bibliography*, Thessaloniki 1960, σ. 129-142

³¹ Γεώργιος Μίντσης, *Εθνολογική σύνθεση της Μακεδονίας (Αρχαιότητα, Μεσαίωνα, Νέοι Χρόνοι)*, Αθήνα 1997, σ. 231

Μακεδονικός αγώνας» δίνει μια διεξοδική και άριστη περιγραφή των πραγμάτων και των απόψεων που επικρατούσαν το 1904 στη Θεσσαλονίκη, στη Δυτική και Ανατολική Μακεδονία. Οι προσωπικές του εντυπώσεις και η προσεκτική παρατήρηση των όσων είχε δει και ζήσει στη Μακεδονία δεν άφηναν καμία αμφιβολία ότι ο ελληνισμός σε εκείνη την αμφισβητούμενη περιοχή ήταν ενάντια στην αυξανόμενη βουλγαρική επιθετικότητα αλλά επίσης επιβállονταν η σοβαρή βοήθεια από την πλευρά της ελεύθερης Ελλάδας. Αυτή η βοήθεια, συμπεριλαμβανομένων όπλων και πυρομαχικών, ομάδων εθελοντών ή ακόμη και μόνο ηγετών με κάποια στρατιωτική εμπειρία, θα έπρεπε να συνδυαστεί με μια οργάνωση μονάδων αυτοάμυνας σε χωριά και πόλεις και την ίδρυση μιας ανώτατης διοίκησης για να διευθύνει τη μάχη.³²

Το 1904 σηματοδοτεί την αλλαγή στάσης της Ελλάδος απέναντι στο ζήτημα. Τα ελληνικά προξενία στη Μακεδονία επανδρώνονταν από προσωπικότητες όπως ο Δημήτριος Καλλέργης στο Μοναστήριο, ο Λάμπρος Κορομέλας στη Θεσσαλονίκη και ο Αντώνιος Σαχτούρης στις Σέρρες. Αξιωματικοί του Ελληνικού Στρατού παραχώρησαν τις θέσεις τους, μπήκαν στην Μακεδονία και διορίστηκαν ακόμη και γραμματείς του προσωπικού των προξενείων, ενώ στην πραγματικότητα κατείχαν θέσεις-κλειδιά στο ελληνικό σχέδιο αντεπίθεσης ή έγιναν αρχηγοί ένοπλων ομάδων. Δημιουργήθηκε ένα αρκετά περίπλοκο σύστημα αποστολής ανδρών και εξοπλισμού μέσω των ελληνοτουρκικών συνόρων.³³ Στις ελληνικές πόλεις, γραφεία στρατολόγησης, μεταμφιεσμένα σε ταξιδιωτικά γραφεία, ξεκίνησαν τις εργασίες τους και ένα ρεύμα εθελοντών, κυρίως από την Κρήτη, πέρασε τα σύνορα. Ένα περιστατικό επιτάχυνε το μαχητικό πνεύμα σε βαθμό που δεν είχε επιτευχθεί ποτέ πριν. Ο Παύλος Μελάς, ένας νεαρός Έλληνας αξιωματικός του πυροβολικού, γόνος μιας από τις πιο επιφανείς ελληνικές οικογένειες, έφυγε από την Αθήνα, σχημάτισε μια δική του ομάδα και μπήκε στη Μακεδονία τον Αύγουστο του 1904, όπου, μετά από μια ενέργεια λίγων μηνών κατά την οποία το όνομά του έγινε θρύλος για τους Έλληνες, σκοτώθηκε σε συμπλοκή με τους Τούρκους.³⁴ Δεν είναι υπερβολικό να πούμε ότι ο θάνατός του αποτέλεσε το μεγαλύτερο γεγονός εκείνης της εποχής για

³² Βασίλειος Λαούρδας, Περικλέους Αλεξ. Αργυροπούλου, *Μακεδονικά*, τ.4, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 565

³³ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *Ο Μακεδονικός Αγώνας και τα γεγονότα στη Θράκη (1904-1908)*, Αθήνα 1998, σ. 149

³⁴ Βασίλειος Λαούρδας, Ιωάννου Σωτ. Νοτάρη, *Μακεδονικά*, τ.3, Θεσσαλονίκη 1956, σ. 447

την ελληνική υπόθεση και αυθόρμητα χαιρετίστηκε από τα δημοτικά τραγούδια ως εθνικός ήρωας.³⁵

Ο κλήρος υπήρξε στη μακρά περίοδο της Τουρκοκρατίας το κέντρο διατήρησης της εθνικής συνείδησης. Στον Μακεδονικό αγώνα οι επισκοπές στη Μακεδονία είχαν παίξει σημαντικότατο ρόλο, συνεχίζοντας την παράδοση που ξεκίνησε αμέσως μετά την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο κλήρος στόχευε περισσότερο στη διατήρηση της εξουσίας του Πατριαρχείου στην επίμαχη περιοχή παρά στη διεύρυνση των ορίων του Βασιλείου της Ελλάδος.³⁶ Με επικεφαλής επισκόπους υψηλής ποιότητας, όπως ο Γερμανός Καραβαγγέλης στην Καστοριά, ο Χρυσόστομος στη Δράμα και ο Φώτιος στην Κορυτσά, ο κλήρος συμμετείχε ενεργά στην ελληνική προσπάθεια απόκρουσης της βουλγαρικής επίθεσης.³⁷ «Τα απομνημονεύματα» του Γερμανού Καραβαγγέλη, περιγράφουν τη δράση του από το έτος 1900, όταν διορίστηκε επίσκοπος Καστοριάς, έως το 1907, όταν κατόπιν επίμονης απαίτησης των Τούρκων, ανακλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Για τις ανάγκες του Μακεδονικού αγώνα ο επίσκοπος όρκισε αγωνιστές στο ιερό Ευαγγέλιο, στρατολόγησε άνδρες στις τάξεις του Ελληνικού Κομιτάτου και απάλλαξε τους ιερείς από τους όρκους τους όποτε έπρεπε να λάβουν μέρος σε δράση.

Η ένοπλη μάχη στη χώρα συνδυάστηκε από ένα υπόγειο κίνημα στις μεγαλύτερες πόλεις, το οποίο, απαιτούσε μια ισχυρή οργάνωση και μια υψηλή διοικητική αρχή. Αυτή τη δουλειά είχαν αναλάβει και είχαν επιτελέσει Έλληνες αξιωματικοί και τοπικοί επιφανείς Έλληνες. Ένας αξιωματικός με ενεργό δράση, ο Αθανάσιος Σουλιώτης, μεταμφιεσμένος στη Θεσσαλονίκη με το όνομα κ. Νικολαΐδης, γράφει τις προσωπικές του εντυπώσεις και αναμνήσεις στο βιβλίο του «Η Οργάνωση της Θεσσαλονίκης». Η πρωτεύουσα της Μακεδονίας διευθυνόταν από μια οργανωμένη μονάδα γνωστή με αυτό το όνομα και στην οποία ο συγγραφέας ήταν ενεργό μέλος από τον Μάρτιο του 1905 έως τον Σεπτέμβριο του 1907. Έχοντας εγκατασταθεί στην πόλη ως φιλήσυχος έμπορος και διατηρώντας κατάσταση σε όλη την περίοδο της δράσης του ασχολήθηκε με την Οργάνωση, τα κύρια αντικείμενα της οποίας ήταν η συλλογή πληροφοριών σχετικά με τις κινήσεις του τουρκικού στρατού

³⁵ Michael G. Papaconstantinou, *The struggle of Hellenism over Macedonia: a survey of recent bibliography*, Thessaloniki 1960, σ. 129-142

³⁶ Βασίλης Κ. Γούναρης, , *Ο Μακεδονικός Αγώνας στην ελληνική ιστοριογραφία (1904-1984)*, Αθήνα 2000, σ. 321-339

³⁷ Γεώργιος Παπαβύζας, *Αγώνες στον Ελληνικό Βορρά: Μακεδονία 1862-2007*, Αθήνα 2007, σ. 91

και των βουλγαρικών δυνάμεων, η ανακούφιση και στέγαση Ελλήνων προσφύγων, η φροντίδα των Ελλήνων ορφανών, η ίδρυση σχολείων, βρεφονηπιακών σταθμών και ορφανοτροφείων καθώς και η επιβολή κάθε είδους εμποδίων σε κάθε βουλγαρική προσπάθεια εγκατάστασης στη Θεσσαλονίκη, συμπεριλαμβανομένου του επιδέξια σχεδιασμένου και επιτελεσμένου έργου της απαγόρευσης της ανέγερσης βουλγαρικών εκκλησιών και σχολείων. Για να τηρηθεί το απόρρητο, ούτε ο συγγραφέας ούτε κανένα άλλο μέλος της «Οργάνωσης» είχαν πρόσβαση στο ελληνικό προξενείο στην πόλη.

Οι Τούρκοι ανεχόταν, τον ανταγωνισμό των εθνοτήτων στη Μακεδονία, ελπίζοντας ότι οι χριστιανοί υπήκοοί τους, που ήταν απασχολημένοι με τη διευθέτηση των διαφορών τους, θα τους άφηναν ανενόχλητους. Η στάση τους δεν ήταν ποτέ φιλελληνική, ούτε υπέρ οποιασδήποτε χριστιανικής εθνικότητας. Είναι γεγονός όμως ότι η παρέμβασή τους για την τήρηση της τάξης σε εκείνη την ταραγμένη περιοχή της αυτοκρατορίας τους δεν είχε ποτέ κανένα αποτέλεσμα ούτε στόχευαν πραγματικά στην προστασία του χριστιανικού πληθυσμού. Είναι επίσης γεγονός ότι, ενώ οι Βούλγαροι απέφευγαν προσεκτικά οποιαδήποτε συνάντηση με ελληνικές ομάδες, οι ελληνικές δυνάμεις συγκρούονταν πάντα με μονάδες του τουρκικού στρατού, ιδιαίτερα την περίοδο 1905-1908. Οι τουρκικές σφαίρες έχουν σκοτώσει περισσότερους ηγέτες και άνδρες των ελληνικών δυνάμεων από οποιονδήποτε άλλη μαχόμενη εθνικότητα στη Μακεδονία.³⁸ Τον Ιούλιο του 1908 ο ένοπλος Μακεδονικός Αγώνας πήρε τέλος καθώς καταστάλθηκε από το απολυταρχικό σουλτανικό καθεστώς, το Κίνημα των Νεότουρκων. Ενώ εξήγγειλαν γενική αμνηστία, οι αληθινοί του στόχοι ήταν σοβινιστικοί.³⁹

Η μόνη συλλογή τουρκικών επίσημων εγγράφων που βρέθηκε για τις μάχες στη Μακεδονία έχει εκδοθεί με φροντίδα του κ. Ιωάννη Βασδραβέλλη με τίτλο «Τουρκικά έγγραφα για τον μακεδονικό αγώνα». Το έργο αποτελείται από 128 τηλεγραφήματα, που έστειλε ο τότε Κυβερνήτης Θεσσαλονίκης και του τότε γενικού επιθεωρητή Χουσεϊν Χιλμί Πασά προς τον πολιτικό διοικητή Έδεσσας κατά την περίοδο από 4 Αυγούστου 1907 έως 28 Φεβρουαρίου 1909 και σχετικά με οδηγίες και διαταγές.

³⁸ Michael G. Papaconstantinou, *The struggle of Hellenism over Macedonia: a survey of recent bibliography*, Thessaloniki 1960, σ. 129-142

³⁹ Γεώργιος Παπαβύζας, *Αγώνες στον Ελληνικό Βορρά: Μακεδονία 1862-2007*, Αθήνα 2007, σ. 97

Μια γνωστή Ελληνίδα συγγραφέας, η Πηνελόπη Δέλτα, έγραψε μερικά από τα πιο θαυμάσια βιβλία της για παιδιά, εμπνευσμένη από τον αγώνα στη Μακεδονία. Το πιο γνωστό ανάμεσά τους “Τα μυστικά του βάλτου”, ένα παραμύθι για τον αγώνα στη συνοικία των λιμνών της Κεντρικής Μακεδονίας, που είναι η ιστορία των πολέμων που διεξήγαγε ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Βασίλειος ο Β' εναντίον των Βουλγάρων.⁴⁰

Η Δέλτα είχε συγκεντρώσει προσεκτικά και με τεράστια υπομονή, από το 1915 έως το 1935, υλικό για να είναι σε θέση να γράψει τα βιβλία της. Βιογραφίες αγωνιστών, χειρόγραφες σημειώσεις, επιστολές και φωτογραφίες, αντίγραφα επίσημων αρχείων, αντίγραφα προξενικών επιστολών και απομνημονεύματα από τις πιο διακεκριμένες προσωπικότητες εκείνης της περιόδου. Αυτό το ανεκτίμητο υλικό βρίσκεται τώρα, χάρη στους κληρονόμους του συγγραφέα, στην κατοχή του Ινστιτούτου Βαλκανικών Σπουδών.

Περαιτέρω, δεν μπορεί κανείς να αγνοήσει τη σύνδεση που έχουν κάνει αυθόρμητα οι Έλληνες μεταξύ του Μακεδονικού αγώνα και της εποχής και της ιστορίας των αρχαίων Μακεδόνων βασιλιάδων, ιδιαίτερα του Φιλίππου και του γιου του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Μια εχθρική διείσδυση στην περιοχή και στα μέρη όπου έζησαν οι σημαντικότερες μορφές της ελληνικής ιστορίας και δόξασαν τον ελληνισμό ξεπέρασε κάθε όριο για το εθνικό αίσθημα. Θεωρήθηκε ως η βαρύτερη δυνατή προσβολή κατά των πιο ιερών ιδανικών των Ελλήνων. Αυτό εξηγεί τον συναγερμό που είχε προκαλέσει η βουλγαρική επίθεση σε ολόκληρο τον πληθυσμό της ελεύθερης Ελλάδας και της Κρήτης και το ρεύμα των εθελοντών που έσπευσαν να ενωθούν με τους Μακεδόνες αδελφούς τους. Για τον Ελληνισμό υπήρχε πάντα μια σαφής γραμμή που συνέδεε τα γεγονότα της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου, αυτά των Βυζαντινών αυτοκρατόρων που συμμετείχαν σε αγώνα κατά Σλάβων και Βουλγάρων και του Μακεδονικού αγώνα στις αρχές αυτού του αιώνα.⁴¹

2.2. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (8 Οκτωβρίου 1912-18 Ιουλίου 1913)

Ο Πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος του 1912–1913 ήταν μια απότομη και αιματηρή σύγκρουση στη νοτιοανατολική Ευρώπη που οδήγησε στον Α΄ Παγκόσμιο

⁴⁰ Πηνελόπη Δέλτα, *Στα μυστικά του βάλτου*, Αθήνα 2014, σ. 22

⁴¹ Alkis J. Panayotopoulos, *The “Great Idea” and the vision of eastern federation: a propos of the views of I. Dragoumis and A. Souliotis-Nicolaidis*, Thessaloniki 1980, σ. 331-365

Πόλεμο. Η επανάσταση των Νεότουρκων το 1908 και ο στόχος τους για την οθωμανική αναβίωση, προκάλεσε στενότερη συνεργασία μεταξύ των βαλκανικών κρατών. Η οθωμανική παρακμή ήταν ήδη εμφανής στις εξεγέρσεις στην Αλβανία το 1910. Με το ξέσπασμα του Ιταλοτουρκικού πολέμου το 1911–1922, η Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισε να καταρρέει, δίνοντας στους Βαλκάνιους διεκδικητές νέα ζωή.

Η Βουλγαρία και η Σερβία υπέγραψαν μια νέα συμμαχία τον Μάρτιο του 1912. Η Ρωσία θα επωφελούνταν εξίσου από αυτή τη συμμαχία παρά το ότι είχε χάσει από την Αυστροουγγαρία τις εδαφικές βλέψεις της για την Βοσνία. Το σύμφωνο περιείχε διατάξεις για την διαίρεση των οθωμανικών εδαφών. Επίσης αναγνώρισε τις βουλγαρικές αξιώσεις στη Θράκη και τις σερβικές στην Αλβανία. Επιπλέον, περιλάμβανε μια ρήτρα, εάν η αυτονομία της Β.Μακεδονίας αποδεικνυόταν ανεφάρμοστη, θα χώριζε τη Μακεδονία σε μια βουλγαρική ζώνη και μια «επίμαχη ζώνη» στη βορειοδυτική Μακεδονία, που θα την αποφάσιζε ο Ρώσος τσάρος.⁴² Την επόμενη άνοιξη και το καλοκαίρι του 1912 υπογράφηκαν διμερείς συμφωνίες από τη Βουλγαρία και τη Σερβία με την Ελλάδα και το Μαυροβούνιο, ενώ τον Οκτώβριο του 1912, ξεκίνησε ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος. Εκτός από τη βουλγαροσερβική συμφωνία, δεν υπήρξε καμία άλλη συμφωνία για την εδαφική διαίρεση των Βαλκανίων. Χωρίς ιδιαίτερη πίστη στον ελληνικό στρατό, οι Βούλγαροι ήταν σίγουροι ότι θα μπορούσαν να νικήσουν τους Έλληνες στη Μακεδονία και να επιτύχουν τους στόχους τους. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία συμμετείχε στον Πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο με έναν χαλαρό συνασπισμό βαλκανικών εθνών, συμπεριλαμβανομένης της Βουλγαρίας, της Ελλάδας, του Μαυροβουνίου και της Σερβίας. Μετά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο, υπήρξαν σημαντικές προστριβές ως αποτέλεσμα της αποτυχίας της Βουλγαρίας να διευθετήσει τις μακεδονικές διεκδικήσεις της με την Ελλάδα.⁴³

Ο Δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος προέκυψε από ανταγωνιστικές διεκδικήσεις μεταξύ των βαλκανικών κρατών για τη Μακεδονία, ενώ από την άλλη, ο Πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος πυροδοτήθηκε από τη επιθυμία των ορθόδοξων χριστιανικών κυβερνήσεων στα Βαλκάνια να απορρίψουν τον οθωμανικό ζυγό. Κατά την αρχική φάση του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου, τα σερβικά στρατεύματα

⁴² Christopher M. Woodhouse, *Η ιστορία ενός λαού: Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008, σ. 240

⁴³ Δημήτρης Μάνος, *Η εθνική συγκρότηση στα Βαλκάνια και το λεγόμενο «Μακεδονικό Ζήτημα»*, Αθήνα 2018, σ. 100

κατέλαβαν τη βόρεια Αλβανία και το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας.⁴⁴ Σερβικά στρατεύματα είχαν σταθμεύσει στη βόρεια Αλβανία από τον Δεκέμβριο του 1912 όταν παρενέβη η Αυστροουγγαρία. Οι Σέρβοι ήταν αποφασισμένοι να διατηρήσουν τις κατακτήσεις τους στη Μακεδονία. Η ανακωχή τον Δεκέμβριο του 1912 έθεσε σε παύση τις μάχες μέχρι τον Ιανουάριο του 1913. Οι συγκρούσεις ξανάρχισαν στις περιοχές της Αλβανία και της Θράκης το ίδιο χρονολογικό έτος. Το 1913 οι Σέρβοι ζήτησαν αναθεώρηση της συνθήκης του 1912. Οι Βούλγαροι, που ακόμη πολεμούσαν στην Αδριανούπολη, αγνόησαν το σερβικό αίτημα. Μέχρι τον Μάρτιο του 1913, Βούλγαροι και Έλληνες συγκρούονταν στην Μακεδονία. Στις 5 Μαΐου, Ελλάδα και Σερβία συνήψαν συμμαχία εναντίον της Βουλγαρίας.⁴⁵

Έχοντας το προνόμιο να είναι το μεγαλύτερο ορθόδοξο χριστιανικό κράτος στη νοτιοανατολική Ευρώπη, οι Ρουμάνοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως τους επιτηρητές των Βαλκανίων. Καθώς ο Βαλκανικός Συνασπισμός κέρδισε περισσότερες νίκες στον Πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο, οι Ρουμάνοι συνέχισαν την υπεράσπιση της θέσης τους στα Βαλκάνια ζητώντας ως αποζημίωση την βουλγαρική Δοβρουτζά. Οι Βούλγαροι ήταν αντίθετοι να παραχωρήσουν οποιαδήποτε έδαφος τους μετά τις στρατιωτικές τους νίκες επί των Οθωμανών. Μια διάσκεψη των πρεσβευτών των Μεγάλων Δυνάμεων στην Αγία Πετρούπολη στις 8 Μαΐου 1913 επιβράβευσε με τη βορειοανατολική βουλγαρική πόλη Σιλίστρα την Ρουμανία. Αυτή η απόφαση δυσαρέστησε και τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία. Όταν οι Βούλγαροι ενεπλάκησαν σε σύγκρουση με τους συμμάχους τους, οι Ρουμάνοι εκμεταλλεύτηκαν τις υπάρχουσες συνθήκες για να καταλάβουν τη βουλγαρική Δοβρουτζά και την περιοχή Σιλίστρα. Όλες οι εμπλεκόμενες δυνάμεις στο Α' Βαλκανικό Πόλεμο υπέγραψαν μια προκαταρκτική συνθήκη ειρήνης στο Λονδίνο στις 30 Μαΐου 1913.

Οι Βούλγαροι την ίδια περίοδο μετακίνησαν το μεγαλύτερο μέρος του στρατού τους από τη Θράκη στη Μακεδονία για να επιβάλουν τις αξιώσεις τους κατά των Ελλήνων και των Σέρβων.⁴⁶ Στις βουλγαρικές τάξεις εμφανίστηκε δυσαρέσκεια για τη μακρά υπηρεσία χωρίς ανάπαυλα. Η στρατιωτική διοίκηση απαίτησε από την

⁴⁴ Δημήτρης Τζιώτης, *Πολιτικές ευθύνες: Μακεδονία Δυσοίωνοι Χρησμοί*, Αθήνα 1994, σ. 39

⁴⁵ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού: Μακεδονία, Θεσσαλονίκη* 1998, σ. 556

⁴⁶ Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις Σλαβόφωνων πληθυσμών: Ο Πόλεμος των στατιστικών*, Αθήνα 2003, σ. 39

κυβέρνηση να χρησιμοποιήσει τον στρατό ή να τον απαλλάξει από τις ευθύνες του. Προκειμένου να ενισχύσει την τακτική του θέση, ο Μιχαήλ Σαβόφ, Διοικητής των Βουλγαρικών στρατευμάτων, τη νύχτα 29 προς 30 Ιουνίου, έδωσε εντολή στον στρατό να διεξάγει τοπικές επιθέσεις. Αυτές οι επιθέσεις κατά των Ελλήνων και των Σέρβων άρχισαν τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο.⁴⁷ Η Βουλγαρία ήρθε αντιμέτωπη με μία συμμαχία της Ελλάδας, του Μαυροβουνίου, της Σερβίας, της Ρουμανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ένοπλη σύρραξη ξεκίνησε στις 29 Ιουνίου 1913 και τέλειωσε λίαν συντόμως, όταν στη Βουλγαρία πλέον είχαν μπει οι συμμαχικές δυνάμεις. Ο Δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος τελείωσε επίσημα όταν υπογράφηκαν οι συνθήκες ειρήνης στην Κωνσταντινούπολη τον Σεπτέμβριο του 1913 και στο Βουκουρέστι τον Αύγουστο του 1913. Οι βαλκανικές συγκρούσεις θα έλθουν ξανά στο προσκήνιο σε λιγότερο από ένα χρόνο.⁴⁸

2.3. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918)

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος έχουν μια σειρά από κοινά χαρακτηριστικά όσον αφορά τις στρατιωτικές συγκρούσεις. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι μπορούν να θεωρηθούν το προοίμιο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Λόγω του μικρού διαστήματος μεταξύ αυτών των δύο μεγάλων συγκρούσεων, παράγοντες όπως η στρατιωτική τακτική, στρατηγικές και οπλοστάσια ήταν παρεμφερή. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος μνημονεύεται για τον πόλεμο των χαρακωμάτων του και ενώ δεν ήταν τόσο μεγάλος σε κλίμακα όσο ο διάδοχός του, όλες οι πλευρές πολέμησαν σε απελπιστικές συνθήκες. Η χολέρα αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου, όπως η γρίπη, επιτέθηκε σε όλες τις πλευρές, δεν τήρησε ανακωχή και εξόντωσε στρατιωτικούς και πολίτες.

Στοιχεία στη Σερβία ξεκίνησαν ενέργειες εναντίον της Αυστροουγγαρίας, του σταθερού αντιπάλου της Σερβίας κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Η Βουλγαρία είχε υποστεί τις χειρότερες απώλειες τόσο σε έμπυχο όσο και σε άψυχο υλικό όταν έληξαν οι Βαλκανικοί πόλεμοι. Η κατάσταση στα τέλη του 1913, όπου μόνο η ακτή της

⁴⁷ Richard Cooper Hall, *War in the Balkans: an encyclopedic history from the fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia*, California 2014, σ. 27-30

⁴⁸ Χρήστος Νεράτζης, Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, Λευτέρης Παπακώστας, *Το Μακεδονικό Ζήτημα: Από το έπος του Μακεδονικού Αγώνα στη συμφωνία των Πρεσπών*, Αθήνα 2019, σ. 348

Μαύρης Θάλασσας ήταν ασφαλής ζώνη για τους Βούλγαρους, είναι κάτι που μόνο με λίγα άλλα ευρωπαϊκά κράτη μπορεί να συγκριθεί. Αρκετά από τα πεδία μάχης των Βαλκανικών πολέμων χρησιμοποιήθηκαν και στον Μεγάλο Πόλεμο. Αναφέρουμε συγκεκριμένα τη Θεσσαλονίκη, την Καλλίπολη, τα Δαρδανέλια και τη Στρούμιτσα.⁴⁹

Όσον αφορά τα Βαλκάνια αντιμετώπισαν αυτές τις δύο μεγάλες πολεμικές συγκρούσεις, ανεξαρτήτως της διακοπής που μεσολάβησε, σαν μια ενιαία αλληλουχία. Για παράδειγμα, οι Σέρβοι δεν σταμάτησαν να έχουν ανοιχτά μέτωπα, στη βόρεια Αλβανία και στο Κοσσυφοπέδιο, με τον Αλβανικό λαό και τους Σλαβομακεδόνες στη Μακεδονία. Για αυτό το λόγο η Αυστροουγγαρία κήρυξε τον πόλεμο στη Σερβία και διαχώρισε με αυτό τον τρόπο τον τερματισμό των Βαλκανικών Πολέμων με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου και την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου.

Η διεξαγωγή του πολέμου από τους βαλκανικούς συμμάχους είχε αντίκτυπο στη διενέργηση του πολέμου από τις δυνάμεις της Αντάντ. Η αλληλεπίδραση μεταξύ όμως των συμμαχικών στρατευμάτων δεν υφίστατο σε μεγάλη κλίμακα.⁵⁰ Όπως και στον Πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο, δεν πραγματοποιούνταν ιδιαίτερες αναφορές και ανταλλαγές πληροφοριών από στρατιά σε στρατιά. Δεν υπήρχε από τη μεριά των Βαλκανικών Δυνάμεων μια ενιαία δομή διοίκησης γιατί αντικρούονταν τα συμφέροντα τους μεταξύ τους.

Χωρίς αυτό όμως να σημαίνει πως δεν υπήρχαν εξαιρέσεις σε αυτόν τον διχασμό. Οι Σέρβοι είχαν κοινές στρατιωτικές πορείες αρχικά με τους Βούλγαρους στην μέση ζώνη της Μακεδονία ενώ στη συνέχεια πολέμησαν μαζί στην Αδριανούπολη. Άλλη αξιοσημείωτη συνεργασία ήταν εκείνη των Σέρβων με τους Μαυροβούνιους που πολιορκήσαν το Σκουτάρι. Ο ελληνικός στόλος επίσης ενήργησε ως συνδετικός κρίκος στον Α' Βαλκανικό πόλεμο. Αφού πρώτα περιόρισε τις οθωμανικές δυνάμεις στα παράλια της Μικράς Ασίας, ανέλαβε την μεταφορά των βουλγαρικών και σερβικών στρατευμάτων και πραγματοποίησε εφοδιασμούς σε συμμαχικούς στρατούς. Ο ελληνικός στόλος κατείχε τον έλεγχο του Αιγαίου. Από αυτή την άποψη, ο ρόλος του ελληνικού ναυτικού κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους

⁴⁹ E. M. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία – Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 804

⁵⁰ Christopher M. Woodhouse, *Η ιστορία ενός λαού: Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008, σ. 242

ήταν παρόμοιος με αυτόν του βρετανικού ναυτικού κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η απόπειρα απόβασης των Οθωμανών στο Σαρκόι στη Θάλασσα του Μαρμαρά ήταν μια φιλόδοξη προσπάθεια αμφίβιου πολέμου. Η αποτυχία του προμήνυε την ήττα των Βρετανών και των Γάλλων περίπου 50 μίλια δυτικά στην Καλλίπολη το 1915.

Στα μέσα του Μεγάλου Πολέμου, βουλγαρικά και γερμανικά στρατεύματα κατέλαβαν την Ανατολική Μακεδονία και την προσάρτησαν στο Βουλγαρικό βασίλειο. Οι Βούλγαροι βρήκαν την ευκαιρία να εξαντλήσουν τη χυδαιότητά τους και προέβησαν σε εξόντωση του ελληνικού στοιχείου των κατεχόμενων εδαφών. Η Ελλάδα είχε πλέον δύο προοπτικές για το άμεσο μέλλον που αντιπροσώπευαν αντιστοίχως ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Ο Εθνικός Διχασμός έχει να κάνει με τη σύγκρουση αυτών των δύο μεγάλων προσωπικοτήτων αφενός γιατί η πλευρά του πολιτικού ήθελε την ένταξη της Ελλάδας στον πόλεμο εναντίον των Δυνάμεων του Άξονα, αφετέρου ο βασιλιάς ήταν θιασώτης της ουδετερότητας. Ύστερα από εμφύλιες αναταράξεις ο Βενιζέλος κατέφυγε στην επαναστατική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, ονόματι Επιτροπή Εθνικής Αμύνης και μπήκε στο πόλεμο λίγο πριν το τέλος του.⁵¹

Όλοι οι δυνάμεις που συμμετείχαν στους Βαλκανικούς Πολέμους, πέραν από το Μαυροβούνιο, χρησιμοποιούσαν στρατιωτικά αεροπλάνα. Οι Βούλγαροι χρησιμοποίησαν αεροπλάνα στην Αδριανούπολη και στην Τσατάλτζα. Οι Έλληνες χρησιμοποίησαν αεροπλάνα στα Ιωάννινα και τα Δαρδανέλια και οι Σέρβοι στο Σκουτάρι αν και αυτές οι πόλεις δεν υπέστησαν μεγάλες ζημιές. Οι Ρουμάνοι μπήκαν μέσα στα εδάφη της Βουλγαρίας με τα αεροπλάνα τους. Οι Οθωμανοί είχαν αεροπλάνα, αλλά δεν φαίνεται να τα χρησιμοποίησαν εναντίον των Βαλκανικών χωρών. Η κυριότερη χρησιμοποίηση των αεροπλάνων κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους ήταν για σκοπιμότητα αναγνώρισης τοποθεσίας αντίπαλων στρατευμάτων.

Αρκετές από τις συμμετέχοντες δυνάμεις στους Βαλκανικούς Πολέμους αντιμετώπισαν στο εσωτερικό μηχανισμό του κράτους τους προβλήματα ανάμεσα στις εκάστοτε κυβερνήσεις και τις στρατιωτικές δυνάμεις της κάθε χώρας. Μόνο το Μαυροβούνιο κατάφερε να αποφύγει τέτοιου είδους προβλήματα χάρις στην συνετή διακυβέρνηση του βασιλιά Νικόλα. Αυτές οι ενδοκρατικές φιλονικίες προέκυψαν λόγω των διαφορετικών συμφερόντων που αντιπροσώπευαν οι πολιτικές και στρατιωτικές ελίτ με αποτέλεσμα να έχουν διαφορετικούς στόχους. Στην Οθωμανική

⁵¹ Γεώργιος Παπαβύζας, *Αγώνες στον Ελληνικό Βορρά: Μακεδονία 1862-2007*, Αθήνα 2007, σ. 117

Αυτοκρατορία, η σύγκρουση οδήγησε σε κάτι που ισοδυναμούσε με στρατιωτική ανάληψη της κυβέρνησης τον Ιανουάριο του 1913. Επιπλέον, λόγω παρόμοιων προβλημάτων της Βουλγαρικής κυβέρνησης με το στρατό της χώρας, το Βουλγαρικό κράτος οδηγήθηκε στην κατατρόπωση του στο Β' Βαλκανικό Πόλεμο. Παρόμοιες τριβές παρουσιάστηκαν και στην Ελλάδα στην ήττα της στον πόλεμο κατά της Τουρκίας το 1922 και δημιούργησε μια ισχυρή στρατιωτική παρουσία στην κυβέρνηση που κράτησε μέχρι την ελληνική ήττα και κατοχή από τη Γερμανία το 1941. Τέλος στην Σερβία το Σεράγεβο καταστράφηκε τον Ιούνιο του 1914 ως αποτέλεσμα των διαφορετικών στόχων και στρατηγικών της κυβέρνησης και του στρατού.

Παρόλα αυτά τα βιώματα των Βαλκανικών Πολέμων δεν ήταν ικανά να δημιουργήσουν τις συνθήκες για την διερεύνηση νέων μεθόδων από τα στρατιωτικά ιδρύματα για έναν πιο εξελιγμένο και γρήγορο πόλεμο.⁵² Αυτοί οι στρατιώτες θα υποστούν πολλές από τις ίδιες πολεμικές ήττες που είχαν υποστεί οι Βαλκάνιοι στρατιώτες, σχηματίζοντας χαρακώματα, μαζικές επιθέσεις πεζικού μπροστά στα βαριά πυρά του πυροβολικού. Ένας λόγος που τα άλλα κράτη δεν διδάχθηκαν από τους Βαλκανικούς Πολέμους ήταν το σύντομο διάστημα μεταξύ της παύσης των μαχών στα Βαλκάνια στα τέλη Ιουλίου 1913 και της έναρξης του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ακριβώς ένα χρόνο αργότερα.

Ένας άλλος λόγος που οι Βαλκανικοί Πόλεμοι δεν καθοδήγησαν τους παρατηρητές σχετικά με πτυχές του σύγχρονου πολέμου ήταν η απροθυμία των βαλκανικών στρατών να ανοίξουν τις επιχειρήσεις τους στους ξένους. Οι Βούλγαροι, οι Έλληνες και οι Σέρβοι δίσταζαν να επιτρέψουν την πρόσβαση ξένων στρατιωτικών ακολούθων και δημοσιογράφων στις περιοχές της πρώτης γραμμής. Οι περιοχές του Μαυροβουνίου και των Οθωμανών, πιθανώς λόγω των χαμηλότερων προτύπων οργάνωσής τους, ήταν πιο προσβάσιμες. Μεγάλη μερίδα πληροφοριών για τις Θρακικές μάχες καταγράφηκαν από ξένους δημοσιογράφους που κατάφεραν να περιπλανηθούν μέσα στα πεδία των μαχών.

Ένα άλλο ακόμη ζήτημα αφορούσε τα στρατιωτικά συμφέροντα των ακολούθων που αποσπάστηκαν για τη συλλογή πληροφοριών. Στις αρχές του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου, ο Αμερικανός στρατιωτικός ακόλουθος διορισμένος στις πρωτεύουσες της Σερβίας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας, υπολοχαγός Σέρμαν Μάιλς,

⁵² E. M. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία – Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 814

ταξίδεψε με αρκετούς συναδέλφους του με κατεύθυνση το βουλγαρικό μέτωπο. Μερικοί από αυτούς εξέφρασαν τους έντονους ενδοιασμούς του επειδή αντίκρισαν τις πρόσφατες σκηνές πολέμου. Χαρακτηριστικά, ανέφερε:

«Οι ακόλουθοι ήταν εξαιρετικά πρόθυμοι για τη στρατηγική της εκστρατείας, τις στρατηγικές δυνατότητες, τις συζητήσεις χαρτών και τις κινήσεις των Μεραρχιών και των Στρατών στους χάρτες. Αλλά η κατασκευή και η θέση των χαρακωμάτων, η επίδραση της πυρκαγιάς στα χαρακώματα, η θέση της χώρας και ο χειρισμός των ανδρών δεν θεωρούσαν ότι ενδιαφέρουν πολύ τους αξιωματικούς του Γενικού Επιτελείου.»⁵³

Πολλοί στρατιωτικοί ακόλουθοι που παρακολουθούσαν τις ανελίξεις των Βαλκανικών Πολέμων απέτυχαν να κατανοήσουν και να διαδώσουν τακτικές οχυρώσεις και πολεμικές μεθόδους που θα είχαν καθοριστική σημασία κατά την περίοδο του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Επιπλέον, οι μαχητές μετά το 1914 έπρεπε να ανακαλύψουν ξανά τον καταστροφικό αντίκτυπο του σύγχρονου πυροβολικού ταχείας βολής στις επιθέσεις πεζικού. Έννοια σε αυτή τη στάση ήταν η υπόθεση ότι τα γεγονότα σε περιοχές μικρότερης ανάπτυξης, όπως τα Βαλκάνια, δεν μπορούσαν να κάνουν λίγα για να καθοδηγήσουν τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι γερμανικές αναφορές έτειναν να διακρίνουν την υπεροχή του πυροβολικού *Krupp*, ενώ αυτές των Γάλλων τόνιζαν την αριστεία των όπλων *Schneider*. Παρόλο που οι βιαστικές επιθέσεις των Οθωμανών έλαβαν ελάχιστη προσοχή, οι μαζικές επιθέσεις πεζικού των Βουλγάρων και των Σέρβων αν και δαπανηρές, θα μπορούσαν να κερδίσουν τον στόχο.

Εν κατακλείδι παραθέτουμε μία ακόμη έγκαιρη παρατήρηση ενός πολεμικού ανταποκριτή που συσχετίζεται με την αξία του πολυβόλου προελαύνοντας με τις ελληνικές δυνάμεις κατά την προσέγγισή τους στα Γιάννενα. Ανέφερε πως «το πολυβόλο είναι προφανώς το όπλο του μέλλοντος». Κατά τη γνώμη του, «ο επόμενος πόλεμος μεταξύ πρώτης τάξεως στρατιωτικών δυνάμεων θα αποδείξει την τεράστια υπεροχή του πολυβολητή έναντι του τυφεκιστή, τόσο ως προς την ακρίβεια και ως και τον έλεγχο του πυρός.»⁵⁴ Δεν κατάφερε όμως εκείνη την εποχή να προλάβει να δια φωτίσει πολλά Γενικά Επιτελεία για τη φύση του σύγχρονου πολέμου.

⁵³ Richard Cooper Hall, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, London 2000, σ. 134

⁵⁴ Richard Cooper Hall, *ό. π.*, σ. 135

2.4. Το Ελληνικό κράτος του 20ου αιώνα

Η επικράτηση του Ελευθέριου Βενιζέλου στην ελληνική πολιτική σκηνή μετά το 1917 εις βάρος του βασιλιά Κωνσταντίνου και των υποστηρικτών του, δηλαδή της φιλογερμανικής πτέρυγας της ελληνικής πολιτικής σκηνής, ήταν ο βασικός παράγοντας για μια νέα προσέγγιση μεταξύ Αθήνας και Βελιγραδίου. Ανά τακτά χρονικά διαστήματα παρατηρούνταν βίαιες συγκρούσεις στα σύνορα των δύο χωρών ενώ είχαν έρθει στο φως της δημοσιότητας μομφές από τον ντόπιο πληθυσμό που επιβεβαίωναν τη σύγχυση που επικρατούσε. Πάραυτα οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών βρισκόντουσαν σε καλό επίπεδο. Ο Νικόλα Πάσιτς μαζί με τον Ελευθέριο Βενιζέλο έδωσαν μεγάλη σημασία στην αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των δύο κρατών, κύριο μέλημά τους ήταν η συγκρότηση κοινού διπλωματικού μετώπου κατά της Βουλγαρίας.

Μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ο ελληνικός Τύπος έκανε ιδιαίτερες αναφορές στη Σερβία, ειδικότερα στις ανθρώπινες απώλειες της και στην κατεστραμμένη της οικονομία. Υπήρχαν παροτρύνσεις πως ήταν επιτακτική ανάγκη να επανέρθει ο θεσμός του Βαλκανικού Συνασπισμού.⁵⁵ Όλα αυτά εξηγούνται καθώς την εποχή εκείνη ο Βενιζέλος είχε συνάντηση κορυφής με το Σέρβο ομόλογό του Νικόλα Πάσιτς. Στα όσα ειπώθηκαν μεταξύ τους ήταν πολύ σημαντική η παραδοχή της Σερβίας στις ελληνικές θέσεις τόσο στην Ανατολική όσο και στη Δυτική Μακεδονία.⁵⁶ Επίσης συνεχίζοντας στο ίδιο κλίμα και οι δύο πλευρές έκριναν ορθό να αλληλοϋποστηρίξουν η μία την άλλη με πιο φιλικές αναφορές από τα μέσα ενημέρωσης που επηρέαζαν τις κοινές γνώμες των χωρών τους.⁵⁷

Η αναβίωση του Βαλκανικού Συνδέσμου θα αποτελούταν από τις βαλκανικές δυνάμεις της Αντάντ, την Ελλάδα, τη Σερβία και τη Ρουμανία και αντί να έχει το βλέμμα της στραμμένο στην Ανατολή και την Οθωμανική Αυτοκρατορία θα διακατέχονταν από αντιβουλγαρικό συναίσθημα. Η Ελλάδα και η Σερβία επεδίωξαν να συνεργαστούν στην επερχόμενη Διάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι μαζί με τη Ρουμανία σύμφωνα με την αρχή των εθνικοτήτων, ενώ είχαν ήδη καταφέρει να

⁵⁵ Μακεδονία 31/12/1918, Εμπρός 1/1/1919, Ακρόπολις 4/1/1919

⁵⁶ Λουκιανός Χασσιώτης, *Ελληνοσερβικές σχέσεις 1913–1918, Συμμαχικές προτεραιότητες και πολιτικές αντιπαλότητες*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 231–232

⁵⁷ Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου (Υ.Δ.Ι.Α.), Γενικά αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.) 1919 Α-5-V (10) Περί των Βαλκανικών Κρατών – Σερβία, Kountouriotis to Diomidis, 28 December 1918, No. 647

συνάψουν μια γόνιμη σχέση μεταξύ τους.⁵⁸ Η Ελλάδα ήταν η μόνη γειτονική χώρα με την οποία το νεοσύστατο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων ή αλλιώς κοινώς γνωστό ως το Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας, που δεν είχε συνοριακές διενέξεις. Στο Παρίσι τον Ιανουάριο του 1919, ο Βενιζέλος δεν ανέφερε καθόλου τους Έλληνες της Βόρειας Μακεδονίας, οι οποίοι ήταν μέρος της Γιουγκοσλαβίας, ενώ οι Γιουγκοσλάβοι εκπρόσωποι εμπιστεύονταν τη στήριξη της Ελλάδας στις εθνικές τους φιλοδοξίες. Εκτός από τις βουλγαρικές επιδιώξεις στη Μακεδονία και τη Θράκη, οι ιταλικές διεκδικήσεις στην Αδριατική χερσόνησο, Αλβανία και Μικρά Ασία αποτελούσαν μεγάλη απειλή τόσο για τα ελληνικά όσο και για τα Γιουγκοσλαβικά συμφέροντα.⁵⁹

Η αναγνώριση του νέου βασιλείου είχε μεγάλη σημασία για τη Γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία. Οι ιταλικές βλέψεις όμως φάνηκαν να αποτελούν σημαντική τροχοπέδη βάζοντας σε δύσκολη θέση την ελληνική κυβέρνηση. Σύμφωνα με το αρχείο του Βενιζέλου, η Ελλάδα αναγκάστηκε να επικοινωνήσει με την Ιταλία ώστε να τακτοποιηθούν τα θέματά τους στα σημαντικά ζητήματα της Βόρειας Ηπείρου και της Μικράς Ασίας, που αφορούσαν την Ελλάδα.⁶⁰ Ο Έλληνας πρωθυπουργός, επέμεινε επίσης η Ελλάδα να είναι η πρώτη που θα αναγνώριζε επίσημα το Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας ως συμβολική κίνηση που θα επηρέαζε ευνοϊκά τη σερβική κοινή γνώμη. Στην προσπάθειά του να παραμείνει ουδέτερος στον ιταλογιουγκοσλαβικό ανταγωνισμό για την Αδριατική, ο Βενιζέλος έδωσε εντολή στον Υφυπουργό Εξωτερικών, Αλέξανδρο Διομήδη, να χειριστεί το θέμα της αναγνώρισης με τρόπο ώστε να μην θίγονται τα ιταλικά συμφέροντα.⁶¹ Ωστόσο, ο Διομήδης δεν το έκανε και απέφυγε να εκτελέσει τις εντολές του Βενιζέλου. Χρειάστηκαν νέες και σαφέστερες οδηγίες από το Παρίσι για να ξεπεραστούν οι επιφυλάξεις του Διομήδη. Η ελληνοϊταλική ατζέντα αποδείχτηκε πλέον πως έχει περισσότερα αγκάθια προς επίλυση και έτσι τελικά χάθηκε μια μεγάλη ευκαιρία από ελληνικής πλευράς να είναι η πρώτη χώρα που θα αναγνωρίσει επισήμως τη Γιουγκοσλαβία. Είναι αλήθεια, ωστόσο, ότι πίστευαν σε ορισμένους πολιτικούς και στρατιωτικούς κύκλους της Αθήνας ότι το νέο Γιουγκοσλαβικό βασίλειο, λόγω της

⁵⁸ Nikolaos Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference 1919*, Thessaloniki 1978, σ. 74

⁵⁹ Andrej Mitrovic, *The 1919–1920 Peace Conference in Paris and the Yugoslav State: An Historical Evaluation : In The Creation of Yugoslavia 1914–1918*, California 1980, σ. 96

⁶⁰ E. Venizelos, *Ta Kéimena, τ. Β' 1915-1920*, Αθήνα 1982, σ. 104

⁶¹ Υ.Δ.Ι.Α., Αρχείο Πρεσβείας Παρισίων 1920/3.6, Ελληνοσερβικές Σχέσεις, Politis to Diomidis, Paris 19 December 1918/2 January 1919, No. 444

στρατιωτικής του ισχύος, θα μπορούσε να αποτελέσει πιθανή απειλή για την εθνική ασφάλεια της Ελλάδας μακροπρόθεσμα.⁶² Στο σύνολό της, ωστόσο, η ίδρυση του Βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας χαιρετίστηκε εγκάρδια στην Ελλάδα στο βαθμό που θεωρήθηκε ως εφαρμογή της αρχής των εθνικοτήτων. Η ελληνική πολιτική σκηνή λαμβάνοντας υπ' όψη την εδαφική διεύρυνση της Ρουμανίας και τη σύσταση της Γιουγκοσλαβίας συμπέρανε εύλογα πως οι δυνάμεις στις βαλκανικό τοπίο αποτελούν γεωπολιτική απειλή για την Ελλάδα. Έτσι, η εδαφική επέκταση της Ελλάδας ήταν κάτι παραπάνω από απαραίτητη για τη διατήρηση της βαλκανικής ισορροπίας.⁶³

Έκτοτε, Έλληνες και Γιουγκοσλάβοι αξιωματούχοι προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τις βουλγαρικές πρωτοβουλίες στη Διάσκεψη Ειρήνης και να προωθήσουν τα κοινά τους συμφέροντα. Επισημαίνοντας ότι ο αφοπλισμός της Βουλγαρίας αντιμετώπιζε πολλές δυσκολίες, η γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία πρότεινε στο Αρχηγείο της Αντάντ στην Κωνσταντινούπολη την πολιορκία της Στρούμνιτσας από δυνάμεις της Αντάντ, συμπεριλαμβανομένων ελληνικών μονάδων⁶⁴. Οι κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας επικοινωνήσαν με διπλωματικό σημείωμα στο Γάλλο πρωθυπουργό Ζωρζ Κλεμανσό, γνωστοποιώντας την κίνδυνο παρουσίας και φθορών από τις κινητοποιήσεις των Βούλγαρων κομιτατζήδων στα σύνορα των δύο χωρών με εκείνα της Βουλγαρίας. Ο Βενιζέλος έθεσε στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων την τοποθέτηση στρατιωτικών ενισχύσεων στα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας ώστε να πλαισιώσουν τα λιγοστά προϋπάρχοντα στρατεύματα των Μεγάλων Δυνάμεων. Όμως η πρόταση δεν προχώρησε ενώ κιόλας αμφισβητήθηκε ο βαθμός ικανότητας των ελληνικών δυνάμεων. Απαντώντας στην ερώτηση του Κλεμανσό για την ετοιμότητα του ελληνικού στρατού, ο Βενιζέλος τόνισε ότι ήταν ικανός να αντιμετωπίσει τοπικές εξεγέρσεις στη Θράκη, αλλά ότι δεν ήταν σε θέση να πραγματοποιήσει πόλεμο δύο μετώπων κατά της Τουρκίας και της Βουλγαρίας. Υποστήριξε, ωστόσο, ότι εάν η Σόφια αντισταθεί στην εφαρμογή της Συνθήκης Ειρήνης, η Ελλάδα μαζί με τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία θα ήταν πρόθυμες να αναγκάσουν τη Βουλγαρία να αποδεχθεί τη συμφωνία.⁶⁵

⁶² Υ.Δ.Ι.Α, Γ.Α.Κ., 1919 Α-5-V (10), Kountouriotis to Diomidis, 28 December 1918, No. 647

⁶³ Nikolaos Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference 1919*, Thessaloniki 1978, σ. 67-68

⁶⁴ Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Athens 2001, σ. 334

⁶⁵ Nikolaos Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference 1919*, Thessaloniki 1978, σ. 267

Η ελληνοσερβική συνεργασία εφαρμόστηκε και στον τομέα της προπαγάνδας κατά τη Διάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι. Οι δύο χώρες κινήθηκαν σε κοινή πολιτική γραμμή υπογραμμίζοντας την αρνητική επήρεια της βουλγαρικής κατοχής στον ελληνικό και σερβικό πληθυσμό στην Ανατολική Μακεδονία και στη Νότια Σερβία αντιστοίχως. Παράλληλα κύριο μέλημά τους ήταν να διεκπεραιωθούν τα θέματα διαβίωσης των δικών τους πληθυσμών στη Μακεδονία και τη Θράκη. Η ελληνοσερβική συνεργασία έφερε απτά αποτελέσματα στις 17 Σεπτεμβρίου 1919, όταν η Διάσκεψη του Παρισιού διέταξε τα βουλγαρικά στρατεύματα να απομακρυνθούν από τη Στρούμνιτσα και τη Δυτική Θράκη. Στα τέλη του 1919 η νεοεκλεγείσα Βουλγαρική κυβέρνηση του Αλεξάντερ Σταμπολίσκι αναγκάστηκε να υπογράψει τη Συνθήκη του Νεϊγί στην ομώνυμη κωμόπολη της Γαλλίας.⁶⁶ Επρόκειτο για άλλη μια διπλωματική αποτυχία στη βουλγαρική ιστορία. Η συνθήκη υποχρέωνε τη Βουλγαρία να παρατήσει τις εδαφικές αξιώσεις στην επαρχία Μποσίλεγκραν και την πόλη Στρούμνιτσα και να προσαρτηθούν στη Γιουγκοσλαβία. Παρομοίως η Νότια Δοβρουτσά από βουλγαρικό κτήμα αποτέλεσε εδαφικό κέρδος της Ρουμανίας. Συν τοις άλλοις τοποθετήθηκε στη Δυτική Θράκη μια διοίκηση κάτω από διασυμμαχική εποπτεία, κόβοντας έτσι τη χερσαία οδό της Βουλγαρίας στο Αιγαίο Πέλαγος. Ωστόσο, οι υπογράφωντες εξασφάλισαν οικονομική διέξοδο στη Βουλγαρία.⁶⁷

Στις 25 Απριλίου 1920 η Διάσκεψη του Σαν Ρέμο μεταβίβασε τη διοίκηση της Δυτικής Θράκης στις ελληνικές αρχές, ολοκληρώνοντας την ενσωμάτωση της επικράτειας στο ελληνικό κράτος. προκάλεσε μια κοινή και άμεση αντίδραση Τούρκων εθνικιστών και Βούλγαρων κομιτατζήδων που ήθελαν να εκδιώξουν τις ελληνικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές και να ανακηρύξουν τη Θράκη αυτόνομη. Την περιοχή της Νότιας Σερβίας εποφθαλμιούσαν οι Βούλγαροι και οι Τούρκοι. Η απήχηση και η δημοφιλία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας ανέβαινε, γεγονός που ερμηνεύτηκε λόγω των βουλγαρικών και τουρκικών διεκδικήσεων στα Σκόπια. Άλλο ένα στοιχείο που συνηγορούσε στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα ότι υπήρχαν επαφές μεταξύ των Νεότουρκων και του μουσουλμανικού πληθυσμού που ζούσε στις νότιες περιοχές της Γιουγκοσλαβίας. Έτσι μερικοί Οθωμανοί της τουρκικής κοινότητας στα Σκόπια στοχοποιήθηκαν και

⁶⁶ Ιακωβος Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις Σλαβόφωνων Πληθυσμών (1912-1930): Ο πόλεμος των στατιστικών*, Αθήνα 2003, σ. 135

⁶⁷ Συνθήκη του Νεϊγί άρθρο 48, παράγραφος 3

συνελήφθησαν με την κατηγορία πως θέλουν να ανατρέψουν το καθεστώς του γιουγκοσλαβικού κράτους.⁶⁸

Βάσει των νέων δεδομένων όσον αφορά τη δημιουργία του Βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας και κατά προέκταση τη μη νομική υπόσταση πλέον του κράτους της Σερβίας εφόσον είχε συγχωνευτεί με την Κροατία και Σλοβενία, ήταν επιτακτικός ο ανακαθορισμός της ελληνοσερβικής συνθήκης συμμαχίας του 1913.⁶⁹ Την άνοιξη του 1920 ο Μπάλουγκτζιτς, πρωθυπουργός της Γιουγκοσλαβίας, κατέθεσε το θέμα υποστηρίζοντας χαρακτηριστικά ότι «θα ήταν γελοίο εάν η Ελλάδα ζητούσε στρατιωτική βοήθεια από τη Γιουγκοσλαβική Κυβέρνηση για τον πόλεμο στη Μικρά Ασία, όπως θα ήταν γελοίο εάν η Γιουγκοσλαβία είχε παρόμοιες απαιτήσεις για στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά της Ουγγαρίας ή εναντίον ορισμένων άλλων κρατών». Η Ελλάδα προσπάθησε να διατηρήσει τη συμμαχία για να εξασφαλίσει το status quo όπως είχε διατυπωθεί από τις συνθήκες του Βουκουρεστίου και του Νεϊγί. Η προσοχή της Ελλάδας επικεντρωνόταν στα σύνορα με τη Βουλγαρία και να παραμείνει ακέραιη η κοινή στάση με τη Γιουγκοσλαβία κατά της Βουλγαρίας. Οι δύο μέχρι πρότινος συνεργάτιδες χώρες αποφάσισαν την αποπεράτωση ενός νέου ερμηνευτικού πρωτοκόλλου, το οποίο θα αποσαφήνιζε το περιεχόμενο της συνεργασίας τους.⁷⁰

Μολονότι από τις αρχές του εικοστού αιώνα οι κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Σερβίας συμπορευόντουσαν στην εξωτερική τους πολιτική, δεν σήμαινε πως δεν μπορούσαν να προκύψουν θέματα μεταξύ τους. Αιτία για την ανατάραξη της σχέσης τους αποτέλεσε η συμπλοκή των ιταλικών φιλοδοξιών. Διαφωνώντας με τη Ρώμη για τη Ρίεκα, το λιμάνι του οποίου ήταν ζωτικής σημασίας για τη γιουγκοσλαβική οικονομία, το Βελιγράδι αντιλήφθηκε τον ιταλικό παράγοντα ως απειλή για τα γιουγκοσλαβικά συμφέροντα.⁷¹ Αντίθετα, ο Βενιζέλος ακολούθησε μια πιο διαλλακτική στάση προς τη Ρώμη, η οποία απέδωσε καρπούς στις 29 Ιουλίου 1919, όταν υπέγραψε μια μη δεσμευτική συμφωνία με τον Ιταλό Υπουργό Εξωτερικών Tommaso Tittoni. Με εξαίρεση τη Ρόδο, τα Δωδεκάνησα επρόκειτο να

⁶⁸ Υ.Δ.Ι.Α, Γ.Α.Κ.1920/22.1, Ελληνοσερβικές σχέσεις, Picheon to Ministry of Foreign Affairs, Skoplje, 15 March 1920, No. 83, 25 February 1920, No. 60, 10 March 1920, No. 75

⁶⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 7 της συνθήκης, παραχωρήθηκε στη Σερβία ελευθερία για το διαμετακομιστικό της εμπόριο μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης, ένα τμήμα του λιμένα εκχωρήθηκε στη Σερβία για το διαμετακομιστικό εμπόριο. Λόγω όμως της έκρηξης του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου η Σύμβαση δεν επικυρώθηκε

⁷⁰ Υ.Δ.Ι.Α, Γ.Α.Κ.1920/21.3, Φάκελος Σερβίας, Memorandum, 28 May 1920

⁷¹ Σε μια συζήτηση με τον Αμερικανό Πρόεδρο Woodrow Wilson, ο Πάσιτς έκανε έναν παραλληλισμό μεταξύ της αυστριακής κατοχής της Βοσνίας Ερζεγοβίνης και της ιταλικής παρουσίας στην Αλβανία.

παραχωρηθούν στην Ελλάδα σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας. Η Ιταλία έπρεπε επίσης να υποστηρίξει τις ελληνικές διεκδικήσεις στη Βόρεια Ήπειρο. Η Ελλάδα, από την άλλη, υποσχέθηκε να στηρίξει τις Ιταλικές θέσεις για την κεντρική Αλβανία και να εξασφαλίσει μια ελεύθερη ζώνη στο λιμάνι της Σμύρνης, το οποίο βρισκόταν ήδη υπό ελληνικό έλεγχο. Η συμφωνία της 29ης Ιουλίου 1919 δεν είχε σκοπό να αντικαταστήσει την ελληνογιουγκοσλαβική συμμαχία, που ήταν ακρογωνιαίος λίθος της πολιτικής του Βενιζέλου, αλλά να επιλύσει ζητήματα με τη Ρώμη. Ωστόσο, η συμφωνία Βενιζέλου-Τιττόνι προκάλεσε σημαντική δυσαρέσκεια στη Γιουγκοσλαβία. Οι Έλληνες αξιωματούχοι έκαναν δηλώσεις με πνεύμα κατευνασμού, επιθυμώντας να καθησυχάσουν τους γιουγκοσλάβους ομολόγους τους ότι η συμφωνία δεν ήταν μια στροφή κατά του Βασιλείου των Σέρβων, αλλά το αντίθετο, καθώς η Ιταλία πλέον δεν θα υποστήριζε τις βουλγαρικές αξιώσεις.⁷² Στην πράξη, ωστόσο η συμφωνία δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ και μάλιστα την κατήγγειλε η Ιταλία τον Ιούλιο του 1920.⁷³

Η προσχώρηση του Βενιζέλου στον ελληνογιουγκοσλαβικό συνασπισμό αποδείχθηκε επιζήμια και στο ζήτημα της Βόρειας Μακεδονίας. Οι βορειομακεδόνες πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη έγιναν γρήγορα μια κοινωνική ομάδα που προκάλεσε πολλά ζητήματα στην ελληνική κυβέρνηση, οδηγώντας σε γιουγκοσλαβικές καταγγελίες σε πολλές περιπτώσεις. Έτσι η Ελλάδα τόνισε ότι δεν θα ενεργούσε για την επαναχάραξη των ελληνογιουγκοσλαβικών συνόρων, ενώ ο Βενιζέλος υποσχέθηκε την υλική βοήθεια σε όσους θα έπρεπε να επιλέξουν να παραμείνουν μόνιμα στην Ελλάδα.⁷⁴

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και μια αντιπροσωπεία της Γιουγκοσλαβίας ξεκίνησαν συνομιλίες τον Αύγουστο του 1919 για την επανίδρυση του Σερβικού Πατριαρχείου και της εξουσίας του στη Νότια Σερβία και τη Βόρεια Μακεδονία. Το θέμα για το μέλλον των ελληνικών κοινοτήτων στη Βόρεια Μακεδονία ήταν το κύριο εμπόδιο για τη σύναψη της συμφωνίας. Το Φανάρι επέμεινε να καταστεί σαφές το δικαίωμα των ελληνικών κοινοτήτων στην πολιτιστική ελευθερία. Η γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία απάντησε ότι δεν είχε πρόθεση να εμποδίσει την πολιτιστική ζωή των Ελλήνων, αλλά δήλωσαν επίσης ότι δεν είχαν εξουσιοδότηση από την κυβέρνησή τους να συζητήσουν τέτοια θέματα. Έχοντας λάβει περαιτέρω οδηγίες από το

⁷² Nikolaos Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference 1919*, Thessaloniki 1978, σ. 256

⁷³ Κωνσταντίνος Δ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900–1945*, Αθήνα 2008, σ. 147

⁷⁴ Λουκιανός Χασσιώτης, *Ελληνοσερβικές σχέσεις 1913–1918, Συμμαχικές προτεραιότητες και πολιτικές αντιπαλότητες*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 353

Βελιγράδι, η αντιπροσωπεία έκανε μια αντιπρόταση σύμφωνα με την οποία στο κείμενο θα γινόταν ειδική μνεία για αυτό. Ωστόσο, με επιστολή του προς τις δύο κυβερνήσεις, το Οικουμενικό Πατριαρχείο τους παρακάλεσε να καταλήξουν σε συμβιβασμό για τις ελληνικές κοινότητες. Ταυτόχρονα ζήτησε την παρέμβαση του Βενιζέλου.⁷⁵ Στο τέλος, το Φανάρι, ακολουθώντας τη συμβουλή του Βενιζέλου, αποδέχτηκε τους γιουγκοσλαβικούς όρους και εξέδωσε τον Συνοδικό Τόμο. Ήταν περισσότερο από προφανές ότι ο Έλληνας πρωθυπουργός δεν είχε καμία πρόθεση να προσθέσει ένα τέτοιο θέμα στην ατζέντα του. Προκειμένου να βελτιωθούν οι δεσμοί μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας, ο Βενιζέλος δεν διεκδίκησε τα δικαιώματα των Ελλήνων της Βόρειας Μακεδονίας. Για τον ίδιο σκοπό, το Βελιγράδι δεν έθεσε ούτε το ζήτημα της σερβικής ελεύθερης ζώνης στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης⁷⁶ ούτε του σλαβικού πληθυσμού στην ελληνική Μακεδονία και επίσης απέρριψε τη γαλλική πρόταση για διεθνοποίηση της πόλης.

Το μακροχρόνιο όνειρο της Μεγάλης Ιδέας που κυριαρχούσε στην ελληνική πολιτική από την ανεξαρτησία της χώρας φαινόταν να υλοποιείται μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών.

⁷⁵ Υ.Δ.Ι.Α, Γ.Α.Κ. 1920/49.2 Εκκλησιαστικά Σερβίας, Kanellopoulos to Ministry of Foreign Affairs, Constantinople, 26 August 1919, No. 6482

⁷⁶ Το άρθρο του Dragan Bakic, *The Port of Salonica in Yugoslav Foreign Policy 1919–1941*, Belgrade 2012, σ. 191–219, περιγράφει λεπτομερώς πώς το ζήτημα της σερβο-γιουγκοσλαβικής ζώνης στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης επηρέασε τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Γ' Κεφάλαιο

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-1945)

Τα βαλκανικά κράτη δέχθηκαν αυξανόμενη πίεση από τις δυνάμεις του Άξονα, τη Γερμανία και την Ιταλία, τη δεκαετία του 1930. Μόνο εξαιρετικά προσεκτικοί δυτικοευρωπαίοι πολιτικοί όπως ο Robert Schuman, ο μελλοντικός αρχιτέκτονας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έδειξαν ανησυχία.⁷⁷ Στην Ελλάδα ο Φιλελεύθερος Βενιζέλος και οι Λαϊκιστές με επικεφαλής τον Παναγιώτη Τσαλδάρη ήταν υποτίθεται οι προοδευτικοί και συντηρητικοί πόλοι της ελληνικής πολιτικής. Το 1936, οι δύο αυτές πολιτικές προσωπικότητες αποχώρησαν από τη ζωή αφήνοντας ένα κενό που καλύφθηκε από το δικτατορικό καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά, την 4^η Αυγούστου του ίδιου έτους.

Την περίοδο του Μεσοπολέμου, συγκεκριμένα το 1936, η φασιστική Ιταλία ανακοίνωσε την αποικιοκρατία της στην Αιθιοπία με άμεσες συνέπειες στον Ευρωπαϊκό χώρο. Η Κοινωνία των Εθνών είχε κάνει σαφές τη στάση της απέναντι στον Μουσολίνι με κυρώσεις όμως ο ίδιος βρήκε πατήματα στη διπλωματική αδιαφορία του Πιερ Λαβάλ, του Γάλλου υπουργού Εξωτερικών ο οποίος του εκμυστηρεύτηκε ότι η κυβέρνησή του δεν θα σταθεί εμπόδιο εάν πραγματοποιούνταν εισβολή στην αφρικανική χώρα.⁷⁸ Η αδυναμία των Βρετανών και Γάλλων συμμάχων τους αποκαλύφθηκαν όταν επέτρεψαν στην Ένωση να άρει τις κυρώσεις το 1936, έχοντας αποτύχει στην αρχή να επιβάλει επαρκείς οικονομικές κυρώσεις στην Ιταλία.⁷⁹ Τα βαλκανικά κράτη είδαν ότι δεν μπορούσαν να βασιστούν στην Κοινωνία των Εθνών για απελευθέρωση σε περίπτωση επίθεσης. Τον Μάρτιο του 1936, μετά την κατάληψη της αποστρατικοποιημένης Ρηνανίας από τον Χίτλερ, η αξιοπιστία της Αντάντ που ηγήθηκε η Γαλλία κατέρρευσε και το αμυντικό σύστημα της Γαλλίας αποκαλύφθηκε ότι ήταν άχρηστο.⁸⁰

Το 1937 η Μικρή Αντάντ απέρριψε την πρόταση της Τσεχοσλοβακίας, ολοένα και περισσότερο απειλούμενη από τη Γερμανία, όταν ζήτησε εγγύηση πλήρους στρατιωτικής βοήθειας σε περίπτωση επίθεσης από οποιαδήποτε περιοχή.⁸¹ Με την απόρριψη αυτής της πρότασης, η Ρουμανία και η Γιουγκοσλαβία βοήθησαν

⁷⁷ David Heilbron Price, *Schuman and the Yugoslav Assassination*, North Carolina 2017, σ. 20–21

⁷⁸ Jasper Godwin Ridley, *Mussolini*, London 1997, σ. 248–249

⁷⁹ Leften S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, New York 2000, σ. 741

⁸⁰ Nicholas M. Nagy-Talavera, *N. Iorga—O Biografie*, Bucharest 1999, σ. 149

⁸¹ Leften S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, New York 2000, σ. 743

να σφραγιστεί η μοίρα της Μικρής Αντάντ. Η Γερμανία ανασυντάχθηκε από τα συντρίμια της μετά τον Μεγάλο Πόλεμο και συγκρότησε μια δυνατή οικονομία με την ανεβασμένη κινητικότητα του εμπορίου της. Υπήρχε πλέον η δυνατότητα από την γερμανική πλευρά να δελεάσει ή να εκφοβίσει τις βαλκανικές δυνάμεις σκοπεύοντας να τις στελεχώσει κάτω από τη σφαίρα της επιρροής της. Με τον έναν ή τον άλλον τρόπο τα Βαλκάνια συμβιβάζονταν με την ιδέα συνεργασίας με τη Γερμανία.⁸²

Το φθινόπωρο του 1940, ο γερμανικός Τύπος προπαγάνδιζε ότι «τα Βαλκάνια είναι νεκρά» και «η Νοτιοανατολική Ευρώπη γεννιέται». Οι δυνάμεις της Βρετανίας και της Γαλλίας δεχόντουσαν διπλωματικά πυρά από την ευρωπαϊκή ομήγυρη καθώς τους προσάπτανε τις βαλκανικές διαταραχές. Γερμανικά επίσημα έγγραφα του 1940 υποστήριζαν την «καλά μελετημένη ένταξη (των Βαλκανικών)...κρατών στην εποικοδομητική πολιτική των δυνάμεων του Άξονα».⁸³ Αλλά η εθνοτική ποικιλία των Βαλκανίων δεν ήταν ακριβώς καθησυχαστική. Το 1934, ο Rupert von Schumacher είχε παραπονεθεί ότι «οι βαλκανικοί λαοί...δεν είναι βιολογικά ή πολιτικά σταθεροί παράγοντες». Τα σχόλια αυτής της ακαδημαϊκής αρχής της περιοχής για «τον σχιζοφρενικό χαρακτήρα των νοτιοανατολικών λαών», αναπόφευκτα εγείρουν το ερώτημα κατά πόσο η «φυλετική κάθαρση» ήταν μέρος του σχεδίου «αποβαλκανοποίησης» της περιοχής.⁸⁴

Μέχρι τον Μάρτιο του 1938, μέσω της κατοχής του στην Αυστρία, ο Χίτλερ έλεγχε πλέον τις κύριες οδούς επικοινωνίας προς τη Βαλκανική χερσόνησο και η Ρουμανία έγινε αντικείμενο αυξανόμενου γερμανικού ενδιαφέροντος. Προκειμένου να πραγματοποιηθεί κατά γράμμα το σχέδιο του Φύρερ ήταν αναγκαία η κατάσχεση των ρουμανικών προμηθειών πετρελαίου. Αυτή η κίνηση θα του επέτρεπε να εμπλακεί σε μακροπρόθεσμη εμπόλεμη κατάσταση με στόχο στο βάθος τον μεγαλύτερο εχθρό του Χίτλερ, τη Σοβιετική Ένωση.⁸⁵ Η Ανατολική Ευρώπη παρέμεινε έρμαιο των Γερμανικών φιλοδοξιών εφόσον δεν υπήρχε καμία συνδρομή από τις δυνάμεις της Βρετανίας και της Γαλλίας. Η επισημοποίηση της καθολικής γερμανικής επέκτασης επικυρώθηκε με τη Συμφωνία του Μονάχου τον Σεπτέμβριο του 1938, η οποία είχε ως απότοκο την εξαφάνιση της Τσεχοσλοβακίας από τον

⁸² Stevan K. Pavlowitch, *A History of the Balkans 1804-1945*, London 2014, σ. 270

⁸³ Milan D. Ristic, *The Birth of Southeastern Europe and the Death of The Balkans*, Mannheim 1995, σ. 2

⁸⁴ Milan D. Ristic, *ό. π.*, σ. 4

⁸⁵ Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe between the wars 1918-1941*, New York 1945, σ. 285

χάρτη της Ευρώπης. Η Βαλκανική Αντάντ επέζησε, αλλά αναγνώρισε σιωπηρά ότι κάθε μέλος θα αντιμετώπιζε χωριστά τις απειλές του.⁸⁶

Η απόσχιση της Σλοβακίας τον Μάρτιο του 1939 είχε ισχυρό αντίκτυπο στο Βελιγράδι. Οι δυσαρεστημένοι διανοούμενοι ήταν συνήθως η πρώτη ομάδα που υποστήριξε τις αποσχιστικές κινήσεις στα Βαλκάνια Το Κροατικό Αγροτικό Κόμμα υπό τον Βλάντκο Μάτσεκ, μπόρεσε να κερδίσει την εξουσία σε παραδοσιακά σερβικές περιοχές της Κροατίας και της Βοσνίας. Τον Αύγουστο του 1939, μια εβδομάδα πριν από την εισβολή των Ναζί στην Πολωνία, ο πρωθυπουργός Παύλος και ο Μάτσεκ ήρθαν σε συμφωνία και υπέγραψαν το Sporazum, το οποίο δημιούργησε ένα ανεξάρτητο κροατικό κρατίδιο εντός της Γιουγκοσλαβίας. Το Sporazum είχε σκοπό να σταθεροποιήσει την κατάσταση στην Κροατία, αλλά προκάλεσε ανησυχία σε πολλούς Σέρβους στους οποίους δεν παραχωρήθηκε μια αυτοδιοικούμενη περιοχή.⁸⁷ Είναι αδύνατο να γνωρίζουμε πώς θα είχε λειτουργήσει το ομοσπονδιακό πείραμα αν δεν είχε παρέμβει ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος.

Μια εντελώς αντίθετη προσέγγιση από το Βελιγράδι επιδείχθηκε στο ζήτημα του Κοσσυφοπεδίου. Ο μουσουλμανικός αλβανικός πληθυσμός ήταν αρκετά μεγάλος και πλειοψηφούσε, αλλά το κράτος δεν έβλεπε την ανάγκη να τους υποστηρίξει. Αντίθετα, το 1935 ξεκίνησε ένα πολύ εκτεταμένο κύμα κατασχέσεων γης. Βασιζόταν σε έναν νέο κανόνα ότι όλη η γη πρέπει να αντιμετωπίζεται ως κρατική περιουσία εκτός εάν οι Αλβανοί στην κατοχή τους είχαν ένα γιουγκοσλαβικό έγγραφο που να αποδεικνύει την ιδιοκτησία, κάτι που σχεδόν ποτέ δεν τους είχε εκδοθεί.⁸⁸ Στη διεθνή σκηνή, η Γιουγκοσλαβία συζητούσε με την Τουρκία από το 1933 τη μεταφορά μεγάλου αριθμού Μουσουλμάνων Αλβανών στην Ανατολία. Στην πραγματικότητα, μια συνθήκη του 1935 όριζε ότι η Τουρκία θα δεχόταν 40.000 οικογένειες και ότι τα εδάφη τους θα περνούσαν αμέσως στην ιδιοκτησία του κράτους. Η διαδικασία επρόκειτο να ολοκληρωθεί μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1940.⁸⁹

Ο ρατσισμός που θεσμοθετήθηκε στη συμπεριφορά του γερμανικού κράτους αντανάκλουσε στα πρότυπα πολιτικής συμπεριφοράς προς όλες τις κατευθύνσεις. Το ίδιο ήταν η παρατεταμένος προσηλυτισμός στη βία σε καθημερινή βάση εναντίον όλων των αντιπάλων κοινωνικών τάξεων, όπως φάνηκε από γεγονότα όπως η Νύχτα των Μεγάλων Μαχαιριών το 1934 και το πογκρόμ εναντίον των Γερμανών Εβραίων

⁸⁶ Stevan K. Pavlowitch, *A History of the Balkans 1804-1945*, London 2014, σ. 274

⁸⁷ Peter F. Sugar, *Eastern European nationalism in the twentieth century*, Washington DC 1995, σ. 377

⁸⁸ Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, New York 1998, σ. 106

⁸⁹ Noel Malcolm, *Kosovo—A Short History*, New York 1998, σ. 285

το 1938. Στην Ρουμανία το 1937 μετά τις εκλογές ο Βασιλέας Κάρολ συνέταξε ένα νέο εταιρικό σύνταγμα. Η Βασιλεία του βασιζόταν στην βία και την αυταρχικότητα. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι το παρακάτω: Όταν δολοφονήθηκε ο πρωθυπουργός Αρμάν Καλινέσκου, το δεξί χέρι του Κάρολ, στις 21 Σεπτεμβρίου 1939, σε κάθε κομητεία, ο έπαρχος έλαβε εντολή να εκτελέσει μεταξύ τριών και πέντε επιφανών Λεγεωνάριων των οποίων τα σώματα εκτέθηκαν σε δημόσιες πλατείες.⁹⁰

3.1. Η περίοδος της τριπλής κατοχής και η αντικατοχική δράση

Με την Τουρκία ως μοναδική εξαίρεση, όλα τα βαλκανικά κράτη βρίσκονταν υπό την κυριαρχία του Άξονα μέχρι το δεύτερο μισό του 1941. Η Γιουγκοσλαβία μοιράστηκε μεταξύ Ιταλίας, Ουγγαρίας, Γερμανίας, και Βουλγαρίας. Μεγάλο μέρος της Σλοβενίας εξαγοράστηκε από τη Γερμανία, η οποία απέλασε Σλοβένους διανοούμενους και επαγγελματίες και έφερε Γερμανούς αποίκους, συμπεριλαμβανομένων πολλών από τους περίπου 100.000 γερμανόφωνους που είχαν εκκενώσει τη Βεσσαραβία όταν έπεσε στη Ρωσία το 1940. Η Μακεδονία μοιράστηκε μεταξύ Βουλγαρίας και Ιταλίας. Το Μαυροβούνιο εξαγοράστηκε από τους Ιταλούς που προσάρτησαν μεγάλα τμήματα της Βοσνίας και της Δαλματίας που, μαζί με την Αλβανία, τους έδωσαν τον έλεγχο ολόκληρης της ακτογραμμής της Αδριατικής.⁹¹ Η Σερβία, της οποίας τα σύνορα μειώθηκαν σε εκείνα του 1912, ελεγχόταν ουσιαστικά από τον γερμανικό στρατό παρά την ύπαρξη μιας κυβέρνησης ανδρείκελου υπό τον στρατηγό Μίλαν Νέντιτς. Υπό τον υπερεθνικιστή Πάβελιτς, ηγέτη του κινήματος των Ουστάσα, η Κροατία γνώρισε μεγαλύτερη ελευθερία δράσης. Τον Μάιο του 1941 τοποθετήθηκε ως ο Φύρερ της Κροατίας και εξαπέλυσε αμέσως μια εκστρατεία τρόμου εναντίον Σέρβων και Εβραίων.⁹² Η προσπάθεια διάσπασης του σερβικού έθνους περιελάμβανε σφαγές ευάλωτων και απομονωμένων σερβικών κοινοτήτων στην Κροατία και τη Βοσνία.

Η Ελλάδα χωρίστηκε σε τρία κατοχικά τμηματικά μέρη όπου αφενός το μεγαλύτερο δόθηκε στην Ιταλία, αλλά αφετέρου η Γερμανία κατέλαβε τα πιο καίρια στρατηγικά σημεία. Η Βουλγαρία από την άλλη απέκτησε την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη. Η Νέα Τάξη πραγμάτων του Χίτλερ ήταν ήδη σε ισχύ έχοντας ουσιαστικά τα Βαλκάνια στο έλεος του λειτουργώντας υπέρ του όφελους της

⁹⁰ Tom Gallagher, *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989: From the Ottomans to Milosevic*, London 2003, σ.117

⁹¹ Leften S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, New York 2000, σ. 771

⁹² John Lukacs, *In Darkest Transylvania*, New York 1982, σ. 15-21

Ναζιστικής Γερμανίας. Η Ρουμανία και η Βουλγαρία παρέμειναν ανεξάρτητες όσον αφορά τουλάχιστον την ονομασία τους, γιατί άλλωστε ήταν και αυτές περιορισμένες οι ελευθερίες τους.

Λίγα βαλκανικά κινήματα συμπορεύτηκαν και υποστηρίχτηκαν συνάμα από τον Φύρερ. Οι Κροάτες Ούστασα και η Ρουμανική Σιδηρά Φρουρά ήταν εργαλεία των Ναζί, τα οποία δεν εμπιστεύονταν όσοι διηύθυναν τη γερμανική πολεμική προσπάθεια. Αυτό φάνηκε τον Ιανουάριο του 1941 όταν ο Χίτλερ πήρε το μέρος του συντηρητικού Ρουμάνου στρατηγού Ίον Αντονέσκου στον αγώνα εξουσίας του με τη Σιδηρά Φρουρά.⁹³ Ο Αντονέσκου ήταν δημοφιλής στο εσωτερικό, αλλά η απόφασή του να στείλει ρουμανικές δυνάμεις βαθιά μέσα στη Ρωσία προκάλεσε την αντεπίθεση της Ρωσίας με επιτυχία στα τέλη του 1942.

Υπήρχαν και περιπτώσεις σθεναρής αντίστασης των ναζιστικών μεθόδων από την μεριά των συμμάχων τους όπως στη Βουλγαρία. Ένας άλλος ηγέτης του Αγροτικού Κόμματος, ο Νικόλα Πέτκοφ εκπροσωπούσε την αντιπολίτευση της χώρας του και μαζί με τη βοήθεια του βασιλιά Μπόρις Γ΄ έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ενεργό αγώνα ενάντια στις προσπάθειες των Ναζί να στείλουν Βούλγαρους Εβραίους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στην περίπτωση όμως της Θεσσαλονίκης, όπου είχε καταληφθεί από τους Γερμανούς λόγω της στρατηγικής της σημασίας, πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη προσπάθεια εξάλειψης των Εβραίων στα Βαλκάνια στο τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Στην πλευρά της Γιουγκοσλαβίας οργανώθηκε ένα πυρήνας αντιστασιακών κομμουνιστών μετά τη ναζιστική επίθεση στη Ρωσία στις αρχές του καλοκαιριού του 1941. Οι καθατοί κομμουνιστές απολάμβαναν την ιδιότητα να είναι το μοναδικό εντελώς Γιουγκοσλαβικό κόμμα. Ο ηγέτης τους Γιόσιπ Μπροζ, που σύντομα θα γίνει γνωστός ως Στρατάρχης Τίτο, δημιούργησε ένα αντάρτικο κίνημα γνωστό ως Παρτιζάνοι.⁹⁴ Αρχικά δρώντας στη Σερβία, οι Παρτιζάνοι αποχώρησαν και, μετά από μια επική πορεία διακοσίων μιλίων στα μέσα του 1942, δημιούργησαν ένα οχυρό στα βουνά της βορειοδυτικής Βοσνίας. Στη συγκεκριμένη περιοχή τύχαιναν τη στήριξη των Σέρβων αγροτών οι οποίοι εκδιώκονταν από τους Κροάτες Ούστασα. Δημιουργήθηκε επομένως ένα παράλληλο κράτος και οι τάξεις του παρτιζάνικου κινήματος στελεχώθηκαν και από Κροάτες και Μουσουλμάνους νεοσύλλεκτους.

⁹³ Tom Gallagher, *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989: From the Ottomans to Milosevic*, London 2003, σ. 118

⁹⁴ Hugh Thomas, *Armed Truce: The Beginnings of the Cold War, 1945-1946*, New York 1987, σ. 426

Οι πρώτες πράξεις αντίστασης πραγματοποιήθηκαν στην πραγματικότητα από τους Τσέτνικ, Σέρβους βασιλόφρονες που λειτουργούσαν υπό τον αξιωματικό του γιουγκοσλαβικού στρατού, συνταγματάρχη Ντράζα Μιχαήλοβιτς.⁹⁵ Ίδρυσε μια βάση με Σέρβους αγρότες της Δυτικής Σερβίας. Όταν η χώρα φαινόταν να απελευθερώνεται, το σχέδιό του ήταν να προετοιμαστεί για μια γενική εξέγερση αντί να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία για μια άμεση σύγκρουση. Οι Βρετανοί υποστήριζαν αρχικά τους Τσέτνικ. Ο ενθουσιασμός όμως στο Λονδίνο για τους Τσέτνικ μειώθηκε λόγω της απροθυμίας τους να εμπλακούν με τον χιτλερικό εχθρό και της ενασχόλησής τους με την προσπάθεια εξάλειψης των Παρτιζάνων του Τίτο.⁹⁶

Το 1942 το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών ζήτησε τη βοήθεια των Σοβιετικών για να δημιουργήσουν ένα κίνημα αντίστασης υπό την ηγεσία του Μιχαήλοβιτς. Υπέθεταν ότι ο Τίτο ήταν κομμουνιστής που υποστηριζόταν από τους Σοβιετικούς.⁹⁷ Η πρώτη άμεση όμως αλληλεπίδραση μεταξύ των σοβιετικών δυνάμεων και των Παρτιζάνων θα συνέβαινε τον Φεβρουάριο του 1944, επειδή, στην πραγματικότητα, ο Τίτο λειτουργούσε ανεξάρτητα από τη Μόσχα.⁹⁸ Ο Τσώρτσιλ κατάλαβε την αποτελεσματικότητα των Παρτιζάνων και παραγκώνισε τους Τσέτνικ παρά τις αντιρρήσεις του Φόρεϊν Όφισ. Η κομμουνιστική τους χροιά ήταν δευτερεύουσα σε σχέση με το γεγονός ότι ήταν αποτελεσματικοί στη δέσμευση των δυνάμεων του Άξονα στα Βαλκάνια και, επομένως, στην παροχή μιας ζωτικής σημασίας υπηρεσίας στην πολεμική προσπάθεια των Συμμάχων.

Ενώ υπήρχαν ενδεχομένως ευκαιρίες για τις Μεγάλες Δυνάμεις στην περιοχή των Βαλκανίων να προκαλέσουν φθορά στα σχέδια του Φύρερ, η ασαφής πολιτική γραμμή που ακολουθήθηκε από αυτές δεν κατέστησε δυνατό αυτό το σενάριο. Σε μια ομιλία του Χίτλερ στις 19 Νοεμβρίου 1942 προέβλεψε τις πιθανότητες εισβολής στα Βαλκάνια που φοβόταν ότι οι Συμμαχικές Δυνάμεις θα μπορούσαν να επιζητήσουν, προειδοποιώντας κατά προέκταση πως μια απόπειρα προσέγγισης από την κατεύθυνση της Μαύρης Θάλασσας, όπως μια απόβαση στη Ρουμανία, θα ήταν ιδιαίτερα καταστροφική για τη Γερμανία. Όταν η Ιταλία αποχώρησε από τον πόλεμο τον Ιούλιο του 1943, μετά την ανατροπή του Μουσολίνι, η θέση του Άξονα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη αποδυναμώθηκε σημαντικά. Σύμφωνα με τον ιστορικό Τζον

⁹⁵ Richard J. Crampton, *Eastern Europe in the twentieth century—and after*, London 1997, σ. 200

⁹⁶ Tom Gallagher, *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989: From the Ottomans to Milosevic*, London 2003, σ.120

⁹⁷ Victor Rothwell, *Britain and the cold war 1941-1947*, London 1982, σ. 205

⁹⁸ Fitzroy Maclean, *Eastern Approaches*, London 2004, σ. 433

Λούκατς υπολογίζεται ότι μέχρι τον Οκτώβριο του 1943, η μερίδα του λέοντος των δυτικών Βαλκανίων «ελεγχόταν από αντιγερμανικές δυνάμεις».

Ο Λούκατς υποστήριξε ότι οι δυτικοί Σύμμαχοι θα μπορούσαν να είχαν «περπατήσει ουσιαστικά στο Φρούριο της Ευρώπης» μέσω ορισμένων στρατηγικών διαδρόμων στα Βαλκάνια με κακή άμυνα στα τέλη του 1943. Παροδικά ο Χίτλερ ευεργετήθηκε από την απόφασή τους να μην επανδρώσουν δυνάμεις στην περιοχή. Οι γερμανικές δυνάμεις κατείχαν τον έλεγχο μεγάλου μέρους της βόρειας Γιουγκοσλαβίας μέχρι την άνοιξη του 1945. Τελικά βέβαια όμως το πρόσωπο που θα επωφελόταν περισσότερο ήταν ο Στάλιν. Τη Ρωσία θα τη βοηθούσε πολύ να εμφανιστεί ένα δεύτερο μέτωπο από τους Συμμάχους και συγκεκριμένα ο Στάλιν το προτιμούσε να είναι στη Δυτική Ευρώπη. Ο Λούκατς υποστηρίζει ότι το 1943–44 ο Τσώρτσιλ έκανε αρκετές μάταιες προσπάθειες να βάλει τις Συμμαχικές δυνάμεις στα Βαλκάνια, αλλά η αντίθεση του Προέδρου των ΗΠΑ και του Αμερικανικού Επιτελείου εμπόδισε οποιαδήποτε συμφωνία για δράση.⁹⁹

Ο Τσώρτσιλ πιθανότατα συνειδητοποίησε ότι μια επίθεση των Συμμάχων στα Βαλκάνια θα μπορούσε να προωθηθεί επιτυχώς στους αγγλοαμερικανικούς πολεμικούς στόχους μόνο εάν η Τουρκία μπορούσε να πειστεί να μπει στον πόλεμο εναντίον του Χίτλερ. Τον Δεκέμβριο του 1943 ο Τσώρτσιλ είχε μια συνάντηση με τον Τούρκο ηγέτη Ισμέτ Ινονού στην οποία τον παρακάλεσε να «κηρύξει πόλεμο ως ο μόνος τρόπος για να ξεκινήσει μια βαλκανική εκστρατεία που θα μπορούσε να κρατήσει τη Σοβιετική Ένωση έξω από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη».¹⁰⁰ Παρόλο που, σύμφωνα με το Φόρεϊν Όφισ, η Ελλάδα είχε «μια συντριπτική ηθική αξίωση για τα Δωδεκάνησα», η Βρετανία ήταν έτοιμη να την παραμερίσει «λόγω της ανάγκης να προσφέρει στην Τουρκία μια ανταμοιβή αν έμπαινε στον πόλεμο».¹⁰¹ Κατά το πρώτο μισό του πολέμου η Βρετανία δεν τάχθηκε ποτέ υπέρ της αποκατάστασης της αλβανικής ανεξαρτησίας σε περίπτωση που η Ελλάδα απαιτούσε να κατευναστεί με παραχώρηση εδάφους στη Νότια Αλβανία, γνωστή στους Έλληνες ως Βόρεια Ήπειρος. Η τάση μετακίνησης της βαλκανικής επικράτειας από κράτος σε κράτος, όπως και οι πληθυσμιακές μετακινήσεις, αποτελούσαν έναν αυτόματο μηχανισμό των Μεγάλων Δυνάμεων διαχρονικά εφόσον οι εξελίξεις του Συνεδρίου του Βερολίνου είχαν δημιουργήσει ένα μεταβαλλόμενο τοπίο.

⁹⁹ John Lukacs, *In Darkest Transylvania*, New York 1982, σ. 678

¹⁰⁰ Victor Rothwell, *Britain and the cold war 1941-1947*, London 1982, σ.113

¹⁰¹ Victor Rothwell, *ό. π.*, σ. 197

Η Τουρκία και αυτή με τη σειρά της είχε πολλούς ενδοιασμούς για τον πόλεμο σκεπτόμενη πρωτίστως τα σχέδια της γειτόνου Ρωσίας στα στρατηγικά στενά του Βοσπόρου. Το νέο κράτος της Τουρκίας είχε θεμελιωθεί πάνω σε αρχές έντονου εθνικισμού ενώ κιόλας αντιμετώπιζε με αρκετή διπλωματία και αποστασιοποίηση τα ευρωπαϊκά δρώμενα. Οι Τούρκοι «δεν έβλεπαν κανένα λόγο να διακινδυνεύσουν την ίδια τους την ύπαρξη, κάτι που τους είχε κοστίσει τόσο ακριβά σε έναν πόλεμο που κατασκεύασαν πρωτίστως οι ευρωπαϊκές δυνάμεις». ¹⁰² Οι συνεχιστές του έργου του Κεμάλ Ατατούρκ δεν επεδίωκαν εδαφικά κέρδη και ο μεγαλύτερος τους φόβος με τη συμμετοχή τους στον πόλεμο έγκειτο πως απλά η ίδια η χώρα θα γινόταν ένα από τα πολλά πεδία μάχης εκείνου.

Η Τουρκία δεν καθησυχάστηκε από τις παρακλήσεις του Τσώρτσιλ όταν υπενθύμισε ότι ο E.H.Carr, είχε υποστηρίξει δημόσια το 1941 ότι η Σοβιετική Ένωση είχε τη δυνατότητα να «ερμηνεύσει και να εφαρμόσει... τις κατευθυντήριες αρχές του Χάρτη του Ατλαντικού στην Ανατολική Ευρώπη». ¹⁰³ Ο Όρμε Σάρτζεντ, αναπληρωτής υπουργός του Υπουργείου Εξωτερικών της Βρετανίας, διαπίστωσε το 1942 ότι η πρόταση του Carr, η οποία είχε άμεσο αντίκτυπο στη βρετανική κοινή γνώμη, ήταν βέβαιο ότι θα είχε καταστροφικές συνέπειες για την Τουρκία. Η Τουρκική κυβέρνηση βρισκόταν σε ένα άβολο σημείο ώστε αν ήθελε να σταματήσει τη σοβιετική εξάπλωση επιρροής στα Βαλκάνια θα έπρεπε να σπάσει την απραξία της παίρνοντας μέρος στον πόλεμο, σενάριο που εν τέλει είχε ελάχιστες πιθανότητες. ¹⁰⁴ Ο Pierson Dixon, ένας από τους επικαφαλής διπλωμάτες του Υπουργείου Εξωτερικών, έγραψε τον Οκτώβριο του 1942 ότι ήταν βέβαιο ότι υφίστατο ένα «στοιχείο καταναγκασμού» στην ειρηνική επίλυση των βαλκανικών ζητημάτων. «Αυτές οι χώρες θα πρέπει να κοπούν ή να τεντωθούν για να χωρέσουν στο κρεβάτι στο οποίο αποφασίσαμε, αφού λάβαμε επίσης υπόψη τα συμφέροντά τους, ότι τα Βαλκάνια μπορούν να ψεύδονται πιο εύκολα». ¹⁰⁵ Οι προσπάθειες του Τσώρτσιλ να εντάξει στο πεδίο του πολέμου την Τουρκία αποδείχτηκαν μάταιες και η Τουρκία έμελλε να επιτύχει τη χειραφέτηση της έναντι των Μεγάλων Δυνάμεων και να καθορίσει η ίδια την μοίρα της.

¹⁰² Selim Deringil, *Turkish foreign policy during the Second World War: An 'active' neutrality*, Cambridge 2004, σ. 3

¹⁰³ Victor Rothwell, *Britain and the cold war 1941-1947*, London 1982, σ. 113

¹⁰⁴ Victor Rothwell, *ό. π.*, σ. 93

¹⁰⁵ Victor Rothwell, *ό. π.*, σ. 194

Στις Ηνωμένες Πολιτείες εξακολουθούσαν να λείπουν οι ενοχλητικές αμφιβολίες που είχε ο Τσώρτσιλ σχετικά με τις προθέσεις της Ρωσίας προς τους δυτικούς γείτονές τους. Στις 10 Αυγούστου 1943 ο Ρούσβελτ είπε στους στρατιωτικούς του αρχηγούς: «Το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών δεν θέλει τα Βαλκάνια να έρθουν υπό ρωσική επιρροή. Η Βρετανία θέλει να φτάσει πρώτα στα Βαλκάνια». Αλλά ο Ρούσβελτ, με τα δικά του λόγια, «δεν μπορούσε να πιστέψει ότι οι Ρώσοι θα ήθελαν να καταλάβουν τα βαλκανικά κράτη».¹⁰⁶ Μέχρι να τελειώσει η προεδρία του Ρούσβελτ με τον θάνατό του τον Απρίλιο του 1945, η κυβέρνηση των ΗΠΑ προτίμησε να δώσει στη Ρωσία το ελεύθερο χέρι στην Ανατολική Ευρώπη.

Υπήρχαν ελάχιστες αμερικανικές επενδύσεις στην Ανατολική Ευρώπη. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν αποφανθεί κατά τη διάρκεια του Μεσοπόλεμου για το όφελος της χώρας τους πως η επέμβαση τους σε ένα ευρωπαϊκό πόλεμο δεν έχει κάποια βάση. Ο γνωστός στρατηγός Ντουάιτ Αϊζενχάουερ, ο οποίος συντέλεσε καταλυτικά ώστε να πραγματοποιηθεί η απόβαση στην Νορμανδία είχε κάνει γνωστή τη δυσαρέσκεια του να λαμβάνονται στρατιωτικές αποφάσεις με γνώμονα το πολιτικό συμφέρον.¹⁰⁷ Την άνοιξη του 1945 ο Αϊζενχάουερ αποφάσισε ότι ο στρατός του στρατηγού Τζωρτζ Πάτον, ένας από τους ικανότερους διοικητές των Συμμαχικών Δυνάμεων, έπρεπε να σταματήσει στο Πίλσεν στη δυτική Τσεχοσλοβακία και να μην απελευθερώσει την Πράγα, γεγονός που θα μπορούσε να επιτευχθεί με σχετική ευκολία. Ο λαός της Τσεχοσλοβακίας πείστηκε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες εγκατέλειπαν το έθνος τους στη ρωσική επιρροή ως αποτέλεσμα αυτής της απόφασης, σύμφωνα με τον ιστορικό Thomas Hammond. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την Ανατολική Ευρώπη αν και δεν το έκαναν αυτό πλήρως ξεκάθαρο στην Σοβιετική πλευρά.¹⁰⁸ Ο αρχηγός του αμερικανικού στρατού δεν αναμενόταν να ενδιαφέρεται για τις επιχειρήσεις στη Νοτιοανατολική Ευρώπη καθώς δεν έδειξε κανένα ενδιαφέρον για το ότι ήταν ο πρώτος που απελευθέρωσε μια πόλη της οποίας η συνθηκολόγηση με τον Χίτλερ το 1938-1939 συμβόλιζε τη νίκη ενάντια στον ολοκληρωτισμό στη δεκαετία του 1930.

Η Σοβιετική Ένωση και οι ντόπιοι υποστηρικτές της ήταν επίσης υποχρεωμένοι να επωφεληθούν από τη συμφωνία μεταξύ Βρετανίας και ΗΠΑ στα τέλη του 1944 για την απαγόρευση της χρήσης της μεγάλης συμμαχικής στρατιωτικής

¹⁰⁶ Tom Gallagher, *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989: From the Ottomans to Milosevic*, London 2003, σ. 147

¹⁰⁷ Thomas Hammond, *Witnesses to the Origins of the Cold War*, Seattle 1982, σ. 286-287

¹⁰⁸ Thomas Hammond, *ό. π.*, σ. 288-289

δύναμης στην Ιταλία σε οποιαδήποτε άλλη χώρα εκτός από την Ελλάδα. Εκτός από το ότι ωφέλησε τους παρτιζάνους του Τίτο, η απόφαση των Συμμάχων να μην κάνουν απόβαση στα δυτικά Βαλκάνια έδωσε την ευκαιρία στην ομάδα του Τίτο να καταλάβουν τον έλεγχο στην Αλβανία, όπου για πρώτη φορά στα χρονικά θα γινόταν διάχυτο το κομμουνιστικό κίνημα. Το Κίνημα Εθνικής Απελευθέρωσης του Ενβέρ Χότζα γέμισε το ρήγμα καθώς οι ηγέτες των φυλών και οι φεουδάρχες μπέηδες της Αλβανίας συμβιβάστηκαν ευθυγραμμιζόμενοι με τους Ιταλούς κατακτητές που είχαν τον έλεγχο από το 1939 έως το 1943. Μεγάλη μερίδα της αντιπολίτευσης είχε συμπορευτεί με τις γερμανικές δυνάμεις όσο αυτές βρισκόντουσαν στην εξουσία. Το κίνημα του Χότζα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ζογκ Α΄ αντιπροσώπευε τον αλβανικό εθνικισμό με αμείωτο ρυθμό ιδίως όταν δέχτηκε στρατιωτική βοήθεια από τη Βρετανία, η οποία είχε αρνηθεί να αναγνωρίσει τη βασιλεία του Ζογκ. Ακολούθησαν κατηγορήσεις μεταξύ Βρετανών αξιωματικών συνδέσμων με την Αλβανική αντίσταση σχετικά με τον βαθμό στον οποίο η βρετανική βοήθεια εξασφάλισε τον θρίαμβο του κομμουνισμού στην Αλβανία και τα κίνητρα πίσω από αυτόν.¹⁰⁹ Πάντως ο συγγραφέας μιας έγκυρης μελέτης για την Αλβανία σε καιρό πολέμου υπολογίζει ότι οι Αλβανοί «παρτιζάνοι θα είχαν κερδίσει σε κάθε περίπτωση, λόγω της σημαντικής βάσης υποστήριξής τους στο νότο και λόγω της δύναμης των Γιουγκοσλάβων συμμάχων τους».¹¹⁰

Η Αλβανία ήταν τόσο περιφερειακή για τους δυτικούς πολιτικούς σε καιρό πολέμου όσο θα ήταν και τις επόμενες δεκαετίες. Ο αμερικανικός πολιτικός απόηχος που γνώριζε τη συγκέντρωση σοβιετικής δύναμης στα Βαλκάνια δεν υποστήριζε οποιασδήποτε πολιτική περιορισμού. Ένας αρθρογράφος με επιρροή όπως ο Walter Lippmann υποστήριξε το 1943 ότι δεν μπορούσαν να γίνουν πολλά από τις δυνάμεις του Ατλαντικού για να επηρεάσουν τη μοίρα της Ανατολικής Ευρώπης μετά τον πόλεμο.¹¹¹ Πράγματι, τους τελευταίους μήνες της Προεδρίας του, ο Ρούσβελτ ήταν περισσότερο αναστατωμένος από τη δυναμική παρέμβαση της Βρετανίας στην ελληνική πολιτική, γι' αυτό που θεωρήθηκε ευρέως ως παλιομοδίτικοι ιμπεριαλιστικοί λόγοι, παρά από οτιδήποτε έκανε ο Στάλιν στην Πολωνία ή τη Ρουμανία πριν από τον Απρίλιο του 1945.¹¹²

¹⁰⁹ Reginald Hibbert, *Albania's National Liberation Struggle : The Bitter Victory*, 1991, σ. 155-156

¹¹⁰ Bernd J. Fischer, *Albania at War: 1939-1945*, Indiana 1999, σ. 267

¹¹¹ John Lukacs, *In Darkest Transylvania*, New York 1982, σ. 480

¹¹² John Charmley, *Churchill: The End of Glory: A Political Biography*, London 1993, σ. 593

Η επιρροή των ΗΠΑ στη στρατηγική εν καιρώ πολέμου ήταν ολοένα και πιο αποφασιστική καθώς η δέσμευσή τους στην πολεμική προσπάθεια αυξανόταν πριν από την απόβαση της Νορμανδίας, «D-Day», τον Ιούνιο του 1944. Μετά τη Μάχη του Στάλινγκραντ το 1942–3, που ανάγκασε τους Γερμανούς να υποχωρήσουν στη Ρωσία, οι ΗΠΑ έδωσαν έμφαση στη διατήρηση πολύ φιλικών σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση.¹¹³ Είναι κατανοητό ότι ο θαυμασμός για τη ρωσική ανδρεία και οι θυσίες στην αντίσταση στην ισχύ του Χίτλερ έπνιξαν τις ανησυχίες για οποιαδήποτε μελλοντική ρωσική κατοχή της Ανατολικής Ευρώπης μεταξύ της αμερικανικής κοινής γνώμης και επίσης των πολιτικών που δεν ήταν εξοικειωμένοι με την πολυπλοκότητα των ευρωπαϊκών υποθέσεων. Στη διάσκεψη των συμμαχικών ηγετών της Τεχεράνης τον Νοέμβριο του 1943, ο Χάρι Χόπκινς, ένας από τους κύριους συμβούλους του Ρούσβελτ, έφερε μαζί του ένα υπόμνημα που αναγνώριζε ότι «...αφού χωρίς αμφιβολία αυτή (η Ρωσία) θα κυριαρχήσει στην Ευρώπη μετά την ήττα του Άξονα, είναι ακόμη πιο ουσιαστικό για την ανάπτυξη και τη διατήρηση των πιο φιλικών σχέσεων με τη Ρωσία».¹¹⁴ Η αμερικανική διπλωματία απέφυγε να υποστηρίξει τη διχοτόμηση της Ευρώπης και απέρριψε την υπεράσπιση του ευρωπαϊκού φεντεραλισμού από τον Τσώρτσιλ καθώς και το άμεσο αντίθετό του, τη δημιουργία σφαιρών επιρροής. Αντίθετα, οι Αμερικανοί προώθησαν μια έννοια «Ένας Κόσμος» με επίκεντρο έναν οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών που είχε σκοπό να εναρμονίσει τη μεταπολεμική τάξη. Η Ουάσιγκτον είδε την ενότητα των «Μεγάλων Τριών» ως ζωτικής σημασίας για να λειτουργήσει ο νέος διεθνισμός.¹¹⁵ Δεν θεώρησε ότι η ευρωπαϊκή ενότητα είναι απαραίτητη για να λάβει πρακτική μορφή το παγκόσμιο πρόγραμμά της. Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής ρίχνοντας την προσοχή τους αποκλειστικά στη Δυτική Ευρώπη και στην περιοχή της Ασίας σηματοδότησε τον ερχομό των ρωσικών δυνάμεων στο Βερολίνο και τη Βιέννη το 1945.¹¹⁶

¹¹³ Stephen Borsody, *The New Central Europe: Triumphs and Tragedies*, New York 1993, σ.119

¹¹⁴ Stephen Borsody, *ό. π.*, σ.120

¹¹⁵ Stephen Borsody, *ό. π.*, σ. 122-123

¹¹⁶ Tom Gallagher, *Outcast Europe :The Balkans, 1789-1989 : From the Ottomans to Milosevic*, London 2013, σ. 147

3.2. Η εμφάνιση της Τιτοϊκής Γιουγκοσλαβίας και τα Ελληνικά αντιστασιακά κινήματα

Η ιστορία της αντίστασης, της συνεργασίας και της απελευθέρωσης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία είναι γνωστή. Εισβολή από τους Γερμανούς και τους συμμάχους του Άξονα τον Απρίλιο του 1941 (οι Έλληνες έχοντας καταπολεμήσει μια αρχική ιταλική εισβολή από την Αλβανία τον Οκτώβριο του 1940), οι ένοπλες δυνάμεις των δυο χωρών κατέρρευσαν γρήγορα. Μέσα από τις στάχτες αναδύθηκαν δύο από τα πιο σημαντικά ένοπλα και κυρίως κομμουνιστικά κινήματα αντίστασης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, που συνέβαλαν στην απελευθέρωση τεράστιων περιοχών του εσωτερικού των χωρών από τον έλεγχο του Άξονα και στην επιτάχυνση της αποχώρησης των Γερμανών το 1944 και το 1945. Η κατοχή της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας σημαδεύτηκε επίσης από συνεργασία και προδοσία. Αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι πόσο παρόμοιες, από πολλές απόψεις, ήταν οι ιστορίες της συνεργασίας, της αντίστασης και της απελευθέρωσης σε αυτές δύο χώρες. Ωστόσο, παρά τις ομοιότητές τους, η Γιουγκοσλαβία και η Ελλάδα ακολούθησαν εντυπωσιακά διαφορετικούς δρόμους στο τέλος του πολέμου. Ο ένας αναδείχθηκε ως ρυθμιστής του ανατολικοευρωπαϊκού κομμουνισμού, με τον ηγέτη του να συναγωνίζεται τον Στάλιν σε περιφερειακή επιρροή. Ο άλλος διαλύθηκε σε έναν βάνουσο εμφύλιο πόλεμο, προτού αναδυθεί ως κρίσιμος σύμμαχος στη στρατηγική της Δύσης για τον περιορισμό του κομμουνισμού. Οι αποκλίνουσες μεταπολεμικές ιστορίες τους προδίδουν τη μακρά παράδοση των μηχανορραφιών των μεγάλων δυνάμεων στην περιοχή.¹¹⁷

Στις 6 Απριλίου 1941, η κατοχή της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας στον Άξονα ήταν γεγονός. Μέσα σε τρεις εβδομάδες οι κυβερνήσεις τους είχαν διαφύγει στο εξωτερικό, ενώ οι ένοπλες δυνάμεις τους συνθηκολόγησαν και διαλύθηκαν από τους κατακτητές. Η Γιουγκοσλαβία χωρίστηκε σε περισσότερα κομμάτια από τους νικητές κατακτητές της από οποιοδήποτε άλλο κατεχόμενο κράτος στην Ευρώπη. Οι περιοχές της Σλοβενίας τριχοτομήθηκαν και προσαρτήθηκαν από Ιταλούς, Γερμανούς και Ούγγρους. Τμήματα της σερβικής επικράτειας διατέθηκαν στην Ουγγαρία, τη Βουλγαρία και το προτεκτοράτο της Ιταλίας, την Αλβανία, με τα υπόλοιπα να υπάγονται στη γερμανική στρατιωτική διοίκηση. Ενώ η Αλβανία προσάρτησε ένα

¹¹⁷ Richard Bosworth, Joseph Maiolo, *The Cambridge History of the Second World War: Volume 2: Politics and Ideology*, Cambridge 2015, σ. 362

νότιο τμήμα του Μαυροβουνίου, η Ιταλία κατέλαβε τη χώρα και προσάρτησε την παράκτια περιοχή της. Η Γιουγκοσλαβική Μακεδονία προσαρτήθηκε ως επί το πλείστον στην Βουλγαρία, ενώ οι δυτικές περιοχές της παραχωρήθηκαν στην Αλβανία. Η Κροατία, αποκομμένη από τις ανατολικές της περιοχές που προσαρτήθηκαν από την Ουγγαρία και τα τμήματα της Δαλματίας που προσαρτήθηκαν από την Ιταλία, διευρύνθηκε με την προσθήκη της Βοσνίας Ερζεγοβίνης, έγινε ένα κράτος-μαριονέτα που υποστηρίχθηκε από τον Άξονα υπό την φασιστικό κόμμα των Ουστάσα. Σύμφωνα με το όνομά του, το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας χωρίστηκε σε γερμανικές και ιταλικές σφαίρες επιρροής. Η Ελλάδα ήταν επίσης χωρισμένη, αλλά σε ελαφρώς πιο συνεκτικά γερμανικά, ιταλικά και βουλγαρικά τμήματα. Όπως και στη Γιουγκοσλαβία, οι Γερμανοί ανέλαβαν τον ηγετικό ρόλο στην ελληνική κατοχή, ελέγχοντας κρίσιμα λιμάνια και στρατηγικές περιοχές, συμπεριλαμβανομένης της Αθήνας. Ωστόσο, σε αντίθεση με τη Γιουγκοσλαβία, η Ελλάδα είχε μια συνεργαζόμενη κυβέρνηση –το Ελληνικό Κράτος– αλλά ασκούσε ελάχιστο πραγματικό έλεγχο στην χώρα. Η Γιουγκοσλαβία δεν είχε αντίστοιχο. Έξω από την Κροατία, οι Γιουγκοσλάβοι είχαν τη δυνατότητα να σχηματίσουν διοικήσεις σε διάφορες περιόδους μόνο σε κατακερματισμένα κομμάτια της πρώην χώρας τους. Έτσι, οι Έλληνες και οι Γιουγκοσλάβοι βρέθηκαν ολοένα και πιο εξατομικευμένοι στον απόηχο της εισβολής. Με την φυγή των προπολεμικών κυβερνήσεων, την κατάρρευση πολλών πρώην κρατικών αρχών και θεσμών και την κατανομή της επικράτειας στους διάφορους ενδιαφερόμενους του Άξονα, η επιλογή του εάν θα συνεργαστεί ή θα αντισταθεί έπεφτε ολοένα και περισσότερο στους απλούς πολίτες, οι οποίοι με τη σειρά τους συχνά βασιζόνταν την απόφασή τους για τοπικούς, οικογενειακούς και ατομικούς λόγους. Η άνοδος της αντίστασης ήταν, εν μέρει, μια προσπάθεια να καλύψει αυτό το κενό πολιτικής εκπροσώπησης.¹¹⁸

Η ένοπλη αντίσταση στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία κυριαρχείται από δύο συνασπισμούς υπό την ηγεσία των κομμουνιστών. Στη Γιουγκοσλαβία, τα Αποσπάσματα Εθνικοαπελευθερωτικών Παρτιζάνων ξεκίνησαν δράση σε διάφορα μέρη της χώρας λίγο μετά τη συνεδρίαση του Πολιτικού Γραφείου του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας στις 4 Ιουλίου 1941, το οποίο κάλεσε τα περίπου 10.000 μέλη του να ξεσηκωθούν στους κατακτητές.¹¹⁹ Αρχιστράτηγος του ήταν ο Γενικός Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας Γιόσιπ

¹¹⁸Richard Bosworth, Joseph Maiolo, *ό. π.*, σ. 362

¹¹⁹Walter R. Roberts, *Tito, Mihailovic and the Allies, 1941–1945*, New Jersey 1973, σ. 24

Μπροζ Τίτο. Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ) πρωτοστάτησε στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), που ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1941 και τον στρατιωτικό του βραχίονα, τον Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό (Ελληνικός Απελευθερωτικός Στρατός) τον Δεκέμβριο του 1941. Και τα δύο κινήματα προέκυψαν από ταπεινές και χαοτικές ρίζες. Η μεταφορά των κομματικών εντολών αντιμετώπισε σοβαρά εμπόδια στην τρομοκρατημένη και πολιτικά κατακερματισμένη πραγματικότητα του 1941.¹²⁰ Το σχίσμα αριστεράς-δεξιάς μεταξύ ανταγωνιστικών κινήματων αντίστασης θα εμφανιζόταν σε λίγο για να προκύψει από αυτό που ήταν στην πραγματικότητα μια πολιτικά ετερογενής ομάδα επίδοξων αντιστασιακών. Η τοπική βία και οι συνθήκες ήταν εξίσου σημαντικές για την ώθηση των ανθρώπων στην αντίσταση. Η γερμανική απόπειρα εθνοκάθαρσης 250.000 Σλοβένων, που ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1941, οδήγησε σε αναταραχές στη Σλοβενία, ενώ ο λιμός που έπεσε στην Ελλάδα τον χειμώνα του 1941/42 οδήγησε σε ταραχές για τα τρόφιμα και απεργίες που θα παρείχαν νεοσύλλεκτους στην αντίσταση. Τα χαρακτηριστικά των γενεών βοήθησαν επίσης, καθώς οι ανυπόμονοι και παρορμητικοί μαθητές αψηφούσαν τις επαγγελματικές πολιτικές τόσο στη Γιουγκοσλαβία όσο και στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένης της στρατολόγησης σε εργατικές και στρατιωτικές μονάδες του Άξονα.

Ο δρόμος προς την ένοπλη αντίσταση ήταν σύντομος όταν διακυβεύονταν η απόλυτη επιβίωση. Ωστόσο, ήταν πολύ πιο συνηθισμένο η αντίσταση να γίνεται σε στάδια, όπως από μια σταδιακή απογοήτευση με τις συνθήκες κατοχής, σε πιο ενεργή, μη βίαιη αντίσταση, μέχρι την τελική κατάληψη ενός όπλου. Οι μορφές άοπλης αντίστασης ήταν ποικίλες – ακούγοντας εκπομπές των Συμμάχων, κατάθεση στεφάνων στον τάφο του Άγνωστου Στρατιώτη στην επέτειο της επίθεσης της Ιταλίας στην Ελλάδα, ζωγραφίζοντας συνθήματα «Τίτο» στους τοίχους και μοιράζοντας φυλλάδια κατά του Άξονα. Αν και είναι σημαντικά για την προώθηση της αίσθησης αλληλεγγύης και ανυπακοής μεταξύ των κατεχομένων, αυτά τα παραδείγματα άοπλης αντίστασης δεν ήταν μοναδικά στα Βαλκάνια. Αυτό που διέκρινε την αντίσταση των Βαλκανίων, ιδιαίτερα από τις αντίστοιχες δυτικοευρωπαϊκές, ήταν η δύναμη της ένοπλης παραλλαγής της.

¹²⁰ Δημήτρης Μάνος, Η εθνική συγκρότηση στα Βαλκάνια και το λεγόμενο «Μακεδονικό Ζήτημα», Αθήνα 2018, σ. 122

Ιστορικοί και γεωγραφικοί παράγοντες βοήθησαν να διαμορφωθεί αυτή η απάντηση. Τα δάση, η τοπογραφία με σπηλιές και τα απρόσιτα βουνά παρείχαν σημαντικές κρυψώνες. Πράγματι, οι περιοχές που ελέγχονταν από τη γιουγκοσλαβική αντίσταση βρίσκονταν στα δυτικά και στο κέντρο της χώρας κατά μήκος της αλπικής οροσειράς. Στην καλλιέργεια αντιστασιακής δραστηριότητας στην Ελλάδα βοήθησαν τα ψηλά βουνά της Στερεάς Ελλάδας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας. Ωστόσο, αυτό το τραχύ έδαφος και η φτώχεια του περιόρισαν επίσης το μέγεθος και την κινητικότητα των παρτιζανικών συγκροτημάτων. Επιπλέον, η γεωγραφία από μόνη της δεν μπορεί να εξηγήσει το χρονοδιάγραμμα ή το σθένος της αντίστασης.

Το οργανωμένο κράτος δεν είχε ποτέ μεγάλη επιρροή στο φτωχό αγροτικό πληθυσμό των Βαλκανίων, τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Γιουγκοσλαβία. Οι επίλεκτες γερμανικές μονάδες αμέσως μετά την εισβολή και κατοχή των χωρών των Βαλκανίων αποσύρθηκαν για να συμμετάσχουν στην επιχείρηση Barbarossa τον Απρίλιο. Πίσω έμειναν οι εχθρικές φρουρές που γενικά παρέμεναν περιορισμένες σε μεγαλύτερες στρατηγικές πόλεις και οδούς μεταφοράς. Αυτή η βιαστική, αποσπασματική κατοχή παρείχε στο εκκολλαπτόμενο έδαφος αντίστασης και ευκαιρίες για απόκρυψη όπλων και οργάνωση. Μια ομάδα από Παρτιζάνους, Τσέτνικ και αποστρατευμένους Γιουγκοσλάβους στρατιώτες εκμεταλλεύτηκαν αυτές τις ευνοϊκές συνθήκες καθώς κατέλαβαν μεγάλο μέρος της δυτικής Σερβίας στα τέλη του καλοκαιριού του 1941.¹²¹

Μέχρι τη συνθηκολόγηση των Ιταλών τον Σεπτέμβριο του 1943, η πραγματική σημασία της ελληνικής και γιουγκοσλαβικής αντίστασης μετρήθηκε λιγότερο από τις συντονισμένες επιθέσεις τους στους κατακτητές παρά από την απόλυτη ικανότητά τους να επιβιώνουν από επαναλαμβανόμενες εκστρατείες του Άξονα για την εξάλειψή τους. Μόνο οι Παρτιζάνοι του Τίτο υπέμειναν πέντε επιθέσεις του Άξονα μεταξύ του φθινοπώρου του 1941 και της άνοιξης του 1943. Οι Ιταλοί περικύκλωσαν την πόλη της Λιουμπλιάνα με συρματοπλέγματα το 1942, για να κόψουν τις συνδέσεις μεταξύ των αντιστασιακών στην πόλη και την ύπαιθρο, ενώ δίκτυο ιταλικών στρατοπέδων συγκέντρωσης φυλάκισε δεκάδες χιλιάδες Έλληνες και Γιουγκοσλάβους πολίτες σε άθλιες συνθήκες. Ωστόσο, οι Ιταλοί γνώριζαν τη δική τους στρατιωτική αδυναμία και τις δυσκολίες να καταπνίξουν την εξέγερση μόνο με

¹²¹ Kevin Featherstone, Dimitris Papadimitriou, Argyris Mamarelis, Georgios Niarchos, *The Last Ottomans: The Muslim Minority of Greece, 1940–1949*, London 2011, σ. 136

τη βία. Ήταν επομένως πιο πρόθυμοι να αναθέσουν τις ευθύνες τους για την ασφάλεια σε συνεργατικές οργανώσεις ή σε ανταγωνιστικές φατρίες αντίστασης.¹²²

Με τη στροφή του Μιχαήλοβιτς στην παθητική αντίσταση στα τέλη του 1941 και την ανοιχτή συνεργασία ορισμένων μονάδων Τσέτνικ με τις ιταλικές δυνάμεις σε έναν κοινό αγώνα ενάντια στους Παρτιζάνους το 1942, το κίνημα του Τίτο μονοπωλούσε σταδιακά την ενεργό ένοπλη αντίσταση. Ενώ ο ΕΛΑΣ ήταν η μεγαλύτερη ελληνική αντιστασιακή δύναμη μέχρι την άνοιξη του 1943, όπου έπρεπε να μοιραστεί τον απελευθερωτικό αγώνα με τους Ρεπουμπλικάνους συναγωνιστές. Το πιο σημαντικό ήταν ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος – ΕΔΕΣ. Ιδρύθηκε την άνοιξη του 1942 και λειτούργησε ως επί το πλείστον στην Ήπειρο, την περιοχή καταγωγής του αρχηγού της, στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα. Την αντιμοναρχική πλατφόρμα του ΕΔΕΣ μοιραζόταν η πολύ μικρότερη Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση – ΕΚΚΑ, με έδρα τη Ρούμελη. Η δύναμη της αντίστασης ήταν ακόμη περιορισμένη πριν από το κρίσιμο έτος του 1943, αριθμώντας μόνο περίπου 20.000 μαχητές στην Ελλάδα, ενώ οι πιο δυναμικοί Παρτιζάνοι μετρούσαν περίπου 50.000–60.000 μέλη.¹²³ Αυτοί οι αριθμοί κρύβουν επίσης περιφερειακές αδυναμίες.

Ωστόσο, η επέκταση των απελευθερωμένων εδαφών στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία παρείχε στην αντίσταση πιο σταθερές πηγές τροφής, στέγης και νεοσύλλεκτων. Σε αντάλλαγμα, η αντίσταση προσπάθησε να παράσχει μια αυτοσχέδια κυβέρνηση και μια μικρή ασφάλεια σε αυτές τις περιοχές. Πράγματι, όπως σημείωσε ο ιστορικός Στίβεν Μπάουμαν, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος «ήταν το ορυχείο της νεωτερικότητας για τα βουνά της Ελλάδας», ένας ισχυρισμός που θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στη Γιουγκοσλαβία.¹²⁴ Η αντίσταση έδωσε σε ορισμένους τις πρώτες τους εμπειρίες από σχολεία, δικαστήρια ιατρική περίθαλψη, θέατρα και κοινοβουλευτικές συνελεύσεις. Καθώς οι περισσότερες από τις δυνάμεις της αντίστασης ήταν επιφυλακτικές για τις αντίστοιχες εξόριστες κυβερνήσεις τους, οι οποίες είχαν καταδιώξει κομμουνιστές στην προπολεμική Γιουγκοσλαβία και κομμουνιστές και ρεπουμπλικάνους στην Ελλάδα του στρατηγού Μεταξά, η απελευθερωμένη περιοχή έγινε μια *tabula rasa* πάνω στην οποία θα χτιζόταν μια νέα μεταπολεμική κοινωνία. Η ανισότητα της παλιάς οικονομικής και κοινωνικής τάξης

¹²² Kevin Featherstone, Dimitris Papadimitriou, Argyris Mamarelis, Georgios Niarchos, *ό. π.*, σ. 295

¹²³ Mark Mazower, *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe*, London 2009, σ. 484

¹²⁴ Steven Bowman, *The Agony of Greek Jews, 1940–1945*, California 2009, σ. 162

θα ανατραπεί, ή τουλάχιστον θα μεταρρυθμιστεί, ενώ η σερβική ηγεμονία του Μεσοπολέμου, μια κηλίδα που συνδέεται ακόμα με τους Τσέτνικ, θα αντικαθιστούσε μια ομοσπονδιακά αναδιαρθρωμένη Γιουγκοσλαβία ισότιμων εθνικών δημοκρατιών. Η εμβέλεια της αντίστασης επεκτάθηκε επίσης πέρα από τις απελευθερωμένες περιοχές σε εδάφη που ελέγχονταν από τον Άξονα. Οι υπόγειες επιτροπές εθνικής απελευθέρωσης συγκέντρωσαν προμήθειες για τους Παρτιζάνους, διείσδυσαν στη διοίκηση και τη γραφειοκρατία των κατακτητών και συνέλεξαν πληροφορίες. Επίσης, εντόπισαν και κατά καιρούς εκτέλεσαν προδότες, υπονόμευσαν εκστρατείες στρατολόγησης για συνεργαζόμενες ή εργατικές μονάδες και διοχέτευαν λιποτάκτες και Εβραίους στις τάξεις των ανταρτών.¹²⁵

Ωστόσο, οι αγρότες που έχασαν τα πάντα σε αυτόν τον κύκλο βίας ήταν επίσης πιθανοί στρατολόγοι για τους αντάρτες, όπως δήλωσε ο Έντβαρντ Καρντέλι, το δεξί χέρι του Τίτο στη Σλοβενία: «Στον πόλεμο, δεν πρέπει να φοβόμαστε την καταστροφή ολόκληρων χωριών. Ο τρόμος θα επιφέρει ένοπλη δράση.»¹²⁶ Αυτή η λογική ίσχυε και για τους Έλληνες χωρικούς, που τις περισσότερες φορές «δεν ήθελαν τίποτα άλλο παρά να μείνουν μόνοι τους. Χρειάστηκε μια επίσκεψη από τα γερμανικά στρατεύματα, πυρπολώντας και λεηλατώντας, για να τους κάνουν να αλλάξουν γνώμη και να δουν πιο ανεκτικά το όραμα του ΕΑΜ για κοινωνική συνεργασία».

Οι νίκες των συμμάχων στη Βόρεια Αφρική και το Στάλινγκραντ το 1943 έπεισαν αρκετούς Έλληνες και Γιουγκοσλάβους ότι το τέλος της κατοχής του Άξονα ήταν μια πραγματική και επικείμενη πιθανότητα. Οι φήμες για πιθανή αγγλοαμερικανική εισβολή στην κατεχόμενη από τους Ναζί Ευρώπη μέσω των Βαλκανίων φάνηκε να τεκμηριώνονται από την επιχείρηση *Animals* τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1943, καθώς το Βρετανικό Στέλεχος Ειδικών Επιχειρήσεων (SOE) ενθάρρυνε πιο ενεργό αντίσταση, εν μέρει ως εκτροπή για τους Συμμαχική εισβολή στη Σικελία. Εντυπωσιασμένοι από τις δυνατότητές τους να καθηλώσουν τις δυνάμεις του Άξονα και να διαταράσσουν τις γραμμές ανεφοδιασμού τους –όπως φαίνεται από τη θεαματική καταστροφή της σιδηροδρομικής οδογέφυρας του Γοργοποτάμου, σε μια συνδυασμένη επιχείρηση ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ-Βρετανών τον Νοέμβριο του 1942– οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί είχαν δημιουργήσει επαφές με τα διάφορα κινήματα

¹²⁵ Janet Hart, *New Voices in the Nation: Women and the Greek Resistance, 1941–1964*, New York 1996, σ. 210

¹²⁶ Nora Beloff, *Tito's Flawed Legacy: Yugoslavia and the West, 1939–84*, London 1985, σ. 75–76

αντίστασης στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία μέχρι το τέλος του 1943. Η προσδοκία μιας συμμαχικής απελευθέρωσης είχε δύο άμεσες επιπτώσεις στην αντίσταση. Εσωτερικά, επιτάχυνε την επιβολή αυστηρότερου ελέγχου του Κομμουνιστικού Κόμματος στον ΕΛΑΣ και τους Παρτιζάνους. Για τους μη κομμουνιστές εντός των πολιτικά διαφορετικών αντιστασιακών συνασπισμών, αυτή ήταν μια ανησυχητική τάση. Όπως σημείωσε ο Σλοβένος αντιφρονών και πρώην παρτιζάνος Έντβαρντ Κότσμπεκ, «το [Κομμουνιστικό] Κόμμα με την αποκλειστικότητά του έθασε το νόημα και τη δύναμη του Απελευθερωτικού Μετώπου, καθώς ανέλαβε ολόκληρο το στέλεχος». Εξωτερικά, ο ΕΛΑΣ και οι Παρτιζάνοι προσπάθησαν να εκδιώξουν τις ανταγωνιστικές αντιστασιακές οργανώσεις πριν από οποιαδήποτε συμμαχική απελευθέρωση και έτσι να τοποθετηθούν ως βιώσιμες εναλλακτικές λύσεις για την επιστροφή των εξόριστων κυβερνήσεων.

Ωστόσο, ήταν η συνθηκολόγηση της Ιταλίας τον Σεπτέμβριο του 1943 που ανέτρεψε αποφασιστικά την ισορροπία δυνάμεων υπέρ των Παρτιζάνων και του ΕΛΑΣ. Ως τα πιο πολυάριθμα και διαδεδομένα κινήματα αντίστασης, ήταν σε καλύτερη θέση για να εκμεταλλευτούν την παράδοση των ιταλικών όπλων –την οποία χρειάζονταν απεγνωσμένα– και να καταλάβουν επιπλέον έδαφος, ενισχύοντας έτσι τη στρατολόγηση. Χρησιμοποίησαν επίσης τη νέα τους δύναμη για να παραγκωνίσουν οριστικά τους αντιπάλους τους. Σε περιοχές που είχαν εκκενωθεί από τους Ιταλούς, οι Τσέτνικ και διάφορες φιλοϊταλικές συνεργαζόμενες μονάδες που πολεμούσαν τις δυνάμεις του Τίτο από τα τέλη του 1941 καταστράφηκαν από τους πιο πειθαρχημένους Παρτιζάνους. Ενθαρρυμένοι από την επιτυχία τους και παρά την επιθετική γερμανική επανάληψη της πρώην ιταλικής επικράτειας, οι Παρτιζάνοι συγκάλεσαν την ιστορική δεύτερη σύνοδο της AVNOJ στο Jajce της Βοσνίας, στις 29 Νοεμβρίου 1943. Η AVNOJ μετατράπηκε στο ανώτατο νομοθετικό σώμα στην κατεχόμενη Γιουγκοσλαβία και η εξουσία της εξόριστης κυβέρνησης μεταφέρθηκε στη νεοσύστατη Εθνική Επιτροπή Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας, με πρωθυπουργό και υπουργό Άμυνας τον Τίτο. Στον Γιουγκοσλάβο Βασιλιά, Πέτρο Β', απαγορεύτηκε να επιστρέψει έως ότου ένα μεταπολεμικό δημοψήφισμα αποφασίσει το μέλλον του. Ενώ οι Σύμμαχοι δεν θα ασχολούνταν με το ακανθώδες ζήτημα των δύο ανταγωνιστών οι γιουγκοσλαβικές κυβερνήσεις μέχρι το 1944, αντάμειβαν τις στρατιωτικές συνεισφορές του Τίτο μεταφέροντας την υλική τους υποστήριξη από τον Μιχαήλοβιτς στις δυνάμεις του Τίτο τον Δεκέμβριο του 1943. Στην Ελλάδα, ο

ΕΛΑΣ κατηγορήσε τον ΕΔΕΣ για συνεργασία και τους επιτέθηκε το φθινόπωρο στον λεγόμενο Πρώτο Γύρο του Εμφυλίου Πόλεμου. Παρά το γεγονός ότι βρισκόταν στα πρόθυρα του αφανισμού, ο ΕΔΕΣ επέζησε, εν μέρει λόγω της αυξημένης υλικής υποστήριξης που λάμβανε από τους Βρετανούς, οι οποίοι τους έβλεπαν ως αντίβαρο σε μια πιθανή κομμουνιστική κατάληψη της Ελλάδας.¹²⁷

Ο αντιστασιακός αγώνας είχε σαφώς εισέλθει σε μια νέα φάση στα τέλη του 1943, στην οποία η κατευθυντήρια αρχή αφορούσε λιγότερο την ήττα και την έξωση των κατακτητών και περισσότερο την τοποθέτηση για μεταπολεμική πολιτική εξουσία. Πολυάριθμες εκθέσεις SOE και OSS το 1944 επέκριναν τους Παρτιζάνους και τον ΕΛΑΣ για αδράνεια εναντίον των Γερμανών την ίδια στιγμή που ετοιμάζονταν να ξεκαθαρίσουν τους «εσωτερικούς» λογαριασμούς. Ωστόσο, τέτοιες κατηγορίες ήταν μόνο εν μέρει σωστές. Ενώ οι μεταπολεμικές πολιτικές εκτιμήσεις αυξάνονταν προφανώς στο ηλιοβασίλεμα της γερμανικής κατοχής, η εγχώρια αντιπολίτευση με τη μορφή ενισχυμένων αντικομμουνιστικών συνεργατικών μονάδων υποστηριζόμενων από τη Γερμανία απορροφούσε επίσης ένα ολοένα αυξανόμενο μερίδιο της προσοχής της αντίστασης.¹²⁸

Οι προϋπάρχουσες εθνοτικές εντάσεις τροφοδότησαν τη συνεργασία σε άλλες περιοχές της Γιουγκοσλαβίας. Στη Βοϊβοντίνια και στο Μπανάτ, οι ευνοημένες μειονότητες της Ουγγαρίας και της Φολκντόιτσε μονοπωλούσαν την τοπική διοίκηση και αστυνόμευση. Οι Ιταλοί και, αργότερα, οι Γερμανοί ζήτησαν τη διοικητική βοήθεια των Μαυροβούνιων αυτονομιστών γνωστών ως Πράσινοι, οι οποίοι δεν είχαν αποδεχτεί ποτέ την απόφαση του Μαυροβουνίου του 1918 να ενωθεί με τη Σερβία. Στο Κοσσυφοπέδιο και τη δυτική Μακεδονία, η φιλοαλβανική και αντισλαβική πολιτική των Ιταλών προσέελκυσε ντόπιους Αλβανούς συνεργάτες. Οι Γερμανοί συνέχισαν αυτή τη συμφωνία μετά την ιταλική κατάρρευση, στρατολογώντας περίπου 6.000 Αλβανούς στην 21η Μεραρχία Waffen-SS «Σκεντέρμπεης». Μεταξύ των ανταγωνιστών Κροατών και Σέρβων, ορισμένοι Βόσνιοι Μουσουλμάνοι ήταν μεταξύ των δραστών των φρικαλεοτήτων που διέπραξαν οι Ούστασα εναντίον των Σέρβων, ενώ άλλοι ήταν θύματα των σερβικών αντιποίνων. Οι Γερμανοί εκμεταλλεύτηκαν αυτή την ανασφάλεια στρατολογώντας πάνω από 20.000 μουσουλμάνους για την πρώτη μη γερμανική μεραρχία Waffen-SS,

¹²⁷ Richard Clogg, *Greece 1940–1949: Occupation, Resistance, Civil War: A Documentary History*, New York 2002, σ. 14

¹²⁸ Σπυρίδων Σφέτας, *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 149

τη 13η Μεραρχία «Handschar», το 1943. Οι Βούλγαροι προσπάθησαν επίσης να οργανώσουν ένα κίνημα συνεργασίας από τους δυσαρεστημένους Μακεδόνες, Kontracetii της Γιουγκοσλαβίας και να πολεμήσουν τους Παρτιζάνους στη Μακεδονία.¹²⁹

Ενώ η ιστορία της Ελλάδας εν καιρώ πολέμου δεν ήταν τόσο εθνοτικά μπερδεμένη όσο αυτή της Γιουγκοσλαβίας, η απροθυμία των μεταπολεμικών ελληνικών κυβερνήσεων και ορισμένων μελετητών να αναγνωρίσουν τις εθνοτικές περιπλοκές της Ελλάδας έχει συσκοτίσει τον ρόλο που έπαιξε η εθνότητα στη συνεργασία και την αντίσταση. Μετά τις ελληνικές νίκες επί των εισβολέων Ιταλών το 1940, η Αλβανική μειονότητα Τσαμ της Ηπείρου συνελήφθη, εξορίστηκε και δολοφονήθηκε για την συνεργασία της με τους Ιταλούς. Οι Τσάμηδες ανταπάντησαν αυτή τη βαρβαρότητα συνεργαζόμενοι διοικητικά και βοηθώντας τους Ιταλούς και Γερμανούς κατακτητές να υποτάξουν την ελληνική αντίσταση.¹³⁰ Με Βούλγαρους αξιωματικούς, Γερμανούς και Ιταλούς δημιούργησε το κίνημα των κομιτατζήδων από την σλαβόφωνη μακεδονική κοινότητα της Ελλάδας, για να υπερασπιστούν τα χωριά τους από τις επιδρομές της ελληνικής αντίστασης. Οι 10.000 κομιτάτζι θα εξουδετερωθούν από τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ και την έκκληση του Σλαβομακεδονικού Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου, ενός Σλαβόφωνου παραρτήματος του ΕΛΑΣ, που ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1943 για να κερδίσει την υποστήριξη των Μακεδόνων. Τα Σλαβομακεδονικά τάγματα, ονόματι ΣΝΟΦ συγκέντρωσαν δριμύτατο σχολιασμό από τον κοινωνικό περίγυρο καθώς εξυπηρετούσαν εμμέσως τα πλάνα του Τίτο και συνάμα την αφομοίωση του σλαβικού στοιχείου στην ελληνική Μακεδονία.¹³¹ Οι Ιταλοί κατάφεραν επίσης να στρατολογήσουν μερικές εκατοντάδες Βλάχους βοηθούς για να πολεμήσουν την αντίσταση στα βόρεια βουνά της Πίνδου, υποσχόμενοι αυτονομία και, ίσως το πιο σημαντικό, τροφή.¹³²

¹²⁹ Andrew Rossos, *Macedonia and the Macedonians: A History*, Washington D.C. 2008, σ. 188

¹³⁰ Robert Elsie, Bejtullah Destani, *The Cham Albanians of Greece: A Documentary History*, London 2013, σ. 39

¹³¹ Δημήτρης Μάνος, *Η εθνική συγκρότηση στα Βαλκάνια και το λεγόμενο «Μακεδονικό Ζήτημα»*, Αθήνα 2018, σ. 137

¹³² John Koliopoulos, *Plundered Loyalties: Axis Occupation and Civil Strife in Greek West Macedonia, 1941–1949*, London 1999, σ. 82–84

Δ' Κεφάλαιο

Σύγχρονες εξελίξεις

Μετά τη λήξη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου το 1949, το Μακεδονικό ζήτημα παρέμεινε ευαίσθητο για πολλά χρόνια κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, με το Βελιγράδι να προσπαθεί να εξισορροπήσει τις αντιτιθέμενες δυνάμεις, επιτρέποντας περιστασιακά στους κατοίκους της Β.Μακεδονίας να διεκδικούν προνόμια και στον Τίτο να ασκεί πίεση στην Ελλάδα. Αλλά σε όλα αυτά υπήρχαν όρια, για να μην τεθεί σε κίνδυνο η διεθνής θέση της Γιουγκοσλαβίας ή να διαταραχθούν οι σχέσεις με την Ελλάδα, που μετά τη διάσπαση Τίτο-Στάλιν το 1948 λειτούργησε ως «μια πολύ αναγκαία συμμαχία προς τη Δύση» για τη Γιουγκοσλαβία.¹³³

Πριν από τη δεκαετία του 1990, Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία, παρά το μακεδονικό ζήτημα, είχαν βρει ένα *modus vivendi*, για να μην εκτροχιάσουν τις φιλικές σχέσεις τους. Η συμφωνία που επιτεύχθηκε μεταξύ των υπουργών Εξωτερικών Κ. Πόποβιτς και Ευάγγελου Αβέρωφ τον Μάρτιο του 1962, πέτυχε να υποβαθμιστεί το Μακεδονικό ζήτημα ώστε να μην επιτραπεί να βλάψει τις καλές σχέσεις τους που ωφελούσαν και τα δύο μέρη.¹³⁴

Μετά την επιστροφή της Ελλάδας στη δημοκρατική διακυβέρνηση τον Ιούλιο του 1974, το μακεδονικό ζήτημα παρέμεινε αδρανές και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις συνέχισαν να ανθίζουν, με την ελληνική πλευρά προφανώς να είναι πιο ευέλικτη στο ζήτημα της ύπαρξης ενός μακεδονικού έθνους εντός της Γιουγκοσλαβίας.¹³⁵ Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 σημειώθηκαν συγκρούσεις μεταξύ της ελληνικής και της μακεδονικής διασποράς, ιδιαίτερα στην Αυστραλία και η θέση των Σκοπίων σκλήρυνε την στάση της σχετικά με την ύπαρξη μακεδονικής μειονότητας στη βόρεια Ελλάδα.¹³⁶ Τον Ιούνιο του 1990 στη Σύνοδο της Κοπεγχάγης για την Ανθρωπιστική Διάσταση στη διάσκεψη του CSCE (για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη), ο Γιουγκοσλάβος εκπρόσωπος κατηγόρησε την Ελλάδα ότι δεν σέβεται τα δικαιώματα της «μακεδονικής μειονότητας» που κατοικεί στην Ελλάδα, στην οποία ο Έλληνας εκπρόσωπος αντέδρασε με μια μακροσκελή ομιλία

¹³³ Dimitris Livianos, *The Macedonian Question: Britain and the Southern Balkans 1939-1949*, Oxford 2008, σ. 192

¹³⁴ Alexis Heraclides, *The Macedonian question and the Macedonians: a history*, London 2020, σ.123

¹³⁵ Evangelos Kofos, *The Macedonian name controversy: Texts and commentary*, Berlin 2010, σ. 417-419

¹³⁶ Evangelos Kofos, *ό. π.*, σ. 423

για το Μακεδονικό Ζήτημα ευρύτερα. Δέκα μήνες αργότερα, το US State Department, αναφερόταν σε 20.000 έως 50.000 «Σλαβομακεδόνες» των οποίων η μητρική γλώσσα δεν διδάσκονται στο σχολείο, σημειώνοντας ότι η Ελλάδα δεν τους επιτρέπει να έχουν επαφές με άτομα από τη Γιουγκοσλαβία, από φόβο μήπως αποκτήσουν «μακεδονική εθνική συνείδηση». ¹³⁷ Ο υπουργός Εξωτερικών Αντώνης Σαμαράς κατήγγειλε τον ισχυρισμό ως «κατάφωρη ανακρίβεια».

Για την Ελλάδα, η αρχική της επιθυμία ήταν η Γιουγκοσλαβία να παραμείνει ενωμένη και να μην διαλυθεί. ¹³⁸ Ο διαμελισμός της θα δημιουργούσε μη βιώσιμες οντότητες. Στο υπόμνημά του Σαμαρά προς τους ομολόγους του στην ΕΚ (27 Αυγούστου 1991), το έθεσε ως εξής: «Ένας αποσπασμένος παρατηρητής μπορεί κάλλιστα να θεωρήσει ότι ένα ανεξάρτητο μακεδονικό κράτος είναι δύσκολα βιώσιμο», όντας περικλειστο χωρίς υλική βάση για επιβίωση και με το ένα τρίτο του πληθυσμού της να αποτελείται από Αλβανούς. ¹³⁹ Το 1991 η Ελλάδα ήρθε σε επαφή με τη Βουλγαρία καθώς και οι δύο χώρες πίστευαν ότι το μακεδονικό έθνος και γλώσσα δεν υπήρχαν. Οι ισχυρισμοί της Γιουγκοσλαβίας ότι υπήρχαν Μακεδόνες και «μακεδονική μειονότητα» τόσο στην Αθήνα όσο και στη Σόφια κρίθηκαν «παράλογοι» από τις δυο χώρες. ¹⁴⁰

Το Κίνημα για Παμμακεδονική Δράση (ΜΑΑΚ), μια ομάδα διανοουμένων, και το Δημοκρατικό Κόμμα Μακεδονικής Εθνικής Ενότητας (VMRO-DPMNE), μια ομάδα νεότερων, κυρίως εθνικιστών ατόμων με επικεφαλής τον εικοσιτετράχρονο Ljubco Georgievski, ήταν δύο νεοσύστατες πολιτικές οργανώσεις που εμφανίστηκαν στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της FYROM (SRM) το 1990. ¹⁴¹ Και οι δύο επιθυμούσαν αυτονομία. Τον Απρίλιο του 1991, η Σοσιαλδημοκρατική Ένωση της Μακεδονίας αντικατέστησε την Ένωση Κομμουνιστών της Μακεδονίας ως πολιτικό κόμμα (SDSM). Η ΜΑΑΚ και το VMRO-DPMNE σχημάτισαν το Μέτωπο Μακεδονικής Εθνικής Ενότητας για να μπορέσουν καλύτερα να αντιταχθούν στους πρώην κομμουνιστές. ¹⁴²

¹³⁷ US Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices for 1991: Israel and the Occupied Territories*, California 1992, σ.114-125

¹³⁸ Alexis Heraclides, *The Macedonian question and the Macedonians: a history*, London 2020, σ.128

¹³⁹ Margarita Kondopoulou, *The Greek media and the Kosovo crisis*, Thessaloniki 2002, σ. 22

¹⁴⁰ Stefan Troebst, *Studies in Macedonian Language, Literature and Culture: Proceedings of the First North American-Macedonian Conference on Macedonian Studies*, Ann Arbor 1997, σ. 151-2

¹⁴¹ Alice Ackermann, *Making peace prevail: preventing violent conflict in Macedonia*, New York 2000, σ. 57

¹⁴² Alexis Heraclides, *The Macedonian question and the Macedonians: a history*, London 2020, σ.128

Τον Ιανουάριο του 1991, ο Κίρο Γκλιγκόροφ εξελέγη πρόεδρος. Ο Γκλιγκόροφ ήταν βετεράνος πολιτικός, που κατείχε υπουργικές και άλλες υψηλές θέσεις στη Γιουγκοσλαβική ομοσπονδία, συμπεριλαμβανομένης της θέσης του προέδρου της Γιουγκοσλαβικής Συνέλευσης και του μέλους της προεδρίας της Γιουγκοσλαβίας.¹⁴³

Σε αυτό το στάδιο, οι Σκοπιανοί είχαν δύο επιλογές, να παραμείνουν σε μια μειωμένη Γιουγκοσλαβία όπως επιθυμούσαν το Βελιγράδι και η Αθήνα ή να προχωρήσουν στην απόσχιση. Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας ήταν μια «τρομακτική προοπτική» για αυτούς, οι οποίοι έμελλε να βρεθούν χωρίς ομοσπονδιακά κονδύλια με οπισθοδρόμηση και την εξαθλίωση της οικονομίας τους και χωρίς ομοσπονδιακή προστασία από τους γείτονες τους. Πράγματι «Πολλοί Βόρειοι Μακεδόνες αμφέβαλλαν εάν η δημοκρατία τους θα μπορούσε να επιβιώσει της απόσχισης από τη Γιουγκοσλαβία», κυρίως επειδή οι Αλβανοί, που αποτελούσαν το ένα τέταρτο του πληθυσμού «ίσως να μην αποδεχτούν ένα ανεξάρτητο κράτος υπό σλαβική κυριαρχία».¹⁴⁴ Μια δημοσκόπηση τον Απρίλιο του 1991 βρήκε ότι το 60 τοις εκατό του πληθυσμού προτίμησε να είναι μέρος μιας ανασυγκροτημένης Γιουγκοσλαβίας κυρίαρχων δημοκρατιών. Ο Πρόεδρος Γκλιγκόροφ, μαζί με τον Αλίγια Ιζεμπέγκοβιτς, ομόλογό του στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, πρότειναν «τη διατήρηση της Γιουγκοσλαβίας ως συνομοσπονδιακού κράτους».¹⁴⁵ Η απόφαση για απόσχιση, ωστόσο, έγινε αναπόφευκτη λόγω της σερβικής επίθεσης κατά της Σλοβενίας και της Κροατίας και των εκκλήσεων των σερβικών πολιτικών κομμάτων να μετονομαστεί η πΓΔΜ σε «Νότια Σερβία» ή «Βαρντάρσκα Μπουγκοβίνα».¹⁴⁶ Ήταν λογικό ότι χωρίς τους Κροάτες και τους Σλοβένους να αντισταθμίζουν τους Σέρβους, θα έμπαιναν σε μια πολύ επισφαλή θέση.

Δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία πραγματοποιήθηκε στις 8 Σεπτεμβρίου 1991. Σύμφωνα με τον Πρόεδρο Γκλιγκόροφ, μια από τις βασικές αρχές του νέου κράτους ήταν η αυστηρή τήρηση του «απαρβαίαστου των συνόρων»,¹⁴⁷ και γι' αυτόν τον λόγο η Διακήρυξη του κράτους των Σκοπίων επιβεβαιώνει ότι δεν έχει εδαφικές αξιώσεις έναντι οποιουδήποτε γειτονικού κράτους. Ο Γκλιγκόροφ κατέληξε στο

¹⁴³ Ackermann Alice, *Making peace prevail: preventing violent conflict in Macedonia*, New York 2000, σ. 58

¹⁴⁴ Richard J. Crampton, *The Balkans since the second world war*, London 2014, σ. 323

¹⁴⁵ Dimitar Bechev, *Historical Dictionary of North Macedonia*, Maryland 2019, σ. 20

¹⁴⁶ Alexis Heraclides, *The Macedonian question and the Macedonians: a history*, London 2020, σ. 129

¹⁴⁷ Ernest Renan, *Children of the Greek Civil War: Refugees and the Politics of Memory*, Chicago 2011, σ. 247

συμπέρασμα ότι η λύση θα μπορούσε να βρεθεί μόνο με την ένταξη της ΠΓΔΜ στην ΕΚ, η οποία θα έκανε τα σημερινά σύνορα τυπικά παρά κάτι ουσιαστικό για την ύπαρξη του κράτους. Οι Αλβανοί, σημείωσε, είχαν αδικηθεί και «η πνευματική ένωση του μακεδονικού λαού» θα μπορούσε, όπως είπε μέσα στην ΕΚ, να τους οδηγήσει στον δρόμο της δικαίωσης τους.¹⁴⁸

Το Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Μακεδονίας, το οποίο επικυρώθηκε στις 17 Νοεμβρίου 1991, περιείχε μια διάταξη που όριζε ότι η ΠΓΔΜ δεν είχε εδαφικές διεκδικήσεις και δεν είχε καμία επιθυμία να ανακατευτεί στις εσωτερικές υποθέσεις οποιουδήποτε γειτονικού ή άλλου κράτους. Παρόλα ταύτα ο Δρ Ευάγγελος Κωφός έτρεφε τις επιφυλάξεις του που τις έκανε γνωστές στην Ελλάδα και με βάση αυτών των απόψεων στοιχειοθετήθηκε η στάση της Αθήνας. Σύμφωνα με τον Κωφό, τέσσερις διατάξεις στο Μακεδονικό Σύνταγμα ήταν ύποπτες και θα μπορούσε να δώσουν βάση σε αλυτρωτικούς ισχυρισμούς στο μέλλον: δύο αναφορές στη Δημοκρατία του Κρούσεβο, η οποία στο μανιφέστο της είχε ζητήσει μια αυτόνομη Μακεδονία που θα αποτελείται από όλα τα μακεδονικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μια αναφορά στην ASNOM του 1944, η οποία είχε καλέσει τους Μακεδόνες στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία να πάρουν τα όπλα ενάντια στους κατακτητές τους και να ενωθούν με τη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία. Το άρθρο περί μη εδαφικών διεκδικήσεων προσέθεσε μια πρόβλεψη ότι θα μπορούσαν να επέλθουν αλλαγές στα σύνορα εφόσον βασιζόνταν στο Σύνταγμα και το άρθρο 49, που αναφερόταν στο δικαίωμα της Δημοκρατίας να ενδιαφέρεται για το καθεστώς και τα δικαιώματα των μελών του μακεδονικού λαού στις γειτονικές χώρες.¹⁴⁹

Ο Γκλιγκόροφ ακολούθησε αυτό που ήταν γνωστό ως «εξωτερική πολιτική τριών πυλώνων» (ΕΕ, NATO και καλή γειτονιά)¹⁵⁰ και στις 20 Δεκεμβρίου 1991 η ΠΓΔΜ κάλεσε την ΕΚ να την αναγνωρίσει ως κράτος.¹⁵¹ Τα δύο κράτη που ήταν περισσότερο δυσαρεστημένα με την ανεξαρτησία της Μακεδονίας ήταν η Ελλάδα και η Γιουγκοσλαβία (Σερβία Μαυροβούνιο) υπό τον Μιλόσεβιτς.¹⁵² Για την Ελλάδα, η ανεξαρτησία της Μακεδονίας έθεσε δύο ζητήματα. Πρώτον το ζήτημα της ονομασίας «Μακεδονία» και το ζήτημα της «σλαβομακεδονικής εθνικής μειονότητας» στην

¹⁴⁹ Alexis Heraclides, *The Macedonian question and the Macedonians: a history*, London 2020, σ.130

¹⁵⁰ Hristijan Ivanovski, *The Macedonia-Greece dispute/difference over the name issue: mitigating the inherently unsolvable*, Canada 2013, σ. 49

¹⁵¹ Marc Weller, *The international response to the dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia*, Cambridge 1992, σ. 34

¹⁵² Stefan Troebst, *The new Macedonian question*, London 1999, σ. 65

Ελλάδα. Ο πρώτος μπήκε στην εικόνα για τρεις λόγους: με την πεποίθηση ότι το όνομα «Μακεδονία» ήταν ένα κάλυμμα για μελλοντικό αλυτρωτισμό και επεκτατισμό, προσβλήθηκε η ελληνική εθνική κληρονομιά σχετικά με την αρχαία Μακεδονία και τα δύο εκατομμύρια Έλληνες που ζουν στην ελληνική Μακεδονία. Δεύτερον το ζήτημα της μειονότητας δεν υφίσταται καθώς από το 1945 και μετά οι Σκοπιοί στην Ελλάδα ονομάζονται «Σλαβόφωνοι Έλληνες» με ελληνική εθνική συνείδηση. Δεν υφίσταται θέμα αναγνώρισης τους καθώς και οι ίδιοι δεν έχουν ανακινήσει τέτοιο θέμα γιατί δεν επιδιώκουν τον αυτοπροσδιορισμό τους ως Βόρειο-Μακεδόνες.

Η Ελλάδα, το 1991, έθεσε τρεις αναγκαίες συνθήκες, πριν αναγνωρίσει την Βόρεια Μακεδονία, απαιτώντας αρχικά την αλλαγή του ονόματος «Μακεδονία» καθώς δεν θα μπορούσε να είναι το όνομα εθνικής οντότητας επειδή ο όρος ήταν γεωγραφικός. Στη συνέχεια, τέθηκε η αναγνώριση ότι το κράτος αυτό δεν έχει εδαφικές αξιώσεις κατά της Ελλάδας και κατακλείδα η αναγνώριση ότι δεν υπάρχει «μακεδονική μειονότητα» στην Ελλάδα. Ο Μητσοτάκης, σε αντίθεση με τον Σαμαρά, θεώρησε τα τρία προαπαιτούμενα ως βάση των μελλοντικών διαπραγματεύσεων με τα Σκόπια. Το Συμβούλιο Υπουργών Εξωτερικών της ΕΚ της 16ης Δεκεμβρίου 1991, σε μια εκτεταμένη σύνοδο σχετικά με τα κριτήρια και τη διαδικασία αναγνώρισης των νέων κρατών από την πρώην Γιουγκοσλαβία, υιοθέτησε την ακόλουθη διατύπωση:

«Η Κοινότητα και τα κράτη μέλη της απαιτούν επίσης από μια Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία να δεσμευτεί, πριν από την αναγνώριση, να υιοθετήσει συνταγματικές και πολιτικές εγγυήσεις διασφαλίζοντας ότι δεν έχει εδαφικές αξιώσεις έναντι γειτονικού κοινοτικού κράτους και ότι δεν θα προβεί σε καμία εχθρικές δραστηριότητες προπαγάνδας εναντίον γειτονικού κοινοτικού κράτους, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης μιας ονομασίας που συνεπάγεται εδαφικές διεκδικήσεις.¹⁵³»

Το απόσπασμα είχε υιοθετηθεί μετά από επιμονή του Έλληνα υπουργού Εξωτερικών. Η αναφορά των «εδαφικών διεκδικήσεων» βασίστηκε στις ελληνικές ανησυχίες σχετικά με την επαρχία της Μακεδονίας «εχθρική προπαγάνδα», αναφερόταν σε ισχυρισμούς μειοψηφίας, οι οποίοι συνεπάγονταν ανησυχίες για την ασφάλεια και φυσικά υπήρχε το ζήτημα του «ονόματος», που συνδέεται με τις

¹⁵³Evangelos Kofos, *The Macedonian name controversy: Texts and commentary*, Berlin 2010, σ. 413-435

προαναφερθείσες «εδαφικές διεκδικήσεις», αλλά «η πραγματική εστίασή του ήταν σε ζητήματα αντικρουόμενων ταυτοτήτων».¹⁵⁴

Αυτό ήταν ένα σημαντικό σημείο της ελληνικής επιρροής στην ΕΚ για το Μακεδονικό ζήτημα. Στην πραγματικότητα, η απόφαση της ΕΕ ήταν ένας προσωρινός συμβιβασμός που δεν αντιπροσώπευε τις αληθινές απόψεις της πλειοψηφίας των μελών της ΕΕ, ιδιαίτερα της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Βρετανίας, της Ολλανδίας και της Δανίας, που επεδίωξαν την έγκαιρη αναγνώριση της Μακεδονίας. Η Ελλάδα έθεσε σε κίνδυνο την επιβίωση της ΠΓΔΜ ως κράτος καθυστερώντας την αναγνώριση του και αρνούμενη να υποστηρίξει την ένταξη του στον ΟΗΕ, τον ΟΑΣΕ και άλλους διεθνείς οργανισμούς σε μια εποχή που η Βοσνία-Ερζεγοβίνη φλεγόταν. Η απόφαση της ΕΕ και των κρατών μελών της να αναγνωρίσουν τη Μακεδονία αποτράπηκε επιτυχώς από την Αθήνα.¹⁵⁵ Ως αποτέλεσμα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε να αναγνωρίσει τη Σλοβενία και την Κροατία ενώ απέρριψε την ΠΓΔΜ, προκαλώντας μεγάλη απογοήτευση στα Σκόπια.

Η Αθήνα με τον Μιλόσεβιτς ως «άξονας του Βελιγραδίου και της Αθήνας», ακολούθησε μια στρατηγική άσκησης οικονομικής πίεσης στο νέο κράτος, μέσω ενός άτυπου εμπάργκο με τον Μιλόσεβιτς υπό την απειλή επέμβαση, με στόχο την αποσταθεροποίηση και την κατάρρευση της Μακεδονίας.¹⁵⁶

Η συναισθηματική εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, ενισχύθηκε από μια τεράστια διαδήλωση, ένα «Συλλαλητήριο για τη Μακεδονία» σχεδόν ενός εκατομμυρίου ανθρώπων στη Θεσσαλονίκη στις 14 Φεβρουαρίου 1992 (και ξανά στις 31 Μαρτίου), καλώντας για κανένα συμβιβασμό με τους «Σκοπιανούς» και ότι «η Μακεδονία είναι ελληνική».¹⁵⁷ Η συγκέντρωση υιοθέτησε ψήφισμα που καλούσε «τον Υπουργό Εξωτερικών να συνεχίσει να αγωνίζεται και να μην αποδεχτεί την αναγνώριση του κράτους των Σκοπίων με όνομα ή προσδιορισμός που θα περιλαμβάνει το όνομα Μακεδονία».¹⁵⁸

¹⁵⁴ Evangelos Kofos, *ό. π.*, σ. 436

¹⁵⁵ Weller Marc, *The international response to the dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia*, Cambridge 1992, σ. 594

¹⁵⁶ Alexis Heraclides, *The Macedonian question and the Macedonians: a history*, London 2020, σ. 135

¹⁵⁷ Erik Sjöberg, *Battlefields of memory: The Macedonian conflict and Greek historical culture*, Sweden 2011, σ. 86

¹⁵⁸ Aristotle Tziampiris, *The Macedonian name dispute and European Union accession*, London 2012, σ. 154

Ο Μητσοτάκης δεν είχε ενημερωθεί για το συλλαλητήριο της 14ης Φεβρουαρίου που είχε οργανωθεί από τον Σαμαρά και αυτό έμελλε να οδηγήσει σε σύγκρουση μεταξύ των δύο. Μετά από αυτό, υπήρξαν πολυάριθμες μεγάλης κλίμακας διαδηλώσεις στην Αθήνα και σε άλλες ελληνικές πόλεις, καθώς και μια σημαντική συγκέντρωση στη Μελβούρνη που οργάνωσαν οι Έλληνες Μακεδόνες της Αυστραλίας και παρακολούθησαν περίπου 100.000 άτομα. Ο Σαμαράς από την πλευρά του ενημέρωσε τους συναδέλφους του στην ΕΕ, παρουσιάζοντας τις ανησυχίες για την ασφάλεια και την βούληση του ελληνικού λαού στο σύνολό του.

Μετά από αρκετές συναντήσεις με εκπροσώπους στην Αθήνα και τα Σκόπια, ο Cutilleiro και ο Πορτογάλος υπουργός Εξωτερικών Joao de Deus Pineiro προετοίμασαν αυτό που έγινε γνωστό ως "το πακέτο Pineiro", το οποίο παρουσιάστηκε από την πορτογαλική Προεδρία της ΕΕ την 1η Απριλίου 1992. Σε μια ανεπίσημη δήλωση που έγινε στο Γκιμαράες τον Απρίλιο του 1992, οι υπουργοί Εξωτερικών συμφώνησαν ότι τα κράτη μέλη "είναι πρόθυμα να αναγνωρίσουν αυτό το κράτος ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο, εντός των υφιστάμενων συνόρων του και με ένα όνομα που μπορεί να γίνει αποδεκτό από όλα τα εμπλεκόμενα μέρη".¹⁵⁹ Όπως το έθεσε ένας σχολιαστής, «αυτός ο Σολομωνικός συμβιβασμός επιβεβαιώνει ότι η Μακεδονία είναι πράγματι κράτος και επιτρέπει την αναγνώριση αυτού του κράτους από μεμονωμένα μέλη της ΕΚ», αλλά «το ζήτημα του ονόματος του κράτους αφέθηκε να διευθετηθεί σε μεταγενέστερες διαπραγματεύσεις για τη μελλοντική σχέση της «Μακεδονίας» με την Κοινότητα».¹⁶⁰ Στις 12-13 Απριλίου 1992, σε μια συνεδρίαση των αρχηγών των πολιτικών κομμάτων υπό την προεδρία του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας, αποφασίστηκαν τα εξής :

Αναφορικά με το ζήτημα των Σκοπίων, η πολιτική ηγεσία της χώρας, με εξαίρεση το ΚΚΕ (ΚΚΕ) συμφώνησε ότι θα αναγνωρίσει το ανεξάρτητο κράτος των Σκοπίων μόνο εάν οι τρεις όροι που όρισε η ΕΚ στις 16 Δεκεμβρίου 1991, τηρηθούν με την διευκρίνιση ότι η λέξη «Μακεδονία» δεν θα περιλαμβάνεται στην ονομασία του κράτους.¹⁶¹

Η απόφαση σημαίνει ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να αναγνωρίσει μια γειτονική χώρα που φέρει το όνομα «Μακεδονία», αλλά και κανένα από τα παράγωγά

¹⁵⁹ Marc Weller, *The international response to the dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia*, Cambridge 1992, σ. 594

¹⁶⁰ Marc Weller, *ό. π.*, , σ. 594

¹⁶¹ Evangelos Kofos, *The Macedonian name controversy: Texts and commentary*, Berlin 2010, σ. 413-435

της και αυτή θα ήταν η ελληνική θέση για το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1990.¹⁶²

Με την ελληνική πίεση προς την ΕΕ να συνεχίζεται, το Συμβούλιο Υπουργών της ΕΕ (Μάιος 1992) δήλωσε «την προθυμία του να αναγνωρίσει τη Μακεδονία ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος εντός των πραγματικών της συνόρων», αλλά μόνο «με ένα όνομα που μπορεί να γίνει αποδεκτό από όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη».¹⁶³ Και η Σύνοδος Κορυφής της Λισαβόνας της ΕΕ (Ιούνιος 1992) αρνήθηκε να αναγνωρίσει τη χώρα της οποίας το όνομα περιελάμβανε τον όρο «Μακεδονία». Τότε προτάθηκε η «Νέα Μακεδονική Δημοκρατία», αλλά η Ελλάδα πρότεινε τη «Λαϊκή Δημοκρατία των Σκοπίων».¹⁶⁴ Ωστόσο, λίγο αργότερα, υπήρξε μια κάποια αλλαγή στην ελληνική στάση όταν ο Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, ένας μετριοπαθής, έγινε υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας (Αύγουστος 1992).

Παρά το γεγονός ότι μερικές χώρες αναγνώρισαν τη Βόρεια Μακεδονία με το όνομα Μακεδονία, συμπεριλαμβανομένης της Βουλγαρίας και της Τουρκίας μεταξύ των γειτονικών χωρών, η ελληνική στάση είχε εμποδίσει να λάβει ευρύτερη διεθνή αναγνώριση η χώρα με αυτό το όνομα. Η ΠΓΔΜ υπέβαλε επίσημα αίτηση για ένταξη στον ΟΗΕ (30 Ιουλίου 1992), αλλά το θέμα παρέμεινε σε αδιέξοδο για σχεδόν ένα χρόνο λόγω της ελληνικής στάσης. Δεδομένου ότι το καθεστώς του νέου έθνους ήταν επισφαλές και η σταθερότητα δεν ήταν εξασφαλισμένη λόγω της καθυστέρησης και των τεταμένων σχέσεων μεταξύ των Σκοπιανών και του αλβανικού πληθυσμού εκεί, η καθυστέρηση είχε σοβαρές οικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις για το νέο έθνος. Ο ΟΗΕ, το ΝΑΤΟ, η ΕΕ, ο ΟΑΣΕ και η διεθνής κοινότητα ανησυχούσαν ολοένα και περισσότερο για τη δύσκολη θέση της ΠΓΔΜ και τα Ηνωμένα Έθνη, μετά από επίσημο αίτημα της ΠΓΔΜ προς τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ Μπούτρος Μπούτρος-Γκάλι (στις 12 Νοεμβρίου 1992), αναπτύχθηκε προληπτική ειρηνευτική δύναμη τον Δεκέμβριο του 1992 η ήδη υπάρχουσα Δύναμη Προστασίας των Ηνωμένων Εθνών (UNPROFOR), που δραστηριοποιούταν στην Κροατία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη ως ειρηνευτική δύναμη, επέκτεινε την εντολή της, τώρα ως προληπτική δύναμη ανάπτυξης στην ΠΓΔΜ, με μονάδες που αναπτύχθηκαν για την

¹⁶² Evangelos Kofos, *ό. π.*, σ. 420

¹⁶³ Matthew CR Craven, *What's in a Name? The Former Yugoslav Republic of Macedonia and issues of statehood*, Australia 1995, σ. 205

¹⁶⁴ Matthew CR. Craven, *ό. π.*, σ. 205

παρακολούθηση, μεταξύ άλλων, πιθανών παραβιάσεων των συνόρων από τη Σερβία προς την ΠΓΔΜ καθώς και για την παρακολούθηση των συνόρων με την Αλβανία.¹⁶⁵

Στη Σύνοδο Κορυφής της ΕΕ που πραγματοποιήθηκε στο Εδιμβούργο (12 Δεκεμβρίου 1992), αποφασίστηκε ότι τα κράτη μέλη της ΕΕ δεν δεσμεύονται πλέον από τον κανόνα της κοινοτικής αλληλεγγύης στο Μακεδονικό ζήτημα και ότι θα δοθεί οικονομική βοήθεια στη Μακεδονία. Στις επικοινωνίες τους με τα Σκόπια το 1992, η Παγκόσμια Τράπεζα, η Διεθνής Διάσκεψη για την Πρώην Γιουγκοσλαβία και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο χρησιμοποίησαν όλοι τον όρο «πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας». Τα μέλη της ΕΕ του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, Γαλλία, Ισπανία και Βρετανία, πρότειναν επίσης αυτό το όνομα τον Ιανουάριο του 1993, και ο Μπούτρος-Γκάλι ανακοίνωσε την πρόταση στις 22 Ιανουαρίου 1993. Τόσο η Αθήνα όσο και τα Σκόπια, δεν δέχθηκαν αυτήν την ονομασία, ωστόσο, υπέκυψαν υπό έντονη διπλωματική πίεση, ιδιαίτερα από τον Μπούτρο-Γκάλι, τον Πρόεδρο Κλίντον και την ΕΕ, τόσο στον Μητσοτάκη όσο και στον Γκλιγκόροφ, παρά τη σφοδρή διαφωνία των σκληροπυρηνικών εθνικιστών. Για τον Γκλιγκόροφ υπήρχαν δύο παράγοντες που τον έπεισαν να αποδεχτεί την προσωρινή ονομασία καθώς διαπίστωσε ότι τα περισσότερα κράτη θα επέλεγαν να αναγνωρίσουν τα Σκόπια με το συνταγματικό τους όνομα, κάτι που και συνέβη. Ανεξάρτητα από αυτή την εκτίμηση, ο συμβιβασμός που επιτεύχθηκε με την η προσωρινή ονομασία ήταν «μια μεγάλη διπλωματική επιτυχία για την Ελλάδα».¹⁶⁶

Στις 7 Απριλίου 1993, το Συμβούλιο Ασφαλείας στο ψήφισμά του 817 (Απρίλιος 1993), που συντάχθηκε από τη Γαλλία, την Ισπανία και τη Βρετανία, συνέστησε την ένταξη στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ ως εξής: «το κράτος αυτό αναφέρεται προσωρινά για όλους τους σκοπούς στα Ηνωμένα Έθνη ως «η πρώτη Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας» εν αναμονή της διευθέτησης της διαφοράς που έχει προκύψει για το όνομα του κράτους».¹⁶⁷ Η σύσταση έγινε δεκτή από τη Γενική Συνέλευση την επόμενη μέρα και η ΠΓΔΜ έγινε το 181ο κράτος μέλος του ΟΗΕ.

Το 1993, η διεθνής κοινότητα έγινε πολύ ενεργή στην αναζήτηση μιας συμβιβαστικής φόρμουλας για τη διαμάχη για την ονομασία, με επικεφαλής δύο ανώτερους πολιτικούς, πρώην υπουργούς Εξωτερικών και οι δύο ως μεσολαβητές

¹⁶⁵ Alexis Heraclides, *The Macedonian question and the Macedonians: a history*, London 2020, σ. 136

¹⁶⁶ Matthew Nimetz, *The Macedonian "name" dispute: the Macedonian Question—resolved?*, Cambridge 2020, σ. 207

¹⁶⁷ Evangelos Kofos, *Athens–Skopje: An uneasy symbiosis, 1995–2002*, Αθήνα 2005, σ. 126

από την πλευρά του ΟΗΕ: τον Cyrus Vance και τον David Owen.¹⁶⁸ Στις 14 Μαΐου 1993, ο Βανς και ο Όουεν πρότειναν αυτό που έγινε γνωστό ως «Πακέτο Βανς-Όουεν», ένας συμβιβασμός, ο οποίος περιελάμβανε ένα σχέδιο συνθήκης για τις φιλικές σχέσεις και τα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης και οι Βανς και Όουεν πρότειναν το όνομα «Νέα Μακεδονία» ή «Nova Makedonija». Το όνομα που πρότεινε ο Ο Βανς και ο Όουεν δεν ήταν αποδεκτό από τον Γκλιγκόροφ. Λίγες μέρες αργότερα, στις 27 Μαΐου, η Ελλάδα πρότεινε το όνομα «Σλαβική Μακεδονία» ή Slavomakedonija'.¹⁶⁹

Η νέα κυβέρνηση του 1995 υπό τον Παπανδρέου, δεν είχε καμία διάθεση για συμβιβασμό. Οι συνομιλίες για τη διαφωνία για την ονομασία που είχαν ξεκινήσει υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών διακόπηκαν και το ελληνικό γενικό προξενείο στα Σκόπια έκλεισε. Στις 16 Φεβρουαρίου 1994, ο Παπανδρέου επέβαλε επίσημα αποκλεισμό (οικονομικό εμπάργκο) στα Σκόπια.

Το επίμαχο εμπάργκο ήταν ένα μεγάλο πλήγμα για τη ΠΓΔΜ, «οικονομική καταστροφή», ιδίως λόγω της διακοπής των προμηθειών πετρελαίου, με τη διαθεσιμότητα τροφίμων να μειώνεται κατά 40 τοις εκατό και τις εξαγωγές της κατά 85 τοις εκατό, καταστρέφοντας έτσι την οικονομία της ΠΓΔΜ και υπονομεύοντας τη σταθερότητά της.¹⁷⁰ Σημειώστε ότι αυτό συνέπεσε με το εμπάργκο του ΟΗΕ στην εναπομείνασα Γιουγκοσλαβία (Σερβία-Μαυροβούνιο) στα βόρεια σύνορά της. Η Θεσσαλονίκη, το πλησιέστερο και πιο προσιτό λιμάνι της πΓΔΜ, ήταν εκτός λόγω του εμπάργκο, το οποίο επίσης κατέστησε άχρηστη την κύρια εμπορική οδό Βορρά-Νότου της χώρας. Η χώρα αναγκάστηκε να βασιστεί στους δικούς της πόρους, και στις εισαγωγές από το βουλγαρικό λιμάνι της Βάρνας, 700 χιλιόμετρα μακριά, με φορτηγά που κινούταν μέσω επικίνδυνων ορεινών δρόμων. Η ΠΓΔΜ υπέστη ζημιές περίπου δύο δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ ως αποτέλεσμα του εμπάργκο.¹⁷¹

Προφανώς, ο στόχος του εμπάργκο του Παπανδρέου ήταν να το χρησιμοποιήσει ως διαπραγματευτικό χαρτί για την αλλαγή της σημαίας της ΠΓΔΜ (η Μακεδονία είχε υιοθετήσει ως σημαία τον ήλιο ή το αστέρι της Βεργίνας, που αποτελούσε το έμβλημα του Μ. Αλεξάνδρου) και για άλλα θέματα που αποτελούσαν κόκκινο πανί για τους Έλληνες αφού αποτελούσαν αδιαπραγμάτευτο κομμάτι του πολιτισμού τους. Ο Γκριγκόροφ πρότεινε μια διμερή συμφωνία για το απαραβίαστο

¹⁶⁸ Evangelos Kofos, *The new Macedonian question*, London 1999, σ. 226-262

¹⁶⁹ Evangelos Kofos, *ό. π.*, σ. 226

¹⁷⁰ Perry M. Duncan, *The Republic of Macedonia: Finding its way*, New York 1997, σ. 273

¹⁷¹ Alexis Heraclides, *The Macedonian question and the Macedonians: a history*, London 2020, σ. 142

των συνόρων με επιστολή προς τον Παπανδρέου στις 23 Φεβρουαρίου 1994. Γενικότερα το εμπάργκο είχε προκαλέσει συμπάθεια για την ΠΓΔΜ με όλο και περισσότερα κράτη να το αναγνωρίζουν με το συνταγματικό του όνομα.¹⁷²

Τον επόμενο χρόνο, ο Βανς, ως Ειδικός Απεσταλμένος του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, ενεπλάκη, μαζί με τον Αμερικανό διπλωμάτη Μάθιου Νίμιτς, και από την ελληνική πλευρά, τον Λούκα Τσίλα, πρεσβευτή της Ελλάδας στην Ουάσιγκτον. Η «Ενδιάμεση Συμφωνία», η οποία εγκρίθηκε στη Νέα Υόρκη και υπογράφηκε στις 13 Σεπτεμβρίου 1995, από τους υπουργούς Εξωτερικών Κάρολο Παπούλια και Στέβο Τσερβενκόφσκι, ήταν το τελικό αποτέλεσμα. Έτσι, οι σχέσεις των δύο χωρών επισημοποιήθηκαν, αλλά μέχρι την επικύρωση της Συμφωνίας των Πρεσπών τον Ιανουάριο του 2019, οι δύο αντιπροσωπείες στα Σκόπια και την Αθήνα δεν αναφέρονταν ως πρεσβείες.

Οι δύο χώρες συμφώνησαν να επαναλάβουν τις διαπραγματεύσεις για το θέμα του ονόματος υπό την αιγίδα του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ. Στο πλαίσιο της συμφωνίας, άλλαξε η σημαία με τον ήλιο της Βεργίνας, απαγορεύτηκαν οι εχθρικές πράξεις και η προπαγάνδα. Επιπλέον, οι αλυτρωτικές αναφορές του Συντάγματος της ΠΓΔΜ άλλαξαν και η προπαγάνδα περιορίστηκε. Η αίτηση υποβλήθηκε στο όνομα "πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας", και αυτό επέτρεψε στην ΠΓΔΜ να γίνει μέλος αρκετών διεθνών οργανισμών και πρωτοβουλιών, συμπεριλαμβανομένων του Συμβουλίου της Ευρώπης, του ΟΑΣΕ και της Σύμπραξης για την Ειρήνη. Εκτός από το ζήτημα του ονόματος, όλες οι διαφωνίες σχετικά με τον τρόπο ερμηνείας της Συμφωνίας επρόκειτο να διευθετηθούν από το Διεθνές Δικαστήριο Δικαιοσύνης (ICJ). Οι διατάξεις της Συμφωνίας ήταν εκτελεστές βάσει του διεθνούς δικαίου και δεν μπορούσαν να τροποποιηθούν ή να ανακληθούν.

Παρά τη διαφωνία για το όνομα, η Ενδιάμεση Συμφωνία χαιρετίστηκε μεταξύ άλλων από τη Ρωσία, τη Βρετανία, τον ΟΗΕ, τις ΗΠΑ και τη Γερμανία. Ήταν ένα σημείο καμπής που άνοιξε την πόρτα για συνεργασία μεταξύ Αθήνας και Σκοπίων. Τον επόμενο μήνα η Αθήνα πήρε το εμπάργκο, αφού πρώτα είχε δει την αλλαγή της σημαίας και άλλες παραχωρήσεις από τη γείτονά της.¹⁷³

¹⁷² Van Coufoudakis, Harry J. Psomiades, Andre Gerolymatos, *Greece and the New Balkans: Challenges and Opportunities*, New York 1999, σ. 245

¹⁷³ Van Coufoudakis, Harry J. Psomiades, Andre Gerolymatos, *ό. π.*, σ. 45

Επίλογος

Στην Ευρώπη το ρεύμα του εθνικισμού πρωτοεμφανίστηκε στη Γαλλία τον 17^ο αιώνα και με το πέρασμα του χρόνου εξαπλώθηκε στα Βαλκάνια στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα. Το αντίκρισμα του φάσματός του ήταν πρωτίστως πολιτιστικό. Σύντομα ο προσανατολισμός του εθνικισμού έγινε πολιτικός. Τα βαλκανικά κράτη αποπερατώθηκαν να υιοθετήσουν τις πολιτικές και οικονομικές τακτικές της Δυτικής Ευρώπης καθώς θεωρούσαν μόνο μετά τη συντέλεση της εθνικής τους ταυτότητας θα περνούσαν σε στάδιο ευημερίας και ανάπτυξης. Με τον εθνικισμό στηρίχτηκαν ώστε να εκπληρώσουν τα μακροπρόθεσμα επεκτατικά σχέδια τους. Ο εθνικισμός αλλοτρίωσε το παλιό οθωμανικό σύστημα μιλλέτ, όπου επέτρεπε ποσοστό αυτοδιοίκησης σε θρησκευτικές ομάδες. Καταργήθηκε ένα σύστημα, το οποίο έδινε τη δυνατότητα αρμονικής συμβίωσης σε αρκετές αλλόθρησκες ομάδες με συνέπεια η καταπίεση και το άμεσο αποτέλεσμα αυτής, η αντίδραση, να ελλοχεύουν στις τάξεις αυτών των ομάδων.

Η αποτυχία της Βρετανίας και της Γαλλίας να χρησιμοποιήσουν την πρωτοκαθεδρία τους μετά το 1918 για να αναδιαμορφώσουν την ευρωπαϊκή τάξη σε γραμμές που θα καθιστούσαν πολύ λιγότερο εύκολο να ξεσπάσουν στην επιφάνεια οι συγκρούσεις εθνικοτήτων άνοιξε το δρόμο για μια νέα αδελφοκτόνο σύγκρουση δύο δεκαετίες αργότερα. Εξαντλημένοι από τις πολεμικές συρράξεις, έχοντας ταυτόχρονα σημαντικά εσωτερικά προβλήματα μέσα στα περίχωρα τους, οι Μεγάλες Δυνάμεις της Βρετανίας και Γαλλίας εμπιστεύτηκαν βεβιασμένα πως θα μπορούσε να επικρατήσει η σταθερότητα με τη δημιουργία πολυάριθμων κρατών στην Μέση Ζώνη της Ευρώπης μετά την κατάρρευση των δυναστικών αυτοκρατοριών. Αλλά ο εθνικισμός των δημοκρατικών νικητών τους εμπόδισε επίσης να χρησιμοποιήσουν την πίστη και την φαντασία να προωθήσουν διακρατικές διευθετήσεις, ειδικά στον οικονομικό τομέα, ικανές να διώξουν τους εθνικιστικούς ανταγωνισμούς σε περιοχές όπως τα Βαλκάνια. Η υπεροχή των πολιτικών θεσμών και ο καθωσπρεπισμός της Βρετανίας και της Γαλλίας αποσιωπούσαν τον εθνικισμό που διαμόρφωνε τις απόψεις των ανώτερων τάξεών τους.

Η Βρετανία και η Γαλλία σύντομα έθεσαν ελάχιστους περιορισμούς στα νέα ή διευρυμένα νικηφόρα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης που χρησιμοποιούσαν σχεδόν τις ίδιες τακτικές με τις αυτοκρατορίες στη μεταχείριση των μειονοτήτων. Οι μετακινήσεις πληθυσμών που επικυρώθηκαν με τη Συνθήκη της Λωζάνης το 1923,

χρησιμοποιήθηκαν ως μέθοδος συγκράτησης της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης στα άκρα ενώ θα μπορούσε να κάνει αισθητή την παρουσία της, η Κοινωνία των Εθνών, προϊόν των Μεγάλων Δυνάμεων, προασπίζοντας τις διατάξεις της με τα δικαιώματα των μειονοτήτων.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, οι βαλκανικές δυνάμεις έβαλαν προτεραιότητα τη διευθέτηση των διαφορών ανάμεσά τους και προσπάθησαν να αποκόψουν επαφές με τα αναθεωρητικά κράτη της Ιταλίας και της Γερμανίας. Το θέλημα της προσάρτησης νέων εδαφών με τελείως διαφορετικά οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά συστήματα, ταλαιπώρησε τα βαλκανικά κράτη όπως τη Ρουμανία, την Πολωνία και τη Γιουγκοσλαβία. Το οικονομικό κραχ του 1929, η αποτυχία των Συμμάχων να προωθήσουν τη λειτουργική συνεργασία βάσει οικονομικών γραμμών και αποφάσεων όπως αυτή της Βρετανίας να εγκαταλείψει τον κανόνα του χρυσού το 1931, συνέβαλαν επίσης στην κατάρρευση στα Βαλκάνια.

Λίγο πριν γίνει γνωστός ο κίνδυνος του Ναζιστικού κινήματος, ο επικεφαλής του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών, Αλεξάντερ Κάντογκαν, ήταν μετριοπαθής όσον αφορά την προοπτική του Χίτλερ να εγκαταστήσει οικονομική κυριαρχία στα Βαλκάνια. Η κυβέρνηση της Βρετανίας κατά την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν διατιθέμενη να παραχωρήσει μεγάλο μέρος της περιοχής των Βαλκανίων στη σοβιετική σφαίρα επιρροής μέχρι όταν αντιλήφθηκε ότι οι στόχοι του Στάλιν δεν σταματούσαν στην κατασκόπευση ενός κλοιού εξαρτημένων χωρών στα σύνορα της χώρας του.

Τα βαλκανικά κράτη είχαν παραμείνει μήλον της έριδος για τις αντίπαλες ακραίες ιδεολογίες του κομμουνισμού και του φασισμού, ένδειξη ότι η περιοχή αποτελεί γόνιμο έδαφος για τους εξτρεμιστές. Λόγω της ευάλωτης γεωγραφικής της θέσης, η περιοχή θα έπεφτε θύμα νέων τυραννιών, αν και είχαν μικρή τοπική απήχηση. Το μέλλον των παραδουνάβιων βαλκανικών περιοχών θα κρινόταν από τις αποφάσεις πολιτικών ηγετών στην απόπειρα τους να κατατροπώσουν το τέρας του Ναζισμού.

Ο Στάλιν αποδείχθηκε ότι ήταν ο πιο διορατικός ηγέτης από τον περίγυρό του. Η δεκαετία του 1940 αποκάλυψε ότι οι κύριοι ηγέτες της Δύσης, ο Τσώρτσιλ και ο Ρούσβελτ, δεν είχαν ενσυναίσθηση με τα προβλήματα της Ανατολικής Ευρώπης που ήταν αναγκαία για τον έλεγχο του νέου κύματος επιθετικότητας στην περιοχή. Η Σοβιετική Ένωση προφανώς επιθυμούσε να εξουσιάσει ολόκληρη την Ανατολική Ευρώπη, όμως η Βρετανία και η Αμερική, έχοντας βέβαια εκφράσει την αρνησικυρία

τους, δεν κατάφεραν να αντιμετωπίσουν εξ'ολοκλήρου τους στόχους του Στάλιν. Ο Τσώρτσιλ εν καιρώ πολέμου δεν έπεισε το Ρούσβλετ ότι τα Βαλκάνια ήταν το κατάλληλο πεδίο για στρατιωτικές επιχειρήσεις. Ο Άγγλος ηγέτης ήταν θιασώτης πως μια δημοκρατική Ανατολική Ευρώπη με τηρούμενα οριοθετημένα σύνορα θα έπρεπε να ήταν το κύριο μέλημα όλων βγαίνοντας από τη δίνη του πολέμου.

Εάν η μοίρα της Ανατολικής Ευρώπης είχε αναδειχθεί με σκόπιμο τρόπο με τον Στάλιν πριν καταρρεύσει η γερμανική στρατιωτική ισχύς, ένας νέος θρίαμβος της τυραννίας θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί σε μεγάλο μέρος της περιοχής. Σύμφωνα με ορισμένους Ρώσους αξιωματούχους, ο Στάλιν θα είχε ενεργήσει με μεγαλύτερη αυτοσυγκράτηση εάν οι δυτικοί σύμμαχοι ήταν πιο αποφασιστικοί. Ήταν έτοιμος να επιτρέψει στη Φινλανδία να απολαύσει την εσωτερική ελευθερία, εφόσον λάμβανε υπόψη τα συμφέροντα της σοβιετικής ασφάλειας.

Οι Φινλανδοί κατάφεραν να εξασφαλίσουν την ανεξαρτησία τους χωρίς την αρωγή των δυτικών δυνάμεων. Ίσως ένας ηγεμόνας όπως ο βασιλιάς Μιχαήλ της Ρουμανίας να βασιζόταν υπερβολικά στη Δύση ενώ θα μπορούσε να είχε συνάψει όρους με τη Μόσχα να σταματήσει την πλήρη σοβιετοποίηση, αν η Βρετανία συγκεκριμένα ήταν ανοιχτή ως προς τις προθέσεις της προς τη χώρα του.

Καθώς προχωρούσε η εξέλιξη του πολέμου είχε προκύψει μια βάσιμη υποψία ότι οι Βρετανοί επέτρεπαν στους Σοβιετικούς να επηρεάσουν την Ανατολική Ευρώπη και εφόσον ο Τσώρτσιλ απέτυχε να αποκτήσει τη συνδρομή των ΗΠΑ για μια πιο σκληρή πολιτική προσέγγιση κατά των Ρώσων, καταστάλαξε να αποδεχτεί ένα προβληματικό συμβιβασμό. Ιδιαίτερα στα Βαλκάνια, οι ΗΠΑ δεν είχαν οικονομικά συμφέροντα ή μεγάλους πληθυσμούς μεταναστών ικανούς να ασκήσουν πιέσεις για τις αμερικανικές προσπάθειες να διατηρήσουν την αυτοδιάθεση των πρώην πατρίδων τους.

Η Βρετανία προθυμοποιούταν να παζαρέψει εδάφη των Βαλκανίων ώστε να προστατεύσει τη δική της αποικιοκρατική αυτοκρατορία στην Ασία. Η πολιτική αυτή δεν απέδωσε καρπούς και τερματίστηκε με την ανεξαρτησία της Ινδίας το 1947. Αλλά ο νεοϊμπεριαλιστικός ρόλος της Βρετανίας στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1940 διευκόλυνε την επιτυχία της αρπαγής της εξουσίας του Στάλιν στις χώρες στα βόρεια.

Τα σχέδια των Βρετανών για μια συνομοσπονδιακή Ευρώπη είχαν τις καλύτερες προοπτικές για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μια μετα-εθνικιστική Ευρώπη, απομακρυσμένη από τις πολιτικές ακροότητες του παρελθόντος στράφηκε εναντίον της βρετανικής πολιτικής.

Υπό τον Τρούμαν και τον Άτλε, οι λάθος πολιτικές εξακολουθούσαν να εφαρμόζονται στην Ανατολική Ευρώπη. Στα Βαλκάνια, ο κατάλογος των πολιτικών και στρατιωτικών αξιωματούχων από τη Βρετανία και τις ΗΠΑ που είναι υποστηρικτές της πολιτική της ελάχιστης εμπλοκής μαρτυρούσε εύγλωττα τη χρεοκοπία της δυτικής πολιτικής στην περιοχή. Ο Ψυχρός Πόλεμος ξέσπασε με αιτία πόσο μακριά στην Ευρώπη θα μπορούσε να επεκταθεί η σοβιετική κυριαρχία. Η Δύση συνειδητοποίησε καθυστερημένα ότι το να κλείνει τα μάτια σε αυτό που έκανε ο Στάλιν σε χώρες όπως η Ρουμανία και η Βουλγαρία δεν θα του ικανοποιούσε την όρεξη του για νέες κατακτήσεις, παρά μόνο θα του άνοιγε. Η υπόθεση της ελευθερίας καταστράφηκε και τα μελλοντικά ζητήματα επιδεινώθηκαν από τις αδέξιες αγγλοαμερικανικές προσπάθειες να ματαιώσουν τον κομμουνισμό στην Ελλάδα υποστηρίζοντας αντιδραστικούς μοναρχικούς. Η Σοβιετική Ένωση έκανε τα πράγματα χειρότερα στη Γιουγκοσλαβία κατατάσσοντας την εθνική μορφή κομμουνισμού του Τίτο ως μια αίρεση του ορθόδοξου κομμουνισμού που αντιπροσώπευε η ίδια, αλλά δεν κατάφερε να την σταματήσει.

Για τη σοβιετική-γιουγκοσλαβική διαμάχη, μια ένωση των Νοτίων Σλάβων υπό την ηγεσία των κομμουνιστών μπορεί να είχε προκύψει υπό την αιγίδα της Γιουγκοσλαβίας. Μια διαμάχη με τη Μόσχα για τις οικονομικά εκμεταλλεύσιμες πολιτικές της μπορεί να ήταν δύσκολο να αποφευχθεί με ή χωρίς την παρουσία του Στάλιν. Όμως, μια κομμουνιστική βαλκανική ένωση θα μπορούσε να είχε εκτονώσει το αλβανικό ζήτημα επιτρέποντας την ενοποίηση των κυρίως αλβανόφωνων εδαφών και επίσης να αποβάλει το μακεδονικό ζήτημα ενώνοντας βουλγαρικό και γιουγκοσλαβικό έδαφος. Θα μπορούσαμε να μιλάμε για διαφορετικά συμβάντα εάν η συγχώνευση είχε πραγματοποιηθεί πριν τα κομμουνιστικά κόμματα αρχίσουν να κάνουν πράξη την πολιτική τους ατζέντα. Με υποθετικά σενάρια όμως δεν μπορείς να ερμηνεύσεις τι θα μπορούσε να είχε παρεπόμενα, είτε καλά ή κακά, μια τέτοια ένωση. Επομένως, δεν πρέπει κανείς να υποθέσει κατηγορηματικά ότι μια σπάνια ευκαιρία να ωθηθούν τα Βαλκάνια προς την κατεύθυνση της μετα-εθνικιστικής λειτουργικής συνεργασίας χάθηκε οριστικά το 1948. Κάθε κομμουνιστικό κράτος στα Βαλκάνια καλλιέργησε με θέρμη την κυριαρχία του. Σύμφωνα με τα λόγια του Pierre

Hassner, «η βαλκανοποίηση του κομμουνισμού έχει επικρατήσει έναντι της κομμουνιστικής των Βαλκανίων». ¹⁷⁴

¹⁷⁴ Gallagher Tom, *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989: From the Ottomans to Milosevic*, London 2013, σ. 301

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Αδημοσίευτες Πηγές

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου (Υ.Δ.Ι.Α.), Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας (Γ.Α.Κ.) 1919 A-5-V (10) Περί των Βαλκανικών Κρατών – Σερβία, Kountouriotis to Diomidis, 28 December 1918, No. 647.

Υ.Δ.Ι.Α., Γ.Α.Κ., 1919 A-5-V (10), Kountouriotis to Diomidis, 28 December 1918, No. 647.

Υ.Δ.Ι.Α., Γ.Α.Κ. 1920/21.3, Φάκελος Σερβίας, Memorandum, 28 May 1920.

Υ.Δ.Ι.Α., Γ.Α.Κ. 1920/22.1, Ελληνοσερβικές σχέσεις, Picheon to Ministry of Foreign Affairs, Skoplje, 15 March 1920, No. 83, 25 February 1920, No. 60, 10 March 1920, No. 75.

Υ.Δ.Ι.Α., Γ.Α.Κ. 1920/49.2 Εκκλησιαστικά Σερβίας, Kanellopoulos to Ministry of Foreign Affairs, Constantinople, 26 August 1919, No. 6482.

Υ.Δ.Ι.Α., Αρχείο Πρεσβείας Παρισίων 1920/3.6.

US Department of State. "Country Reports on Human Rights Practices for 1991:" Israel and the Occupied Territories". *Journal of Palestine Studies* 21.3 (1992).

Kanellopoulos to Ministry of Foreign Affairs, Constantinople, 7 March 1920, No. 1734.

E. Venizelos, Τα Κείμενα, τ. Β' 1915–1920 (The Records, vol. II: 1915–1920) Athens 1982, 641, 648.

Ελληνοσερβικές Σχέσεις, Politis to Diomidis, Paris 19 December 1918/2 January 1919, No. 444.

Συνθήκη του Neuilly άρθρο 48, παράγραφος 3.

2. Εφημερίδες

Ακρόπολις, 4/1/1919

Εμπρός, 1/1/1919

Μακεδονία, 31/12/1918

B. Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βακαλόπουλος Α. Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού: Μακεδονία, Θεσσαλονίκη* 1998.

Βακαλόπουλος Α. Κωνσταντίνος, *Το μακεδονικό ζήτημα*, Αθήνα 1993.

Βακαλόπουλος Α. Κωνσταντίνος, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Αθήνα 2004.

Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο Μακεδονικός Αγώνας και τα γεγονότα στη Θράκη (1904-1908)*, Αθήνα 1998.

Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Αγώνες εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν και την Δυτικήν Θράκην (1941)*, Αθήνα 1956.

Γούναρης Κ. Βασίλης, *Ο Μακεδονικός Αγώνας στην ελληνική ιστοριογραφία (1904-1984)*, 11^ο Τεύχος, Θεσσαλονίκη 2000.

Γούναρης Κ. Βασίλης, *Το μακεδονικό ζήτημα από τον 19ο έως τον 21ο αιώνα, Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις*, Αθήνα 2010.

Γούναρης Κ. Βασίλης, Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος, Αγγελόπουλος Β. Γεώργιος, *Ταυτότητες στην Μακεδονία*, Αθήνα 1997.

Δάγκας Αλέξανδρος, Λεοντιάδης Γιώργος, *Κομιντέρν και Μακεδονικό Ζήτημα: Το ελληνικό παρασκήνιο 1924*, Αθήνα 2008.

Δέλτα Πηνελόπη, *Στα μυστικά του βάλτου*, Αθήνα 2014.

Ηρακλείδης Αλέξης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα 1878-2018: Από τις εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες*, Αθήνα 2018.

Καλύβας Ν. Στάθης, *Καταστροφές και Θρίαμβοι : Οι 7 κύκλοι της σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2015.

Κολιόπουλος Σ. Ιωάννης, *Ληλασία φρονιμάτων: Το Μακεδονικό Ζήτημα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία 1941-1944*, τ.1, Θεσσαλονίκη 1996.

Κωφός Ευάγγελος, *Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος στα χρόνια της Κατοχής και στην Αντίσταση*, Αθήνα 1989.

Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881: Από τις επαναστάσεις Βοσνίας-Ερζεγοβίνας στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας*, Αθήνα 2001.

Λαούρδας Βασίλειος, *Περικλέους Αλεξ. Αργυροπούλου, Ο Μακεδονικός Αγών (Απομνημονεύματα), πρόλογος Θησέως Λιβεριού*, 4^{ος} Τόμος, Θεσσαλονίκη 1960.

Λαούρδας Βασίλειος, *Ιωάννου Σωτ. Νοτάρη, Παύλος Μελάς, βιογραφία*, 3^{ος} Τόμος, Θεσσαλονίκη 1956.

Μάνος Δημήτρης, *Η εθνική συγκρότηση στα Βαλκάνια και το λεγόμενο «Μακεδονικό Ζήτημα»*, Αθήνα 2018.

Μίντσης Ι. Γεώργιος, *Εθνολογική σύνθεση της Μακεδονίας (Αρχαιότητα, Μεσαίωνα, Νέοι Χρόνοι)*, Αθήνα 1997.

Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος, *Μετακινήσεις Σλαβόφωνων πληθυσμών (1912-1930): Ο πόλεμος των στατιστικών*, Αθήνα 2003.

Μοδής Γεώργιος, *Μακεδονικός αγών και Μακεδόνες αρχηγοί*, 2^{ος} Τόμος, Θεσσαλονίκη 2007.

Ναλτσάς Α. Χριστόφορος, *Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και ο ελληνισμός*, Θεσσαλονίκη 1953.

Νεράτζης Χρήστος, Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Παπακώστας Λευτέρης, *Το Μακεδονικό Ζήτημα: Από το Έπος του Μακεδονικού Αγώνα στη Συμφωνία των Πρεσπών*, Αθήνα 2019.

Νεράτζης Χρήστος, Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, 1^{ος} Τόμος, Αθήνα 1984.

Νεράτζης Χρήστος, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, 2^{ος} Τόμος, Αθήνα 1984.

Νεράτζης Χρήστος, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, 3^{ος} Τόμος, Αθήνα 1984.

Παπαβύζας Κ. Γεώργιος, *Αγώνες στον Ελληνικό Βορρά: Μακεδονία 1862-2007*, Αθήνα 2007.

Ρουδομέτωφ Ν. Βίκτωρ, *Το Μακεδονικό Ζήτημα: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2019.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900–1945*, 1^{ος} Τόμος, Αθήνα 2008.

Συλλογικό, *Μακεδονία: 4000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα 1992.

Σφέτας Σπυρίδων, *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2010.

Σφυρή Γιώτα, *Μακεδονία 1870-1908*, Αθήνα 2009.

Τζιώτης Α. Δημήτρης, *Πολιτικές Ευθύνες: Μακεδονία Δυσοίωνοι Χρόνοι*, Αθήνα 1994.

Χασιώτης Λουκιανός, *Ελληνοσερβικές σχέσεις 1913–1918, Συμμαχικές προτεραιότητες και πολιτικές αντιπαλότητες*, Θεσσαλονίκη 2001.

Χασσιώτης Λουκιανός, «*Η Ανατολική Ομοσπονδία*» : Δύο ελληνικές φεντεραλιστικές κινήσεις του 19^{ου} αιώνα, Θεσσαλονίκη 2001.

Φίτζιος Ηρ. Χαρίλαος, *Παύλος Μελάς ο πρωτομάρτυς*, Αθήνα 1988.

Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999.

Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους και οι Διεθνείς Συνθήκες (1830-1947)*, Αθήνα 1999.

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στην Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από τον Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001.

Χρήστου Θ., *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821: "Με μια γνώμην ομοφώνως απεφασίσαμεν να λάβωμεν τα όπλα"*, Αθήνα 2013.

Χρήστου Θ., *Ο ρόλος των νέων στον Μέτωπο, την Κατοχή και την Αντίσταση (1940-1944)*, τ. 1, Αθήνα 2016.

Χρήστου Θ., *Ο ρόλος των νέων στον Μέτωπο, την Κατοχή και την Αντίσταση (1940-1944)*, τ. 2, Αθήνα 2016.

Burns M. Edward, *Ευρωπαϊκή Ιστορία – Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη 2006.

Driault Edouard, *Το Ανατολικό ζήτημα: Από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σερβίων*, τ. 1, Αθήνα 1997.

Palmer Alan, *Το Μακεδονικόν Μέτωπον και ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα 1977.

Woodhouse M. Christopher, *Η ιστορία ενός λαού: Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008.

Ξενόγλωσση

Ackermann Alice, *Making peace prevail: preventing violent conflict in Macedonia*, New York 2000.

Bakic Dragan, *The Port of Salonica in Yugoslav Foreign Policy 1919–1941*, Belgrade 2012.

Bowman B. Steven, *The Agony of Greek Jews 1940–1945*, California 2009.

Bechev Dimitar, *Historical Dictionary of North Macedonia*, Maryland 2019.

Borsody Stephen, *The New Central Europe, Triumphs and Tragedies*, New York 1993.

Bosworth J. B. Richard, Maiolo A. Joseph, *The Cambridge History of the Second World War: Volume 2, Politics and Ideology*, Cambridge 2015.

Charmley John, *Churchill: The End of Glory, A Political Biography*, London 1993.

Clogg Richard, *Greece 1940–1949: Occupation, Resistance, Civil War: A Documentary History*, New York 2002.

Coufoudakis Van, Psomiades Harry, Gerolymatos Andre, *Greece and the New Balkans: Challenges and Opportunities*, New York 1999.

Crampton J. Richard, *Eastern Europe in the twentieth century—and after*, London 1997.

Crampton J. Richard, *The Balkans since the second world war*, London 2002.

Craven CR Matthew, *What's in a Name? The Former Yugoslav Republic of Macedonia and issues of statehood*, Australia 1995.

Cvetkovski Sergej, Goran Zendelovski, *The territory of Macedonia in meeting the aspirations of the Balkan states and great powers*, Skopje 2013.

Dakin Douglas, *The Unification of Greece 1770–1923*, Athens 2001.

Deringil Selim, *Turkish foreign policy during the Second World War: An 'active' neutrality*, Cambridge 2004.

Duncan P. M., *The Republic of Macedonia: Finding its way*, New York 1997.

Elsie Robert, Destani Bejtullah, *The Cham Albanians of Greece: A Documentary History*, London 2013.

Featherstone Kevin, Papadimitriou Dimitris, Mamarelis Argyris, Niarchos Georgios, *The Last Ottomans: The Muslim Minority of Greece, 1940–1949*, Palgrave Macmillan, London 2011.

Fischer Bernd Jurgen, *Albania at War 1939-1945*, Indiana 1999.

Gallagher Tom, *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989: From the Ottomans to Milosevic*, London 2013.

Hall C. Richard, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, London 2000.

Hall C. Richard, *The crisis in Bulgarian Foreign policy 1911-1913 (Balkan Wars)*, Ohio 1986.

Hall C. Richard, *War in the Balkans: an encyclopedic history from the fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia*, California 2014.

Hammond Thomas, *Witnesses to the Origins of the Cold War*, Seattle 1982.

Hart Janet, *New Voices in the Nation: Women and the Greek Resistance, 1941–1964*, New York 1996.

Helmreich E. C., Black C. E., *The Russo-Bulgarian Military Convention of 1902*, Chicago 1937.

Heraclides Alexis, *The Macedonian Question and the Macedonians: A History*, London 2020.

Hibbert Reginald, *Albania's National Liberation Struggle: The Bitter Victory*, 1991.

Ivanovski Hristijan, *The Macedonia-Greece dispute/difference over the name issue: mitigating the inherently unsolvable*, Canada 2013.

Koliopoulos John, *Plundered Loyalties: Axis Occupation and Civil Strife in Greek West Macedonia 1941–1949*, London 1999.

Kofos Evangelos, *The Macedonian name controversy. Texts and commentary*, Berlin 2010.

Kofos Evangelos, *The unresolved 'difference over the name': A Greek perspective. Athens–Skopje: An uneasy symbiosis 1995–2002*, Athens 2005.

Kofos Evangelos, *Greek policy considerations over FYROM independence and recognition, The new Macedonian question*, London 1999.

Kondopoulou Margarita, *The Greek media and the Kosovo crisis*, Thessaloniki 2002.

Lederer J. Ivo, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontier-making*, Yale 1963.

Livanios Dimitris, *The Macedonian Question: Britain and the Southern Balkans 1939-1949*, Oxford 2008.

- Lukacs, John, *In Darkest Transylvania*, New York 1982.
- Maclean Fitzroy, *Eastern Approaches: Maclean's observations related to the 1930s and were first published with the same title in*, London 2004.
- Malcolm Noel, *Kosovo—A Short History*, New York 1998.
- Mazower Mark, *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe*, London 2009.
- Medlicott William Norton, *The Congress of Berlin and After*, London 2013.
- Mitrovic Andrej, *The 1919–1920 Peace Conference in Paris and the Yugoslav State: An Historical Evaluation*, in *Creation of Yugoslavia*, California 1980.
- Nagy-Talavera Nicholas, *N. Iorga—O Biografie*, Bucharest 1999.
- Nora Beloff, *Tito's Flawed Legacy: Yugoslavia and the West, 1939–84*, London 1985.
- Nimetz Matthew, *The Macedonian "name" dispute: the Macedonian Question—resolved?*, Cambridge 2020.
- Panayotopoulos J. Alkis, *The "Great Idea" and the vision of eastern federation: a propos of the views of I. Dragoumis and A. Souliotis-Nicolaidis*, Thessaloniki 1980.
- Papaconstantinou G. Michael, *The struggle of Hellenism over Macedonia: a survey of recent bibliography*, Thessaloniki 1960.
- Pavlowitch K. Stevan, *A History of the Balkans 1804-1945*, London 2014.
- Petsalis-Diomidis N., *Greece at the Paris Peace Conference 1919*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1978.
- Renan Ernest, *The Politics of Memory: Creating a Meaningful Past, Children of the Greek Civil War: Refugees and the Politics of Memory*, Chicago 2011.
- Price David Heilbron, *Schuman and the Yugoslav Crisis*, North Carolina 2000.
- R. L. Woodall, *The Albanian Problem during the Peacemaking 1919–1920*, Memphis 1978.
- Rossos Andrew, *Macedonia and the Macedonians: a history*, Washington DC 2013.
- Ridley Jasper Godwin, *Mussolini*, London 1997.
- Ristovic Milan, *The Birth of "Southeastern Europe" and the Death of "The Balkans"*, Mannheim 1995.
- Roberts Walter, *Tito, Mihailovic and the Allies 1941–1945*, Rutgers University Press, New Jersey 1973.
- Rothwell Victor, *Britain and the cold war 1941-1947*, London 1982.

Shaw J. Stanford, Shaw Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge 1977.

Stavrianos S. Leften, *The Balkans Since 1453*, New York 2000.

Seton-Watson Hugh, *Eastern Europe between the wars 1918-1941*, New York 1945.

Vickers Miranda, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, New York 1998.

Sugar F. Peter, *Eastern European nationalism in the twentieth century*, Washington DC 1995.

Sjöberg Erik, *Battlefields of memory: The Macedonian conflict and Greek historical culture*, Sweden 2011.

Thomas Hugh, *Armed Truce: The Beginnings of the Cold War 1945-1946*, New York 1987.

Troebst Stefan, *Studies in Macedonian Language, Literature and Culture. Proceedings of the First North American-Macedonian Conference on Macedonian Studies*, Ann Arbor 1997

Troebst, Stefan. "IMRO+ 100= FYROM? The politics of Macedonian historiography." *The new Macedonian question*. Palgrave Macmillan, London 1999.

Tziampiris Aristotle, *The Macedonian name dispute and European Union accession*, London 2012.

Weller Marc, *The international response to the dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia*, Cambridge 1992.

Yavuz M. Hakan, Sluglett Peter, *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin*, Utah 2011.

Περίληψη

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι ανέλιξη της Βαλκανικής Χερσονήσου, σε επιμέρους αυτόνομα κράτη από τον κατακερματισμό Αυτοκρατοριών όπως εκείνης της Οθωμανικής με τη Συνθήκη του Βερολίνου, το 1878. Στη συνέχεια ξετυλίγεται ο δρόμος που αφορά κυρίως το μήλο της έριδος για τα ίδια τα Βαλκάνια, τη Μακεδονία. Το νόημα του Ανατολικού Ζητήματος έγκειται στη δημιουργία κοινής εθνικής συνείδησης με αποκορύφωμα από ελληνικής πλευράς να αποτελεί ο Μακεδονικός Αγώνας το 1904-1908. Συμπληρώνοντας το παζλ με τους υπόλοιπους Σύγχρονους Πολέμους αποτυπώνεται η αναγνώριση της «Μακεδονικής» ταυτότητας με την παρουσία του Γιώσιπ Μπρόζ Τίτο, το 1944.